

Σπυρίδων Βλιώρας

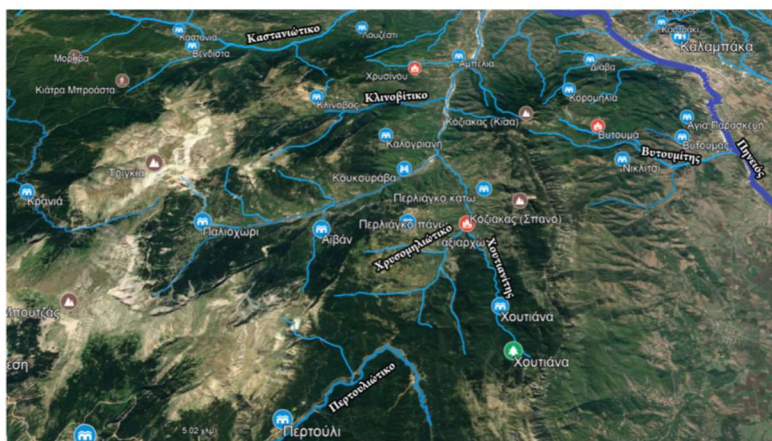
**Από το (Άνω) *Πρινιάγκο*
στη *Χρυσομηλιά***

Τα Μετέωρα, α', η', ιε' & κβ'–ζ'–,βκβ'

Από το (Άνω) Πρινιάγκο στη Χρυσομηλιά

Το κείμενο αποτελεί οικογενειακό φόρο τιμής προς τους κατοίκους της Χρυσομηλιάς, που στα 1943 φιλοξένησαν καλαμπακιώτικες οικογένειες, οι οποίες αναζήτησαν καταφύγιο εκεί λόγω της πυρπόλησης της Καλαμπάκας από τα γερμανικά στρατεύματα Κατοχής, και αφιερώνεται στον νέο ηγούμενο της μονής Βαρλαάμ αρχιμανδρίτη Βενέδικτο (κατά κόσμον Αθανάσιο Ζαχαράκη), που έλκει την καταγωγή του από την Χρυσομηλιά.

Χάρτης της περιοχής. Επεξεργασία χαρτογραφικών δεδομένων: Σπυρίδων Βλιώρας.

Δεκαπέντε περίπου χιλιόμετρα νοτιοδυτικά της Καλαμπάκας¹ βρίσκεται —στη θέση 39.607750, 21.500028 και σε υψόμετρο 900 περίπου μέτρων— ένα χωριό με την παλαιά ονομασία Άνω Περλιάγκο, που από το 1928 μετονομάστηκε σε Χρυσομηλιά.

¹ Σε ευθεία γραμμή. Η διαδρομή με το αυτοκίνητο είναι περίπου 33 χιλιόμετρα και διαρκεί γύρω στα σαράντα λεπτά.

2

«Σε πηγές της Τουρκοκρατίας, μνημονεύεται ως Απάνου – Απάνω – Επάνω – Πάνω – Άνω Πρινιάγγου – Πρινιάγκου – Πρινιάκου – Περνιάγκο – Πυρνιάγκου – Πιρνηάγκου – Πηρλιάγγου – Πηρυλιάνκου.»³

1348–1358: Πρώτη μνεία του τοπωνυμίου

Η **πρώτη μνεία** του **τοπωνυμίου Περλιάγκο** γίνεται σε έγγραφο που κατέγραφε τα περιουσιακά στοιχεία της μονής **Παναγίας Ελεούσας Λυκουσάδας**. Το ανδρικό μοναστήρι της Λυκουσάδας⁴ είχε ανεγερθεί στα **1289 κοντά στο κάστρο του**

² <https://www.facebook.com/groups/620562581897691>.

³ Σπανός Β. 2000 (Οικισμοί), 458.

⁴ Carile–Cavallo 1989, 33, Βλιώρας 2020 (οικισμοί), 9, υποσημείωση 13. «Το μοναστήρι καταστράφηκε, κατά τον 17^ο αιώνα, λόγω της εξέγερσης που

Φαναρίου Καρδίτσας από την χήρα⁵ του σεβαστοκράτορα της Θεσσαλίας Ιωάννη Α' Δούκα Αγγέλου Κομνηνού,⁶ η οποία μόναζε σε άλλο — άγνωστο — μοναστήρι ως μοναχή Υπομονή. Από το 1289 κ.ε. εκδόθηκαν διάφορα αυτοκρατορικά χρυσόβουλα και άλλα έγγραφα, που κατέγραφαν την περιουσία της μονής Λυκουσάδας.

Η περιουσία και τα μετόχια του μοναστηριού δεν παρέμεναν σταθερά με το πέρασμα των ετών, αλλά αύξαναν σταδιακά.⁷

σημειώθηκε [στην περιοχή και] στα Γιάννενα, με αρχηγό τον επίσκοπο της Τρίκης Διονύσιο [τον Φιλόσοφο], που καθαιρέθηκε το 1611 από τους Τούρκους, οι οποίοι τον θεωρούσαν ως ύποπτο. Σε αντίποινα της επανάστασης αυτής, οι Τούρκοι κατέστρεψαν μερικά θεσσαλικά μοναστήρια. Ένα από αυτά, είναι και της Λυκουσάδας. Οι μοναχοί του το εγκατέλειψαν και κατέφυγαν στα κοντινά Μετέωρα, όπου δέχτηκαν μετέπειτα τα αντίποινα των Τούρκων. Εκεί, μετέφεραν τα ιερά σκεύη και μια σειρά εγγράφων του μοναστηριού.» Carile–Cavallo 1989, 33.

⁵ «Η σύζυγος του σεβαστοκράτορα μία βλάχα (=βλαχόφωνη) Θεσσαλή αρχόντισσα, της οποίας αγνοούμε το όνομα, θυγατέρα του άρχοντα Ταρωνά, ίδρυσε, στα 1289, το μοναστήρι της Λυκουσάδας.» Carile–Cavallo 1989, 39.

⁶ «Ας σημειωθεί ότι και ο σύζυγος της μετά τον θάνατό του μοναχής Υπομονής, ο δυναμικός σεβαστοκράτορας της Θεσσαλίας **Ιωάννης Α'**, νόθος γιος του Μιχαήλ Β' Δούκα της Ηπείρου, **είχε ιδρύσει** λίγα χρόνια νωρίτερα, το 1283, την περιώνυμη **μονή της Θεοτόκου των Μεγάλων Πυλών** ή της Ακαταμάχητου, τη γνωστή **Πορτα–Παναγιά** στην Πύλη των Τρικάλων, μετόχι σήμερα της μονής του Σωτήρος των Μεγάλων Πυλών–Δουσίκου ή Αγίου Βησσαρίωνος.» Σοφιανός 2006 (Λυκουσάδα), 480.

⁷ «Η αύξηση της περιουσίας, από 25 στοιχεία που αριθμούσε το χρυσόβουλο του 1289, σε 40 που αριθμούσε το χρυσόβουλο του 1332, ανέρχεται σε 62,5% σε 43 έτη, που ισοδυναμεί με περιουσιακή διεύρυνση της τάξης του 1,45%, ετησίως. Αντιθέτως, η περιουσιακή αύξηση της Λυκουσάδας, υπήρξε ταχύτερη, για το διάστημα 1332–1348.» Carile–Cavallo 1989, 43.

Μετά το 1336⁸ αποκτήθηκε «το μετόχιον του **Σπριλίτου**»,⁹ το οποίο εμφανίζεται στο χρυσόβουλο του **1348** ως «μονύδριον τοῦ Σωτήρος Χριστοῦ **Σπirlήτου**»¹⁰ και στο χρυσόβουλο του **Νικηφόρου Β' Ορσίνη**, στα **1356–1358**,¹¹ ως «τοῦ **Πirlήγκου**, τὸ ἐπιλεγόμενον ὁ Πατήρ».¹²

⁸ Οι **Carile–Cavallo**, ακολουθώντας τον Léon Heuzey, χρονολογούν το χρυσόβουλο του Ανδρονίκου Γ' Παλαιολόγου υπέρ της μονής Παναγίας Ελεούσας Λυκουσάδας στα **1332** (Carile–Cavallo 1989, 50), ενώ ο Δημήτριος **Σοφιανός** τον **Μάρτιο τοῦ 1336** (Σοφιανός 2006 (Λυκουσάδα), 490–493, Σοφιανός 2000 (Λυκουσάδα), 129–131).

⁹ Carile–Cavallo 1989, 43. «Εἶναι ἀμφίβολο ἀν το “μετόχιον τοῦ Σπριλίτου” που παρεμβάλλεται στο μεσοδιάστημα ενός “λόγον” ἀνεφάρμοστου, πρέπει να ἀποδοθεῖ σε παραχώρηση τοῦ Ἀνδρονίκου Γ'. Μάλλον, πρέπει να ἀφορᾷ μεταγενέστερο ἀπόκτημα τῆς μονῆς.» Carile–Cavallo 1989, 40.

¹⁰ «Τὸ τρίτον **μονύδριον** εἰς ὄνομα τιμώμενον τοῦ **Σωτήρος Χριστοῦ** τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ ἡμῶν καὶ ἐπικεκλημένον τοῦ **Σπirlήτου** μετὰ τῶν ὧν ἔχει ἀμπελίων, τῆς χωραφιαίας γῆς καὶ τῆς ἀπάσης νομῆς καὶ περιοχῆς αὐτοῦ.» **Soloviev–Mošin**² 1974, 156.

¹¹ «1356–58, χρονολογία στην οποία ἀνάγεται το ἀποσπασματικό χρυσόβουλο, το οποίο ἀποδίδεται στο **Νικηφόρο Β' τῆς Ηπειροῦ**.» Carile–Cavallo 1989, 41.

¹² Βέης 1957 (Lycousada), 485. «Ἡ ἐν τῷ **κάστρῳ Φαναρίῳ** διακειμένη ... ἡ εἰς ὄνομα μὲν αὐτῆς **9** τιμωμένη, ἐπικεκλημένη δὲ **Λυκουσάδα** κατέχη πάντα ὅσα δὴ καὶ διὰ **παλαιγενῶν δικαιομάτων** τῶν ἀοιδίμων **10** ἐκείνων καὶ ἁγίων αὐθεντῶν καὶ προγόνων τῆς βασιλείας μου κατεῖχε καὶ ὅσα ἐκ ψυχικῶν δωρεῶν τῶν φιλοχρίστων **11** αὐτῇ ἀφιέρωνται, **μετόχια** τε καὶ **κτήματα**· καὶ **προάστεια**, ἐπὶ πάντα τὸν τῆς **Βλαχίας τόπον**· ἅτινα εἰσὶ ταῦτα: ἐν **12** τῷ **θέματι Φαναρίου, χωρίον ἢ Λυκουσάδα**· ἐν ᾧ καὶ αὕτη δὴ ἡ σεβασμία ἱδρύται μονή· χωρίον ἢ **Βατουσιάνη**· ὁ ἅγιος **13 Γεώργιος** ... τὸ ὅσον εἶχεν εἰς τοὺς **Πρακτικᾶτους**· τοῦ **Πirlήγκου**· τὸ ἐπιλεγόμενον ὁ Πατήρ.» Βέης 1987 (Λυκουσάδα), 6, ἀπόσπασμα 6,

Ο μελετητής Βασίλης Σπανός πιθανολογεί πως το **μετόχι αυτό ταυτίζεται** με τον **οικισμό Περλιάγκο**,¹³ και μάλιστα το **Κάτω Περλιάγκο**: «Θεωρούμε ότι πρόκειται για το Κάτω Περλιάγκο και όχι το Άνω, καθώς το μικρότερο υψόμετρο δικαιολογεί την ύπαρξη ιδιοκτησιών. Εξάλλου, φαίνεται λογικό να προϋπήρξε το Περλιάγκο που, όταν αργότερα, για λόγους ασφαλείας, δημιουργήθηκε άλλος οικισμός, ψηλότερα, έγινε γνωστό ως Κάτω, προς διάκριση από τον νέο οικισμό, που έλαβε τον προσδιορισμό Επάνω.»¹⁴

Ωστόσο, **δεν είναι σίγουρο ότι το μετόχι της Λυκουσάδας βρισκόταν εκεί που αργότερα** —όπως θα δούμε στη συνέχεια—, **την περίοδο της Τουρκοκρατίας, χτίστηκαν τα χωριά Άνω και Κάτω Περλιάγκο**. Μάλιστα στο λεξικό Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit ο **Πιρλήγκος** αναφέρεται ως «**γαιοκτήμονας** στη Λυκουσάδα κοντά στο Φανάρι, γύρω στο 1336 ή νωρίτερα».¹⁵

Ετοιμάζουμε μάλιστα μια εκτεταμένη σημαντική εργασία με τον προσδιορισμό των τοπωνυμίων, υδρωνυμίων κ.ά. που αναφέρονται σε παλαιά έγγραφα τού 12^{ου} αιώνα και εντεύθεν που αφορούν στην περιοχή μας, γιατί διαπιστώσαμε μεγάλη σύγχυση

Σοφιανός 2006 (Λυκουσάδα), 509. Η φράση «τὸ ὅσον εἶχεν εἰς τοὺς Πρακτικάτους· τοῦ **Πιρλήγκου**· τὸ ἐπιλεγόμενον ὁ Πατήρ· ὅσον» υπάρχει μόνο στο Βέης 1987 (Λυκουσάδα), 6 / Βέης 1957 (Lycousada), 485.

¹³ «Ο οικισμός πρέπει να είναι το **Πιρλήγκου** που μνημονεύεται, σε χρυσόβουλα του 1328–41 και 1356–58, μεταξύ των ιδιοκτησιών της Λυκουσάδας.» Σπανός Β. 2000 (Οικισμοί), 459.

¹⁴ Σπανός Β. 2000 (Οικισμοί), 460, υποσημείωση 2.

¹⁵ Trapp κ.ά. 1996 (Lexikon PLP), λήμμα 23226.

σπαχήδων,¹⁹ καθώς μετά από την κατάκτηση της Θεσσαλίας από τους Οθωμανούς ένα μέρος της καλλιεργήσιμης γης του σαντζακίου των Τρικάλων χωρίστηκε σε 112 τιμάρια²⁰ και παραχωρήθηκαν οι πρόσοδοί τους (κι όχι η κυριότητα / κτήση) σε αντίστοιχο αριθμό σπαχήδων.

Τα δύο **ομώνυμα χωριά, Άνω και Κάτω Περλιάγκο** (بيرناغوس قاتو),²¹ καταγράφονται σαν ένας οικισμός αλλά αναφέρονται με δύο **χωριστά ονόματα** (Pirnagos Epano, Pirnagos Kato), πράγμα που σημαίνει ότι οι **κάτοικοι διέμεναν κυρίως στον ένα** από τους δύο, είχαν όμως και **κάποιες** — πρόχειρες; — **κατοικίες στον άλλο**, για να εξυπηρετούνται καλύτερα οι **αγροτικές, δασικές, ποιμενικές ή άλλες ασχολίες** τους.

¹⁹ Σπανός Β. 2000 (Οικισμοί), 458. Η λέξη σπαχής [από την τουρκική λέξη سپاهی (sipahi) κι αυτή με τη σειρά της από την περσική سپاهی (serâhi: ιππείας, στρατιώτης), από την λέξη سپاه (serâh: στρατός)], δηλώνει τον οθωμανό τιμαριούχο που έχει την υποχρέωση να στρατεύεται ο ίδιος ως ιππείας ή /και να εισφέρει αρματωμένους στρατιώτες (cebeli), βοηθητικούς στρατιώτες (oğlan), σκηνές (çadır ή tenktur) κι ό,τι άλλο επιθυμεί ο εκάστοτε σουλτάνος.

²⁰ «*βασική μονάδα της οθωμανικής παραγωγικής αλλά και στρατιωτικής-διοικητικής δομής*». Στουρνάρας 2015, 113–114.

²¹ Τα οποία απέχουν 3 περίπου χιλιόμετρα σε ευθεία γραμμή και 6 περίπου χιλιόμετρα μέσω μονοπατιών, απόσταση που καλύπτεται σε 1,5 περίπου ώρα, καθώς έχουν αρκετή υψομετρική διαφορά (933–521=412 μέτρα). Σημειωτέον ότι η διαδρομή μέσω μονοπατιών διέρχεται από τη μονή Ταξιαρχών Περλιάγκου.

(7 hâne / σπίτια, οικίες). Οι οικισμοί αυτοί έχουν καταγραφεί στα φύλλα 175b–177b του καταστίχου.²⁶

Ο τιμαριούχος **Kara Durmuş** καταγόταν από την πόλη Κίρσεχιρ (Kırşehir),²⁷ την αρχαία Μωκισσό ή Ιουστινιανούπολη, μια πόλη 170 περίπου χιλιομέτρα νοτιοανατολικά της Άγκυρας. Βρισκόταν στην υπηρεσία του Sultân Alâeddin²⁸ και ως ανταμοιβή των υπηρεσιών του έλαβε το τιμάριό του.

Είναι χαρακτηριστικό πως στην απογραφή οι οικισμοί Pirnagos Epáno, Pirnagos Kato, Hutino, Silyo «επισημαίνονται ως *haric ez-defter*²⁹ (εκτός κατάστιχου), δηλαδή οι **φοροπρόσοδοι δεν είχαν συμπεριληφθεί σε προηγούμενες καταστιχώσεις** και οι τιμαριώτες αιτούνταν να προστεθούν στο τιμάριό τους.»³⁰ Αυτό σημαίνει πως τα χωριά αυτά δεν υπήρχαν στην προηγούμενη τουρκική φορολογική απογραφή, η οποία θα

²⁶ Delilbaşı–Arıkan 2001a, XVI, 109–110, Στουρνάρας 2012 (τιμάρια Κόζιακα), 105.

²⁷ «Timâr-ı Kara Durmuş, Kırşehri’nden imiş, Sultân Alâeddin nökerlerindenmiş, sonra Padişahımıza hudmet etmiş şîrmerdlik sebebinden timâr etmişler.» Delilbaşı–Arıkan 2001a, 109.

²⁸ Να εννοεί τον Saif **al-Din** Aynal, σουλτάνο της Αιγύπτου (1453–1461); Ή τον **Alâeddin** Ali, σουλτάνο της Αιγύπτου (1377–1381), κάτι που θα σήμαινε ότι ο τιμαριούχος Kara Durmuş στα 1454 βρισκόταν σε πολύ μεγάλη ηλικία; Ή μήπως ότι υπηρετούσε στο τζαμί του Sultan **Alaeddin**, τζαμί που βρισκόταν στην Άγκυρα, κοντά στην πόλη Κίρσεχιρ (Kırşehir) τού Kara Durmuş;

²⁹ Delilbaşı–Arıkan 2001a, 110.

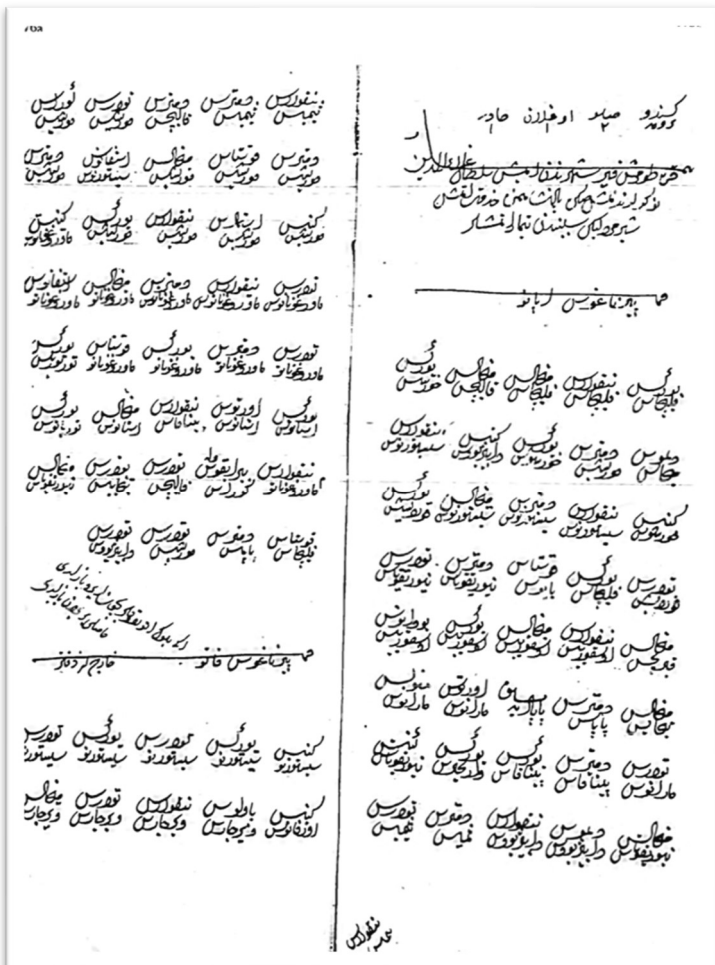
³⁰ Στουρνάρας 2012 (τιμάρια Κόζιακα), 104. «Το γεγονός αυτό, όπως και τα στοιχεία που δίνονται για τους τιμαριούχους, μας οδηγεί στην υπόθεση ότι είχε προηγηθεί και άλλη απογραφή πριν από τη συγκεκριμένη του 1454/5.»

διενεργήθηκε κάποια στιγμή μετά από τα **1423** (χρονιά οριστικής κατάληψης της Θεσσαλίας³¹). Άρα θα **δημιουργήθηκαν**³² κάποια στιγμή **μετά απ' αυτήν την ημερομηνία και πριν από τα 1454/55**, όταν άρχισαν να εγκαταλείπονται από τους κατοίκους τα πεδινά χωριά, στα οποία εγκαταστάθηκαν οθωμανοί άποικοι, και να ενισχύονται τα ορεινά χωριά ή να δημιουργούνται καινούργια.³³

³¹ «*Η κατάκτηση του 1423 υπήρξε εν πολλοίς αναίμακτη, συνοδεύτηκε από εγκατάσταση πολυάριθμων μουσουλμάνων εποίκων και σφραγίστηκε με τον εκ μέρους του κατακτητή Τουραχάν μπέη διαμοιρασμό φέουδων– τιμαριών και προνομιακών ορισμών και παραχωρήσεων στους ντόπιους άρχοντες, πιθανόν και σε δικούς του αξιωματούχους για την συμβολή τους στην κατάληψη της περιοχής.*» Σαββίδης 1995, 43.

³² Στουρνάρας 2012 (τιμάρια Κόζιακα), 104–105. «*Το ενδεχόμενο να μιν είχαν καταγραφεί, επειδή δεν είχαν εντοπιστεί από τους απογραφείς πρέπει να αποκλειστεί, διότι αφενός μεν είναι εγκατεστημένοι σε φυσικά ανοιχτό πεδίο, αφετέρου οι πολύ κοντινοί προς αυτούς οικισμοί, Βεντίστα και Κλινοβός αντίστοιχα, έχουν απογραφεί.*» Κωνσταντινίδης 2017 (Ασπροποταμίτες), 81.

³³ «*Και τοιαύτη μὲν ἡ ἐπὶ τῆς Τουρκοκρατίας κατάστασις τῆς θεσσαλικῆς πεδιάδος. Ὅλως ὅμως ἄλλοιαν ὄψιν παρέχουσι τὰ περιβάλλοντα αὐτὴν καλλίκομα ὄρη. Ἐκεῖ, ἔνθα ἐπὶ τῶν προγόνων μας ἐνδαιτῶντο οἱ λύκοι καὶ τὰ ἄγρια τῶν δρυμῶν θηρία, ἤρξατο ἐπὶ τῶν τελευταίων βυζαντινῶν χρόνων νὰ συνοικίζηται ἐκ τῆς πεδιάδος καὶ τῶν ὑπωρειῶν τῶν ὀρέων ὁ ἑλληνικὸς πληθυσμὸς, φεύγων τὰς ἀλλεπαλλήλους ἐπιδρομὰς τῶν εἰσβαλόντων κατακτητῶν, καὶ ζητῶν ἄσυλον καὶ καταφύγιον εἰς τὰ ὄχυρά καὶ ἀπόκρημνα αὐτὰ ὄρη· ἐκεῖ ἐντὸς τῶν δρυμῶνων καὶ χαραδρῶν, ὅπου ὁ βέβηλος ποὺς τῶν κατακτητῶν δὲν ἠδύνατο νὰ εἰσδύσῃ, συνωκίσθη ὁ φίλεργος καὶ βιομηχανικὸς πληθυσμὸς τῶν πεδιάδων, ιδρύσας κοινότητα, αἵτινες ἀπέβησαν ἀνθηραὶ καὶ διάσημοι οὐ μόνον κατὰ τὴν Ἀνατολήν, ἀλλὰ τινες καὶ κατὰ τὴν Εὐρώπην.*» Γεωργιάδης 1880, 143.

Ο τιμαριούχος Kara Durmuş³⁵ είχε την υποχρέωση να εισφέρει 2 αρματωμένους στρατιώτες (cebeli), 1 βοηθητικό στρατιώτη (oğlan) και 1 σκηνή (çadır).³⁶

³⁴ Delilbaşı–Arıkan 2001β, 175b, 176a.

³⁵ Των οικισμών Pirnagos Kato, Pirnagos Pano, Hutino και Silyo.

«Οι **χωρικοί του Κόζιακα** κατέβαλαν επίσης τον φόρο **ispençe**³⁷ με αντιστοιχία **25 akçe** (άσπρα)³⁸ για τους **αρχηγούς νοικοκυριών** (hâne) και **6 akçe** για τις **χήρες** (bive).³⁹ Σε αντιδιαστολή στα ορεινά τιμάρια των Αγράφων, ο χριστιανικός πληθυσμός κατέβαλλε 20 άσπρα (akçe) αντί για τον θεσμοθετημένο φόρο ispençe ύψους 25 άσπρων (akçe). Ωστόσο, παρουσιάζει ενδιαφέρον ότι και στις δυο περιοχές οι άγαμοι χριστιανοί ήταν πλήρως απαλλαγμένοι από την καταβολή του συγκεκριμένου φόρου. Επιπλέον, οι κάτοικοι ήταν υπόχρεοι στην απόδοση του φόρου *niyabet ve arûsi*, ο οποίος συνδέεται ταυτόχρονα με την καταβολή

³⁶ Delilbaşı–Arıkan 2001α, 109, Στουρνάρας 2012 (τιμάρια Κόζιακα), 113.

³⁷ «Ο φόρος ispençe ήταν συγγενικός με τον κεφαλικό φόρο (cizye ή harac). Καταβαλλόταν από τους μη μουσουλμάνους αγρότες και καλλιεργητές γης στο κρατικό ταμείο.» Στουρνάρας 2012 (τιμάρια Κόζιακα), 113.

³⁸ Το νόμισμα ακτσές ή άσπρο (< τουρκική akçe < οθωμανική τουρκική آقچه (akça / akçe) < آق (ak: άσπρο) < πρωτοτουρκική *āk) ήταν παλαιό ασημένιο τουρκικό νόμισμα. Πρωτοκυκλοφόρησε στην εποχή του σουλτάνου Ορχάν (Orhan Bey: اورخان بك). Κι ενώ στην εποχή του απογραφικού καταστίχου περιείχε 0,98 γρ. ασήμι (και κάθε Τούρκος πεζικάριος έπαιρνε για μισθό έναν ακτσέ την ημέρα), στα 1700 έπεσε στα 0,13 γρ., για να κατακυλήσει στα 1800 στα 0.048 γρ.! (Malanima 2009 (economy), 198). Τελικά, έφτασε να ισοδυναμεί με το 1/3 του παρά (χαλκωματένιο νόμισμα) ή το 1/120 του γροσίου.

³⁹ Το σύνολο των εσόδων από την ispençe ανερχόταν για όλα τα τιμάρια στο ποσό των 27.038 akçe.

χρηματικών προστίμων για διάφορες παραβάσεις και παραπτώματα (niyabet), όπως και με τον φόρο γάμου (arûsi⁴⁰).»⁴¹

Συγκεκριμένα, ο οικισμός **Pirnagos Kato** (μαζί με το Άνω Περλιάγκο) κατέβαλε για ispençe το ποσό των 3.580 akçe, για niyabet ve arûsi το ποσό των 160 akçe και συνολικό φόρο 5.431 akçe.⁴²

KAR YE-I PIRNAGOS EPANO

176a İki bölük oturdıkları için ayrı yazıldı, hâsılı bir yerden yazıldı.

KAR YE-İ PİR NAGOS KATO, hâric ez-defter

177a	Hınta	63 kile, fi kile 8,	Yekûn	464
	Şa'ir	26 kile, fi kile 5,	Yekûn	130
	Kenevir			22
	Öşr-i koz			40
	Öşr-i bağat ve resm-i fuçı			120
	Öşr-i kovan			30
	Öşr-i kökül			10
	Öşr-i kiras			10
	Öşr-i bostan			15
	Âdet-i aġnâm			710
	Resm-i hınzır			40
	Niyâbet ve arûsi			160
	İspence			3580

CEM'AN

Hâne : 142

Mücerred : 17

Bive : 5

Hâsılı her dü karye

5431

43

⁴⁰ < περσική عروسی ('arusi): γάμος.

⁴¹ Στουρνάρας 2012 (τιμάρια Κόζιακα), 113–114.

⁴² Delilbaşı–Arıkan 2001a, 110, Στουρνάρας 2012 (τιμάρια Κόζιακα), 116. Ο οικισμός **Silyo** κατέβαλε για ispençe το ποσό των 175 akçe, για niyabet ve arûsi το ποσό των 7 akçe και συνολικό φόρο 349 akçe. Στουρνάρας 2012 (τιμάρια Κόζιακα), 116.

⁴³ Delilbaşı–Arıkan 2001a, 110.

Για τον φόρο της δεκάτης στην αγροτική παραγωγή κατέβαλε 464 ακçe για حنطة (hinta: **σιτάρι**),⁴⁴ 130⁴⁵ ακçe για شَعِير (ša'ir: **κριθάρι**), 22 ακçe για كَنَوِير (kenevir: **κάνναβη**),⁴⁶ 40 ακçe για öşr-i koz⁴⁷ (**καρυδιές**), 120 ακçe για öşr-i⁴⁸ baġat ve resm-i fuçi (**αμπέλια** και φόρος βαρελιών), 30 ακçe για öşr-i kovan (**κυψέλες**), 10 ακçe για öşr-i kökül (**μεταξοκαλλιέργειες**), 10 ακçe για öşr-i kiraz (**κερασιές**), 15 ακçe για öşr-i bostan⁴⁹ (**λαχανόκηπους**), τίποτα για φορολόγηση **νερομύλων**, που σημαίνει ότι τότε δεν λειτουργούσαν νερόμυλοι στους οικισμούς αυτούς, 710 ακçe για âdet-i aġnam (**κτηνοτροφία**),⁵⁰ 40 ακçe για resm-i hınzır (**χοιροτροφία**), 160 ακçe για niyabet ve arûsı (**διάφορα πρόστιμα και φόρος γάμων**) και **3580** ακçe για ispençe (είδος κεφαλικού φόρου), πράγμα που σημαίνει ότι οι

⁴⁴ Στο φορολογικό κατάστιχο καταγράφονται 63 κοιλά hinta, που αν τα πολλαπλασιάσουμε με 8 άσπρα που πωλούνταν το κάθε κοιλό, μάς κάνουν 504 κι όχι 464 που αναγράφεται στο κατάστιχο!

⁴⁵ 26 κοιλά ša'ir επί 5 άσπρα που πωλούνταν το κάθε κοιλό μάς κάνουν 130 άσπρα.

⁴⁶ Αυτός ο φόρος δεν αναγράφεται στο Στουρνάρας 2012 (τιμάρια Κόζιακα), 125.

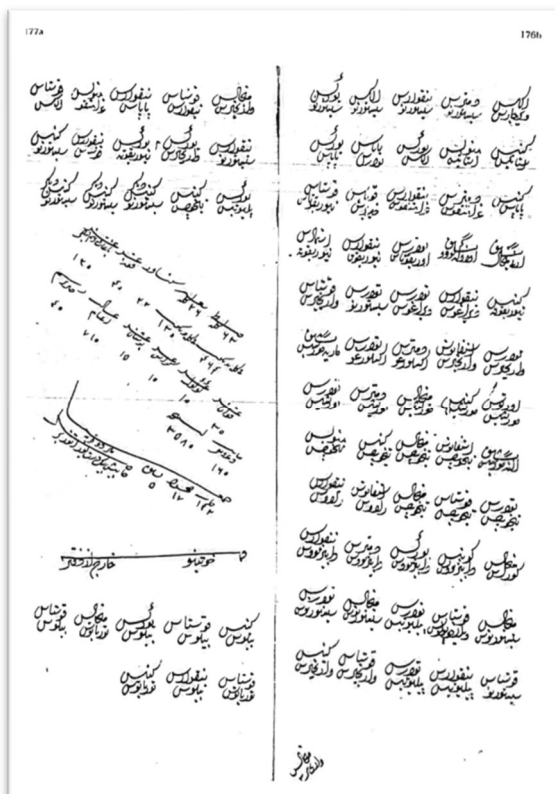
⁴⁷ < περσική گوز (gowz: καρύδι)

⁴⁸ Ο φόρος της δεκάτης ($\frac{1}{10}$) (< τουρκική öşür).

⁴⁹ < περσική بوستان (bōstân).

⁵⁰ «Οι **ορεινοί οικισμοί** (Disi, Genesi, Pirtuli, Vakari, Pira, Polop, **Pirnagos Kato**, Vetirniko, Kotori), η Megala Porta και σε μικρότερα αναλογικά ποσοστά οι πεδινοί, εμφανίζονται με **μεγάλο ζωικό κεφάλαιο**, που αφορά **αποκλειστικά αιγοπρόβατα** σύμφωνα με την καταβολή του φόρου âdet-i aġnam (για την εκτροφή προβάτων) και αντιστοιχούσε 1 ακçe για κάθε 3 πρόβατα ή γίδια.» Στουρνάρας 2012 (τιμάρια Κόζιακα), 108.

142 αρχηγοί νοικοκυριών (hâne) πλήρωναν από 25 ακζε ο καθένας (3.550 ακζε), οι 5 χήρες (bive) πλήρωναν από 6 ακζε η καθεμιά (30 ακζε), ενώ οι άγαμοι / ανύμφευτοι⁵¹ (mücerred) δεν πλήρωναν καθόλου φόρο.

52

⁵¹ «Σε σχέση με την κατανομή του πληθυσμού εμφανίζεται σε 8 οικισμούς σχετικά **υψηλή συγκέντρωση άγαμου πληθυσμού** (9–17 **ανύπανδροι άνδρες**): (...) **Pirnagos Kato**.» Στουρνάρας 2012 (τιμάρια Κόζιακα), 110–111.

⁵² Delilbaşı–Arıkan 2001β, 176b, 177a.

Αν προσθέσουμε όλους τους παραπάνω φόρους, προκύπτει το ποσό των 5.473 ακçe (άσπρων),⁵³ το οποίο έπρεπε να συλλεγεί από τους δύο οικισμούς Pirnagos (Pano & Kato). Συνολικά ο τιμαριούχος Kara Durmuş έλαβε το ποσό των 7.934 ακçe,⁵⁴ δηλαδή το δεύτερο μεγαλύτερο ποσό από τα τιμάρια του Κόζιακα, πίσω από τα 8227 ακçe των Mustafa & Ali του τιμαριού της Μεγάλης Πόρτας.⁵⁵

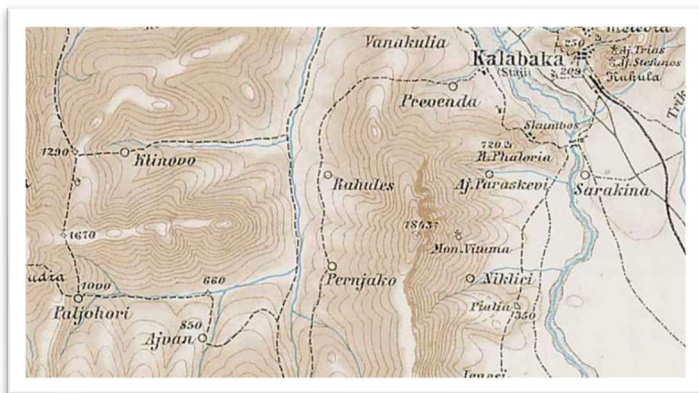
Από τη **φορολόγηση** των οικισμών Άνω και Κάτω Περγλιάγκο διαπιστώνουμε ότι οι **κάτοικοι ασχολούνταν** κυρίως με την **κτηνοτροφία**, για την οποία πλήρωναν το μεγαλύτερο φόρο (710 ακçe: συμπεραίνουμε δηλαδή πως είχαν **2130 αιγοπρόβατα**: 710×3), την **παραγωγή σιταριού** και **κριθαιού**, την αμπελουργία και την **οινοποιία**, τη **λαχανοκομία**, τη **δενδροκαλλιέργεια** (καρυδιές, κερασιές⁵⁶), την **παραγωγή μεταξιού** κ.λπ.

⁵³ Ενώ στο φορολογικό κατάστιχο αναφέρονται 5.431 ακçe (Delilbaşı–Arıkan 2001a, 110, Στουρνάρας (2012 (τιμάρια Κόζιακα), 125). Αν υπολογίσουμε και τον λάθος πολλαπλασιασμό στα 63 κοιλά hinta, βλέπουμε ότι οι δύο οικισμοί πλήρωσαν **82 ακçe λιγότερο φόρο**. Να οφείλεται σε απλό λάθος τού καταγραφέα ή να υποκρύπτεται δωροδοκία; Πρέπει να υπάρξει μελέτη και για τις υπόλοιπες περιπτώσεις λαθών σε άλλους οικισμούς του καταστίχου!

⁵⁴ Στουρνάρας 2012 (τιμάρια Κόζιακα), 116.

⁵⁵ Στουρνάρας (2012 (τιμάρια Κόζιακα), 115.

⁵⁶ Δεν αναφέρονται μηλιές.

57

Χάρτης της περιοχής τού 1904

1592/93: Πρόθεση 421 Μεγάλου Μετεώρου

Την επόμενη αναφορά στο «**Άπανου Πρινιάκου**» την βρίσκουμε στην πρόθεση **421** της μονής Μεταμορφώσεως του **Μεγάλου Μετεώρου**, όπου «είναι καταχωρισμένα τα ονόματα αφιερωτών από πολλούς οικισμούς της Θεσσαλίας, της Ηπείρου, της Δυτικής Μακεδονίας, της Φθιώτιδας και μερικών άλλων περιοχών. (...) Οι γραφές της πρόθεσης (...) είναι πολλές, καθώς καλύπτουν πολύ μεγάλο χρονικό διάστημα, από το έτος 'ζρα' (1592/93) μέχρι το τέλος του 19^{ου} αιώνα.»⁵⁸ Ο οικισμός «**Άπανου Πρινιάκου**» αναφέρεται «στο φύλλο 6β, με 8 αφιερωτές και με άλλους 19 μεταγενέστερης εποχής, και στο φύλλο 10β, ως **Άπανου Πιρνηάγκου**, με 6 αφιερωτές μεταγενέστερης εποχής.»⁵⁹

⁵⁷ Dokaupil–Vogel–Kruliš 1904.

⁵⁸ Σπανός Κ. 1997 (421), 17.

⁵⁹ Σπανός Κ. 1997 (421), 25.

16^{ος}/17^{ος} αιώνας: Πρόθεση 39 Δουσίκου

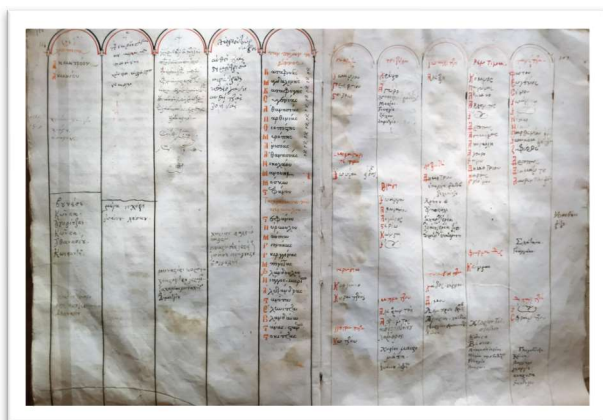
Η δουσικιώτικη πρόθεση 39 είναι «ένα χάρτινο χειρόγραφο (...) μια βίβλος ἐπὶ πίνακι, ἢ **δίπτυχα**, ἣγουν **πρόθεσις** τῆς σεβασμίας μονῆς τοῦ Δουσίκου, περιέχουσα τὰ ὀνόματα τῶν μακαρίων κτιτόρων καὶ πάντων τῶν καλλιεργησάντων καὶ ἐλεησάντων ὀρθοδόξων χριστιανῶν, τὰ ὅποια μνημονεύονται καθ' ἐκάστην. (...) Στα φύλλα 19β–37α (...) εἶναι καταχωρημένα τα ὀνόματα των αφιερωτῶν ἀπὸ 70 οικισμοῦς τῆς **Μητροπόλεως Λαρίσης**, ἡ οποία τους 16^ο καὶ 17^ο αἰῶνες εἶχε τὴν **ἑδρα** τῆς στα **Τρίκαλα**». ⁶⁰ Στο φύλλο 59α ἀναφέρεται τὸ «χωρίον **Ἀπάνου Πρινιάγγου**» / Χρυσομηλιά με 5 αφιερωτές. ⁶¹ Ἀς δούμε καὶ τα ὀνόματα των αφιερωτῶν: «Χωρίον **Ἀπάνου Πρινιάγγου** (,ρπη'). Νικολάου ἱερέως. Ζαχαρίου ἱερομονάχου, Γεωργίου, Χρήστου, Ἀνανίου ἱερομονάχου.» ⁶²

⁶⁰ Σπανός Κ. 1991 (39), 33.

⁶¹ Σπανός Κ. 1991 (39), 37.

⁶² Σπανός Κ. 1991 (39), 71.

1613/14: βαρλααμίτικη πρόθεση 215

Βαρλααμίτικη πρόθεση 215. Νέο Σκενοφυλάκιο. Φωτογραφία Σπυρίδωνος Βλιώρα, 13/4/2019.

Στα **1613/14** έχουμε τις πρώτες καταγραφές στην βαρλααμίτικη πρόθεση **215**, που «αποτελεί ένα πολύτιμο αρχείο τοπωνυμίων και βαφτιστικών ονομάτων. (...) Είναι καταχωρισμένα τα ονόματα αφιερωτών από πολλούς οικισμούς, κυρίως της Θεσσαλίας, της Ηπείρου, της Δυτικής Μακεδονίας και μερικών άλλων περιοχών.»⁶³ Στην πρόθεση έχουν γίνει προσθήκες από μεταγενέστερους γραφείς μέχρι και τον 19^ο αιώνα.⁶⁴ Στις καταγραφές του 1613/14 εντάσσεται και αυτή των οικισμών

⁶³ Σπανός Κ. 1993α (215), 81.

⁶⁴ Σπανός Κ. 1993α (215), 82.

«**Κάτω Προυινιάγκου**»,⁶⁵ «**Ίοβάνου**»⁶⁶ και «**Άπάνου Προυινιάγκου**».⁶⁷

Το «**Άπάνου Προυινιάγκου**» έχει καταγραφεί στη σελίδα 48 της πρόθεσης «με 2 αφιερωτές και με 2 άλλους μεταγενέστερης εποχής.»⁶⁸

«**Άπάνω Προυινιάγκου**: Θωμᾶ ἱερέως, Νικοδήμου ἱερομονάχου, Θωμᾶ, Ὁργίας,⁶⁹ Νικολάου, Κυριακοῦς, Ντούττα, Στάθως, Χρύσως, Μιχαήλ, Κώνστα, Ἰωάννου, Θωμᾶ, Νικολάου, Δημητρίου, Σύρμως, Ἀρχόντως πρεσβυτέρας, Γεωργίου, Δανιήλ, Γεωργίου, Στέφου, Στάμου ἱερέως, Ἰωάννου, Γεωργίου.»⁷⁰

1630: ίδρυση μονής Ταξιαρχών Περλιάγκου

Στα **1630** ιδρύθηκε στη θέση 39.606716, 21.520237 και δυτικά τού Χρυσομηλιώτικου ρέματος η **μονή Αγίων Ταξιαρχών Περλιάγκου**, για την οποία θα μιλήσουμε πιο κάτω, σε παράρτημα της μελέτης αυτής.

1758: βαρλααμίτικο κατάστιχο 230

Στα **1758**, σύμφωνα με το **βαρλααμίτικο κατάστιχο 230** (φύλλα 5α & 19α) το «**Έπάνω Πρινιάγκου**» είχε **64**

⁶⁵ Σπανός Κ. 1993α (215), 84.

⁶⁶ Σπανός Κ. 1993α (215), 84.

⁶⁷ Σπανός Κ. 1993α (215), 87.

⁶⁸ Σπανός Κ. 1993α (215), 90.

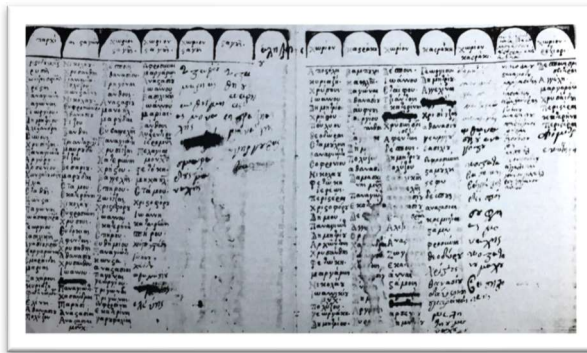
⁶⁹ Όνομα άπαξ λεγόμενο στα θεσσαλικά χειρόγραφα (Σπανός Κ. 2018 (βαφτιστικά), 173, λήμμα 789). Υποπτευόμαστε ότι ο γραφέας ήθελε να γράψει **Γεωργίας**.

⁷⁰ Σπανός Κ. 1993β (215), 159–160.

οικογένειες.⁷¹ Σ' αυτό διαβάζουμε επίσης και τα **ονόματα** μερικών κατοίκων του «Πρινιάγκου Έπάνω» («ὁ Ἀδάμης Σίμου, Παύλης Γεωργίου, ὁ Κώστας Πέτρου, Δημήτρης Κώστα, Ζαφείρης Παύλου, Κώστας Παναγιώτου, Θάνος Στέφου»).

«Για το ιδιοκτησιακό καθεστώς του οικισμού, κατά την Τουρκοκρατία, δεν υπάρχουν πληροφορίες στις πηγές. Θεωρείται ότι ήταν **ἀνέκαθεν κεφαλοχώρι.**»⁷²

1758–1783: Πρόθεση 291 Βαρλαάμ

Βαρλααμίτικη πρόθεση 291

Στην **βαρλααμίτικη πρόθεση (παρρησία) 291** και στο φύλλο 9α αναφέρεται το «Πρινιάγκου Πάνου» με 18 αφιερωτές.⁷⁴ «Χωρίον Πάνου Πρινιάγκου: Νικολάου ιερέως, Γεωργίου, Βρισηίδος, Παύλου, Στεργίου, Θώμου, Ἀκρίβου,

⁷¹ Σπανός Κ. 2000 (1758), 275, 277, 283, Σπανός Β. 2000 (Οικισμοί), 458, Νημάς 2011 (πληθυσμός), 83.

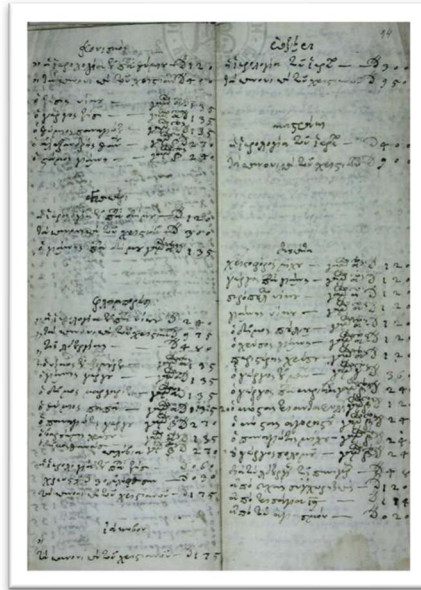
⁷² Σπανός Κ. 2000 (1758), 289–290.

⁷³ Σπανός Β. 2000 (Οικισμοί), 458.

⁷⁴ Σπανός Κ. 1990 (291), 54.

Δημητρίου, Κώνστα, Μανόλη, Χρίστου, Γεωργίου, Κάρω, Παύλου, Γεωργίου, Γόμω, Κώστα, Δημητρίου.»⁷⁵

1759: Κατάστιχο 231 Βαρλαάμ

Κατάστιχο 231 Βαρλαάμ, φύλλο 13v–14r

Το βαρλααμίτικο κατάστιχο **231** συντάχθηκε στις 16 Ιουνίου του **1759** (‘αψνθ’ μηνι Ίουνίω ις’) και σ’ αυτό αναφέρονται 93 οικισμοί της Επισκοπής των Σταγών.⁷⁶

⁷⁵ Σπανός Κ. 1990 (291), 68.

⁷⁶ «Κάθε οικισμός έχει στο κατάστιχο τη δική του μερίδα, στην οποία είναι καταχωρισμένα τα χρηματικά ποσά, τα οποία κατέβαλαν, ανά οικογένεια, οι κάτοικοί του στον επίσκοπο των Σταγών, καθώς και ο λόγος για τον οποίον τα κατέβαλαν.» Σπανός Β. 2016 (231), 34.

Στα φύλλα 6α, 15α και 17α αναφέρεται ο οικισμός «**Πρινιάγκου**»⁷⁷ με **64 οικογένειες**.⁷⁸ Καταγράφονται τα ονόματα κάποιων κατοίκων που παντρεύτηκαν για πρώτη φορά, πληρώνοντας 135 άσπρα ο καθένας: «**Κώστας Αδάμη, Γέργος Κούμπη, Θανάσης Ξένος**⁷⁹», ενώ ένας, ο «**Θανάσης παπα-Στάμου**», τέλεσε τον τρίτο (!) γάμο του, πληρώνοντας 405 άσπρα.⁸⁰

Επίσης, με τον χαρακτηρισμό «**τῶν τῆς φαμελίας**»⁸¹ ελήφθησαν από το «**Πρινιάγκου**» **140 άσπρα**.⁸²

1760.09.17: Ναός Αγίου Γεωργίου

Στα **1760** ιδρύθηκε στη θέση 39.608418, 21.502542 ο **παλαιός ναός του Αγίου Γεωργίου Χρυσομηλιάς**, για τον οποίο θα μιλήσουμε πιο κάτω, σε παράρτημα της μελέτης αυτής.

⁷⁷ Σπανός Β. 2016 (231), 36.

⁷⁸ Σπανός Β. 2016 (231), 48.

⁷⁹ Ξένος, με την έννοια ότι δεν καταγόταν από το χωριό, αλλά είχε έρθει από αλλού.

⁸⁰ Φύλλο 6α. Σπανός Β. 2016 (231), 54.

⁸¹ «Από τα φαμελιάτικα (τῶν τῆς φαμελίας), μία εισφορά οικογενειών από 25 οικισμούς, για την οποία δεν γνωρίζουμε σε τι ακριβώς συνίσταται, εισπράχθηκαν από 40 έως 200 άσπρα ανά οικισμό.» Σπανός Β. 2016 (231), 42.

⁸² Σπανός Β. 2016 (231), 64.

1772: Κατάστιχο 250 Βαρλαάμ

Κατάστιχο 250 Βαρλαάμ, φύλλο 12ν-13ρ

Το κατάστιχο **250** της μετεωρίτικης μονής Βαρλαάμ συντάχθηκε την Παρασκευή, 22 Ιουνίου **1772** (αψοβ' Ιουνίου κβ') και αναφέρονται σ' αυτό 87 οικισμοί της Επισκοπής των Σταγών.⁸³ Στο φύλλο 4β αναφέρεται το «**Ἐπάνου Πριτιάγκου**» με **67 οικογένειες**.⁸⁴ Διαβάζουμε ακόμη τα ονόματα των εξής κατοίκων που παντρεύτηκαν όλοι για πρώτη φορά και πλήρωσαν 135 άσπρα ο καθένας, εκτός από έναν, που

⁸³ Σπανός Β. 2015 (250), 66.

⁸⁴ Σπανός Β. 2015 (250), 67, 75.

παντρεύτηκε για δεύτερη φορά και πλήρωσε 270 άσπρα: Παρίσης Βανακουλιώτης, Νικόλας Αργύρη, Κώστας Ντάσιου, Θανάσης Σιδέρη, Γιάννης Γιώτου, Δήμος Στέριου, Μάνος Ξένος (2^{ος} γάμος), Πέτρος Χρήστου, Γιάννης Δήμου, Γιάννης Γεώργη, Σταμούλης Ξένος.⁸⁵

1798: Πρόθεση 104 Αγίου Στεφάνου

«**Η πρόθεση 104** της μετεωρίτικης μονής του **Αγίου Στεφάνου** είναι ένα χάρτινο χειρόγραφο του έτους 1798 (1 Μαρτίου), αποτελούμενο από 17 φύλλα (α'–ιζ') και 302 σελίδες. Στις σελίδες της είναι καταχωρισμένοι πολλοί οικισμοί και μονές με τα ονόματα των αφιερωτών τους κατά επισκοπική επαρχία»⁸⁶ από τον Νομό Τρικάλων αλλά και γενικότερα τη Βαλκανική Χερσόνησο, μέχρι τη Μολδοβλαχία. «Ο βιβλιογράφος σημείωσε και τα εξής: “μέννησθαι κάμου τοῦ ταπεινοῦ γραφέως, ὀσιώτατοι πατέρες, τοῦ ἐν ἁμαρτωλοῖς ἐλαχίστου **Γεωργίου ἱερέως** τοῦ σακελλαρίου Τρίκκης, καὶ τῶν γονέων αὐτοῦ. (...) Ἐν ἔτει **,αψ'η'**, ἐπὶ τῆς ἡγουμενίας τοῦ πανοσιωτάτου ἐν ἱερομονάχοις κυρίου **Ἀμβροσίου** ἐκ χώρας **Σταγῶν**”».⁸⁷

Ο μελετητής Κώστας Σπανός γράφει για την καταγραφή της Χρυσομηλιάς στην Πρόθεση αυτή: «**Επάνω Πιρνιάγκου: Η Χρυσομηλιά της Καλαμπάκας, στη σελ. 41, με 16 αφιερωτές του 1798.**»⁸⁸

⁸⁵ Σπανός Β. 2015 (250), 83.

⁸⁶ Σπανός Κ. 2012 (104), 177.

⁸⁷ Σπανός Κ. 2012 (104), 177.

⁸⁸ Σπανός Κ. 2012 (104), 183.

1802: Αναφορά Πρελιάγκων σε αληπασαλίδικο αρτζουχάλι

Τα χωριά «Ἀπάνου Πυρλιάγκου» και «Κάτω Πυρλιάγκου» αναφέρονται σε αρτζουχάλι⁸⁹ «του Στέριου Ζωτόπουλου, προεστού Αγράφων, προς τον Αλή πασά. Παραπονείται για την παρουσία και τη δράση των κλεφτών στα χωριά των Αγράφων. (...) Τελευταίο επεισόδιο είναι η απαγωγή από κάποιον Χρηστάκη τού παιδιού ενός Γιαννακόπουλου από την Καστανιά Αγράφων,⁹⁰ “όπου ἦτον τὸ πρῶτον σπίτι τοῦ βιλαετιοῦ μας”. (...) Ο Στέριος ζητά να καταδιωχθούν οι **κλέφτες** και υποδεικνύει ως **καταφύγιό** τους τα χωριά του Κλινοβού, **Ἀνω και Κάτω Περλιάγκου** (σημερινή Χρυσομηλιά, επαρχίας Καλαμπάκας), σε μεγάλη απόσταση από τα Ἄγραφα, αφού εκεί ο Χρηστάκης **οδήγησε και άλλους αιχμαλώτους**, προφανώς πρόσφατα.»⁹¹

«Ὁ Χρηστάκης, ἐφέντη μου, τοὺς **σκλάβους** Μπλαξηνοὺς εἰς τὸν **Κλινοβόν, Ἀπάνω Πυρλιάγκου, Κάτω Πυρλιάγκου τοὺς ἐφύλαξεν**, τοὺς Βατζινιῶτες σκλάβους **εἰς τὸν ἴδιον τόπον τοὺς ἐφύλαξεν**, τὸν σημερινὸν σκλάβον **ἴσως ἐκεῖ τὸν ὑπάγει.**»⁹²

Διαπιστώνουμε δηλαδή ότι τα βουνά του Κόζιακα και της Τριγκίας⁹³ και οι περιοχές κοντά στα δύο Περλιάγκα

⁸⁹ Αρτζουχάλι: αίτηση ή **αναφορά**. [< τουρκική arzuhal < οθωμανική τουρκική عرضحال (arzihal) < αραβική عَرْض ('ard) + حَال (hāl)]

⁹⁰ Η **Καστανιά Αγράφων** βρίσκεται στη θέση 39.237858, 21.799412 και σε υψόμετρο 800 μέτρων.

⁹¹ Αρχείο Α 2007, 289.

⁹² Αρχείο Α 2007, 290.

⁹³ Βλιώρας 2021 (ετυμολογικά), 7.

αποτελούσαν ασφαλές καταφύγιο για κλέφτες και δύσκολα προσεγγιζόταν από τις δυνάμεις του Αλή πασά.

1803: Κωνσταντίνος Νοσήμαχος στα Τρίκαλα και τη Λάρισα

Από το Περλιάγκο (πιθανόν) καταγόταν κι ένας σπουδαίος ιατρός των αρχών του 19^{ου} αιώνα, ο Κωνσταντίνος Ζαχαρόπουλος, που έλαβε το ψευδώνυμο Νοσήμαχος (< νόσος + μάχομαι) και διατηρούσε επικοινωνία και με τον Λαρισαίο πρωτεργάτη του νεοελληνικού διαφωτισμού Κωνσταντίνο Κούμα.

94

Κωνσταντίνος Κούμας

«**Κωνσταντίνος Νοσήμαχος**: Ιατρός εκ Τρικάλων, πιθανότατα δε εκ του χωρίου Καστανιά ή **Περνιάγκο**, ένθα μέχρι σήμερον διατηρείται το οικογενειακόν του όνομα, το όποιον είναι **Κωνσταντίνος Ζαχαρόπουλος**, το δε Νοσήμαχος, το ψευδώνυμό του. Ο Νοσήμαχος έγραψε πολλές επιστολές προς αρματολούς, προεστούς και ανθρώπους των γραμμάτων, αναπτύσσων την Εθνική

⁹⁴ <https://commons.wikimedia.org>.

υπόθεση και τ' αφορώντα την ελευθέρωσιν της Πατρίδος ζητήματα. Εις επιστολήν του προς τον Κωνσταντίνον Κούμαν, γράφει: "Εγώ, ἀδελφέ, διὰ τὴν τῆς Τρίκκης ταραχὴν καὶ μεγάλην δυστυχίαν δι' ἣν καὶ ἀνθρωποσκορπισμὸς ἠκολούθησεν, εἰς Λάρισαν μετώκισα πανοικεῖ πρὸ ἑξαμήνου σχεδὸν καὶ ἐφησυχάζω. 1803, Ἀπριλίου 26, ἐν Λαρίσῃ, Κωνσταντῖνος Νοσήμαχος.»⁹⁵

1820: 17 οικογένειες κατοικούν στο Επάνω Πιρνιάγκο

Σύμφωνα με το χειρόγραφο 1471 της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Ελλάδας, τον λεγόμενο «**Κώδικα Τρίκκης**», μια απογραφή των σπιτιών του βιλαετίου Τρικάλων που διενεργήθηκε στα «**1820, Σεπτεμβρίου 29**»,⁹⁶ το «**Ἐπάνου Πιρνιάγκου**» είχε **17 σπίτια**.⁹⁷

1821: Γιάννης Μπούλμπος

Στο Περλιάγκο κατέληξε κι ένας Ηπειρώτης, ο Γιάννης Μπούλμπος, που έλαβε μέρος και στην Επανάσταση του 1821.

«Το χωρίον Προσγόλι Ιωαννίνων, πίσω από τό βουνό Περιστέρι, ἦτο ἡ πατρίδα του. Μοιραῖο γεγονός⁹⁸ τον ἀνάγκασε νὰ ἀφήσει τὸ χωριό του καὶ νὰ καταφύγει στὸ Χαλίκι, ὅπου οἱ ἀρχοντές του τοῦ ἔδωσαν συστατικά γράμματα πρὸς τὸν ἀρχοντὰ Περτουλίου

⁹⁵ Χατζηγάκης 1961 (Ασπροπόταμος), 118.

⁹⁶ (φύλλο 28β).

⁹⁷ Γιαννούλης 2017 (Κώδικας), 282.

⁹⁸ «Σκότωσε ἓνα πατριώτη του, πὺν κακομεταχειρίζετο ἓνα χωρικό καὶ τὴ γυναικα του, βάζοντας τους νὰ κουβαλοῦν πέτρες, διὰ νὰ περιτοιχίσει τ' ἀμπέλι του, βλαστημώντας καὶ χτυπώντας τους.» Χατζηγάκης 1961 (Ασπροπόταμος), 229, υποσημείωση 1.

Χατζηπερτούλη.⁹⁹ Ο **Μπούλμπος**, εις τας αρχάς, έγινε **σωματοφύλαξ του Χατζηπερτούλη**. Αργότερα, ο Χατζηπερτούλης τον διώρισεν **φύλακα** εις το εγκαταλελειμμένο **Περλιάγκο**,¹⁰⁰ εις το οποίο ο Μπούλμπος εγκαταστάθηκε μονίμως. Προικισμένος από την φύσιν με ζωηρότητα και εξυπνάδα, δεν άργησε να επιβληθεί σε κλέφτες και Αρβανίτες. Εις το χωρίον άρχισαν να τον αποκαλούν “καπεταν–Γιάννη”. Εις την επανάστασιν του 1821 έλαβε μέρος και **πολέμησε στην Καλαμπάκα μαζί με τον Χατζηπέτρο**.

Η προφορική παράδοσις διέσωσε χαρακτηριστική στιχομυθία μεταξύ αυτού και του Χατζηπέτρου, όταν ζήτησε εις γάμον την αδελφή του. “Καπιτάν Χατζηπέτρο”, τού λέγει απότομα και ανεπάντεχα, “θέλω την αδελφή σου να την πάρω για γυναίκα μου.” Ο Χατζηπέτρος συνοφρυώθηκε και ειρωνικά τού λέγει: “Τι λες, μωρέ; Δεν την έχω για σένα την αδελφή μου. Αν θέλεις, πάρε τη δούλα μου!” Η προσβολή ήταν μεγάλη.¹⁰¹ Ο Γιάννης για μια στιγμή σκέφθηκε να τον ξεκάνει. Κρατήθηκε όμως και αγριεμένα τού

⁹⁹ Από το 1813 κ.ε. το αξίωμα του προεστού είχε λάβει ξανά από τον Αλή πασά ο Γούσιος Χατζηπέτρος. Βλιώρας 2021 (Χατζηπέτρος).

¹⁰⁰ Όπως είδαμε παραπάνω στον Κώδικα Τρίκκης, στα 1820 το Άνω Περλιάγκο είχε 17 σπίτια και το Κάτω Περλιάγκο 18, δεν ήταν δηλαδή εγκαταλελειμμένα. Αν ισχύει η ιστορία που παραθέτει ο Χατζηγάκης, προφανώς ο Γιάννης Μπούλμπος διορίστηκε φύλακας σε κτήματα γύρω από το —Άνω ή Κάτω— δεν γνωρίζουμε— Περλιάγκο που ανήκαν στους Χατζηπετραίους. Πιθανολογούμε έξω από το Άνω Περλιάγκο, σε περιοχές που βρίσκονται εγγύτερα του Περτουλίου.

¹⁰¹ Θυμίζουμε ότι και ο Νικόλος Στορνάρης είχε προσβληθεί με αντίστοιχη συμπεριφορά των Χατζηπετραίων! Βλιώρας 2021 (Χατζηπέτρος).

απαντά: “Αν δεν γίνει αυτό, θα σε σκοτώσω, καπετάν Χατζηπέτρο.” Ο Χατζηπέτρος ως τότε δεν είχε δεχθεί καμιά φοβέρα. Τούτη όμως την έκρινε σοβαρή, γιατί αυτός αμέσως έσπευσε να ρωτήσει την αδελφή του, λέγοντάς της ότι το παλικάρι τη θέλει για γυναίκα του. Η κόρη σαγηνευμένη από την ομορφιά του παλικαριού, απήντησε δειλά: “Και γιατί δεν τον παίρνω;” Έτσι έκλεισε το συνοικέσιο. Από τον γάμο αυτόν εγεννήθη ένα μόνον παιδί: ο Αθανάσιος Μπούλμπος, που η καταπληκτική εξυπνάδα του αφήκε εποχή στην περιφέρεια αυτή του Ασπροποτάμου.¹⁰² Ο υιός όμως Μπούλμπος ήτο αδυνάτου κράσεως, μαραμένος άνθρωπος, πιθανόν από την πτωχείαν που τον εμάστιζε. Αντιθέτως, ο πατήρ του ήτο δυνατός άνδρας με ωραίο παράστημα. Αν και ηλικιωμένος άνθρωπος, διετήρει μίαν έξοχη θαλερότητα, που έχουν προνομιακώς μόνον μερικοί γέροι, την οποία οι χωρικοί την επαναλαμβάνουν συχνά, ωςάν παροιμία: “Του Μπούλμπου ο γιος είν’ γέροντας, κι ο Μπούλμπος παλικάρι”.¹⁰³

¹⁰² «Ο μόνος υιός τού καπετάν Γιάννη Μπούλμπου από το Μπροσγόλι της Ηπείρου, εγκατεστημένος στο χωριό Περλιάγκο. Ανίκανος στα όπλα, αλλά ικανός, ικανότατος στο νου. Καταπληκτικής ιδιοφυΐας. Χάρης στην ευφυΐαν του, το χωριό Περτούλι απέφυγε την πληρωμή φόρου «τζελέπι». Παρουσιάσθηκε αυτός στον Τούρκο μπίμπαση (ταγματάρχης, χιλιάρχος. < τουρκική *binbaşı* < *bin*: χίλιοι + *baş*: κεφάλι), ως ο προύχων του χωριού, και του είπε ότι υπηρέτησε κοντά στον πατέρα του, τον ρωτούσε διά τους γονείς του και τους αδελφούς του, τα κτήματα και τα ζώα του, ονομαστικώς, πράγμα που έκαμε τον μπίμπαση να ντραπεί να ζητήσει το φόρο από ένα φίλο του πατέρα του, που υπηρέτησε στο σπίτι του επί πολλά χρόνια και μεγάλωσε τον ίδιο τον μπίμπαση στην αγκαλιά του. Όλα αυτά ο γερο-πονηρός Μπούλμπος τα πληροφορήθη από ένα λοχία τού μπίμπαση.» Χατζηγάκης 1961 (Ασπροπόταμος), 302.

¹⁰³ Χατζηγάκης 1961 (Ασπροπόταμος), 229–230.

1824.04.23: Ο Καραϊσκάκης, καταδιωκόμενος από τον

Στορνάρη, περνάει από το Περλιάγκο

Τον **Απρίλιο του 1824** ο **Γεώργιος Καραϊσκάκης**, επιθυμώντας να ξανακερδίσει το αρματολίκι του στα Άγραφα, βρέθηκε στο αρματολίκι του **Νικολού Στορνάρη** και στο κόλι του **Γρηγόρη Διακατά**, οι οποίοι —όπως είδαμε αναλυτικά σε προηγούμενη εργασία μας— **προσπάθησαν να τον απομακρύνουν** από την περιοχή τους.

Ο Καραϊσκάκης περνώντας από τον αυχένα **Cheatrā mbroastā**¹⁰⁴ και την **Καστανιά** κινήθηκε προς το **Άνω Περλιάγκο**, ενώ οι αντίπαλοί του βρισκόταν στα **περτουλιώτικα λιβάδια**. (Αντιγράφουμε από την προηγούμενη εργασία μας:) «Έξω από το **Περλιάγκο**, στο οποίο είχε φθάσει ο Καραϊσκάκης το προηγούμενο βράδυ, οι **αντιμαχόμενοι** συναντήθηκαν και **αντάλλαξαν μπαταριές και απειλητικές επιστολές**. Ο **Καραϊσκάκης**, που ήταν όπως είπαμε πολύ **άρρωστος**, «θυμωθείς ἐζήτησεν νὰ τὸν βάλουν εἰς τὸ κρεβάτι νὰ τὸν ἐβγάλουν εἰς ἓν ὑψηλὸν μέρος νὰ ἀγναντεύῃ.»¹⁰⁵ **Ἡ μάχη**¹⁰⁶ συνεχίστηκε ὅλη τὴν **ἡμέρα** χωρίς ἀπώλειες γιὰ τὶς δύο μεριές. **Στὴ συνέχεια ο**

¹⁰⁴ Από τις αρωμουνικές λέξεις **cheatrā** / **chiatrā** (ετυμολογείται από τη λατινική *petra* < αρχαιοελληνική —ήδη ομηρική— *πέτρα*), που σημαίνει **πέτρα** (Cunia 2010, 284, λήμμα *cheatrā*, Νικολαΐδης 1909, 214, λήμμα *κιάτρα*) και **mbroastā**, θηλυκό του **mbrostu** (Cunia 2010, 640, λήμμα *mbrostu*¹), που κατά τον Νικολαΐδη (1909, 332, λήμμα μπρόστου, θηλυκό: μπροάστα) σημαίνει «ὄρθιος, ὀρθοστατῶν, **ίστάμενος ὄρθιος**».

¹⁰⁵ Κασομούλης Α 1939, 406.

¹⁰⁶ Εμφύλια, να μην ξεχνιόμαστε!

Καραϊσκάκης πέρασε κάθετα τον Κόζιακα και κατευθύνθηκε μέσω **Καρβουνολεπενίτσας**¹⁰⁷ προς τα χωριά **Ντούσκο**¹⁰⁸ και **Πόρτα**, όπου βρισκόταν ο ίδιος ο Σούλτζια Κόρτζια με το στρατό του, ενώ στα Τρίκαλα είχε παραμείνει ο Σιλιχτάρ Μπόδα.»¹⁰⁹

Ας διαβάσουμε πώς περιγράφει τα τεκταινόμενα **έξω από το Περλιάγκο ο Νικόλαος Κασομούλης**: «Έβγήκαμεν εἰς τὰ περτουλιώτικα λιβάδια· ἐκεῖ ἀνταμώθημεν, κατὰ τὰς **23 Ἀπριλίου 1824**, καὶ μετὸν Ῥάγκον, ὅστις ἔφθασεν μετ' ἑως 500. Οὕτω ἐσυναθροίσθη ὁ στρατός μας ἕως 2500. Διευθυνόμενοι τὸν δρόμον τῆς Καστανιάς βλέπομεν ἀντικρὺ μας, μέσα εἰς τοὺς θάμνους, στρατιώτας. Ὁ **Καραϊσκάκης** διὰ νυκτὸς ἔφθασεν εἰς **Περνιάγκου**, ὁ δὲ σκοπὸς του ἦτον νὰ νυκτώνη ἀλλὰ καὶ νὰ ξημερώνη ἀλλοῦ.

“Ὀγλήγορα”, λέγει ὁ Στορνάρης, “νὰ **προκαταλάβωμεν τὸ διάσελον, νὰ μὴ διαβοῦν εἰς τὰ περτουλιώτικα λιβάδια**, καὶ πουθενὰ δὲν δυνάμεθα νὰ τοὺς βαστάξωμεν ἔπειτα.

Ἐπιστρέφουν οἱ στρατιῶται, τρέχουν, προκαταλαμβάνουν τὴν θέσιν ἐκείνην, ἐφθάσαμεν καὶ ἡμεῖς. Εἶδαμεν ἀντικρὺ εἰς μίαν χούνην ἐλατώδη τοὺς καπνοὺς· ἐκαταλάβαμεν τὴν τοποθέτησίν των. Ἀμέσως ὁποῦ ἐσυνάχθημεν ὅλοι, τοὺς εἰδοποιήσαμεν μετ' ἑμῶν παταργιὰν ντουφέκια, διὰ νὰ ἐννοήσουν τὴν δύναμίν μας.

Ὁ Καραϊσκάκης ἀκούσας τὴν παταργιὰν, ἀνταποκριθεὶς μετ' ἄλλην μᾶς γράφει: “Εἰς ἐλόγου σας ὁποῦ ρίχνετε τὴν παταργιὰν εἰς τὴν ῥάχην. Τί σᾶς χρειάζεται ἡ παταργιά, κερατάδες; Ἡ θέλετε νὰ

¹⁰⁷ Ἡ σημερινή Πιάλεια (Σπανός Β. 2000 (Οικισμοί), 299–301), στη θέση 39°30'18.5"N 21°35'42.9"E και σε υψόμετρο 260 μ.

¹⁰⁸ Ὁ σημερινός Ἅγιος Βησσαρίων (Σπανός Β. 2000 (Οικισμοί), 261–265), στη θέση 39°28'15.2"N 21°37'01.3"E και σε υψόμετρο 250 μ.

¹⁰⁹ Βλιώρας 2021 (Στορνάρης), 22.

γυρίσω όπίσω νά κάψω έσās και τὰ παιδιά σας; Νά γκρεμισθήτε από αύτοϋ, νά μη σās πάρη ό διάολος. "Όχι άλλο."

Απόκρισις: "Κερατά, όλοι νά σοϋ γαμήσωμεν τό κέρατο. Τί παντυχαίνεις; Μέ καυχησίματα πολεμείς νά φοβερίζης; Αύτοϋ¹¹⁰ όποϋ έμβήκες, δέν μās γλυτώνεις. **Στορνάρης, Ράγκος.**"

Αύτοι ένσνάζοντο διακεκομένως, άλλοι με ζωα, άλλοι φορτωμένοι, άποσπάσματα-άποσπάσματα. Μās άνταποκρίθησαν προκαλοϋντες μας. Ό Ράγκος άμέσως διώρισεν τόν πρώτον πολιτάρχην τοϋ Σταμούλη Γάτζου, με πολλά βραγκαλίδια στολισμένον, **Μήτρον Μούσιον**¹¹¹ όνομαζόμενον, νά προκαταλάβη τó χτένι¹¹² (τζιογκρι¹¹³ άπάνω είς **Περνιάγκου**), από τó όποιον ήτον ό δρόμος αύτών πρòς ήμās.

¹¹⁰ Μέσα στη χούνη, που ανέφερε παραπάνω.

¹¹¹ «**Μήτρος Μούσιος**: Πρώτος πολιτάρχης του Γάτσου. Ενδεδυμένος με χτυπητή φορεσιά, στολισμένος με ασημοστολίδια, υπήρξεν ματαιόδοξος και ακόμη και δειλός. Όταν κατά τον Απρίλιο του **1824** ο **Καραϊσκάκης** διέβαινε το **ρέμα Ντόβα** μεταξύ των χωρίων Άνω Περλιάγκο και Περτουλίου, ο Μούσιος είχε ορισθεί από τους καπεταναίους Στορνάρη και Ράγκο, που συνεργάζονταν με τον Σούλτζα Κόρτζα διά της συμμετοχής του Γάτσου, να εμποδίσει το πέρασμά του στ' Ασπροπόταμο. Ο Μούσιος όμως, μόλις είδε τα παλικάρια του Καραϊσκάκη με φωνές και αλαλαγμούς να ανέρχονται τον ανήφορο στο ρέμα αυτό, έντρομος αφήκε την θέσιν του και έφυγε, καθώς φεύγει ο διάβολος από την αστραπή, όπως ανέφεραν οι σύντροφοί του στους δύο ενωμένους καπεταναίους.» Χατζηγάκης 1961 (Ασπροπόταμος), 237

¹¹² Πριονωτή σχετικά οριζόντια κόψη ενός βουνού.

¹¹³ Απόκρημνος και αιχμηρός βράχος.

Ἐν ἀπόσπασμα αὐθαίρετον ἐκινήθη ἀλαλάζοντας κατευθείαν νὰ κτυπήσῃ ἐκείνους ὁποῦ συνόδευαν τὰ ζῶα καὶ πρόβατα νὰ τὰ ἐβγάλουν πέρα.¹¹⁴

Εἰς αὐτὰ τὰ δύο μέρη ἄρχισεν ὁ ἀκροβολισμός. Ὁ Καραϊσκάκης, θυμωθεὶς, ἐζήτησεν νὰ τὸν βάλουν εἰς τὸ κρεβάτι νὰ τὸν ἐβγάλουν εἰς ἓν ὑψηλὸν μέρος νὰ ἀγναντεύῃ. Ἀπὸ ἐκεῖ παρατήρησεν τὲς θέσεις· ἔδωσεν εἰς ἕναν τὰ φορέματά του καὶ τὰ ἐνδύθη (κόκκινα φοροῦσεν, σκοδράνικα¹¹⁵), τοῦ ἔδωσεν καὶ τὸ μουλάρι του. Ἐκίνησεν ἐκεῖνος μὲ τὸ μουλάρι, μερικοὶ στρατιῶται ἐμπρὸς φωνάζουν μίαν φορὰν: “Σταθεῖτε, κερατάδες, ἔφθασεν ὁ Καραϊσκάκης!”

Ἀφήνει τὴν πλέον δυνατὴν θέσιν ὁ πορδοβραγκαλὰς ἀσημοστολισμένος Μήτρος Μούσιος, καὶ φεύγει ὥσάν ὁ διάβολος ἀπὸ τὴν ἀστραπὴν. Τοὺς παίρνουν ζβάρνα τοὺς ἐδικoὺς μας, καὶ τοὺς ἔρριξαν ἐδῶθεν τοῦ ρεύματος, πρὸς ἡμᾶς. Ὁ Ῥάγκος ὥρμησεν νὰ τοὺς ἐμψυχώσῃ, πλὴν ποῦ ψυχὴ. Ὁ δύσβατος τόπος ἐμπόδισεν νὰ δείξῃ τὸν νικητὴν. Ἐν τοσούτῳ, οἱ μὲν πολεμοῦντες μακρόθεν ὄλην τὴν ἡμέραν, οἱ δὲ ρίπτοντες παταργιὲς πρὸς ἐμψύχωσιν, ἢ ἀντήχησις τῶν λαγκάδων παρέσταιεν εἰς τὸν ἔξω ἀκροατὴν, καὶ ἕως εἰς τὰ Τρίκαλα, ὅτι κατεκόπημεν· καὶ ἡ ζημία ὅλη ἦτον δύο πληγωμένοι ἀπὸ ἡμᾶς ἐλαφρά, καὶ ἴσως κανέναν ἀπὸ ἐκείνους.

Ἀποσύρθημεν καὶ ἡμεῖς καὶ αὐτὸς τὸ ἑσπέρας νὰ ξαποστάσωμεν. Ὁ Καραϊσκάκης δὲν καρτέρεσεν, παρὰ σχίζει τὸν Κόζιακαν, καὶ ἀπὸ

¹¹⁴ «Κάθε ἀταχτο σώμα, στις πορείες του, ἔσερνε μαζί του κοπάδια ἀπὸ ζωντανά, για διατροφή του. Εδῶ οἱ τσοπάνηδες των γιδοπροβάτων, ἀκούοντας τὸν πόλεμο, σαλαγίσαν τα ζωντανά να τα βγάλουν πέρα ἀπὸ τὴν πολεμικὴ σκηνή.» Ὑποσημείωση Γιάννη Βλαχογιάννη.

¹¹⁵ Ἡ Σκόδρα (αλβανικά Shkodra / Shkodër) εἶναι πόλη της βορειοδυτικῆς Ἀλβανίας καὶ βρίσκεται στη θέση 42.068139, 19.512139.

τὰ δυσβατότερα μέρη κατεβαίνει εἰς τὴν Καρβουνολεπενίτζαν, εἰς τὸν Ῥιζόν. Ἐκεῖ σταμάτησεν ὀλίγον, παράγγειλεν νὰ ἀφήσουν τὰ ζῶα ὅλα ἴσια ἀπὸ τὸν κάμπον, διαβαίνει ἀπὸ τὴν ἄκραν τοῦ χωριοῦ Ντούσκου καὶ τῆς Πόρτας.»¹¹⁶

1879.04.01: Πόλεμος νιζάμηδων καὶ ανταρτῶν

Λίγο πρὶν ἀπὸ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς Θεσσαλίας στα 1881, γίνονταν διάφορες ἀσφιμαχίες καὶ συγκρούσεις μεταξύ Τούρκων **νιζάμηδων**¹¹⁷ καὶ Ἑλλήνων ανταρτῶν.

«Στα χωριά τῆς Καλαμπάκας **Ἀνω καὶ Κάτω Περιλιάγκο** (**Χρυσομηλιά** καὶ **Γλυκομηλιά**) συγκρούσθηκε με τοὺς **αντάρτες** ο **τακτικός τουρκικός στρατός**, στη 01.04.1879. Ο “πόλεμος” συνεχίσθηκε τρομερός, στο Φλαμπουρέσι τῆς Καλαμπάκας. Ἀπὸ τοὺς 800 νιζάμηδες σκοτώθηκαν ἢ πληγώθηκαν 200, ἀπὸ τοὺς αντάρτες διασώθηκαν μόνο 3. Τὴν ἐνθύμηση ἐγράψε ο “ἀνάξιος ἱερομόναχος Διονύσιος”.»¹¹⁸

«Ἀπριλίου 1, 1879. Κάμω ἐνθύμησην διὰ τὸν πόλεμον ὅπου ἐγένινεν εἰς τὰ δύο χωρία **Ἀνω ἩρΠηρλιάγγω** καὶ **Κάτω** ὅπου ἐφόνεψαν οἱ ἀντάρται καὶ εἰς τὸ Φλαμπουρέσι τὸ ἀντάρτε μὲ 800σίους **νιζάμηδες** ἐκάμασι πόλεμον τρομερόν· **ἐφονεύθησαν 200**, πληγωμένοι καὶ σκοτωμένοι, καὶ ἀπὸ τοὺς **ἀντάρτες ἐγλύτωσαν μόνον 3** καὶ ὅποιος διαβάσει νὰ εὕχεται διὰ τὰς

¹¹⁶ Κασομούλης Α 1939, 404–406.

¹¹⁷ Τούρκος **στρατιώτης του τακτικού στρατοῦ** τῆς Οθωμανικῆς αυτοκρατορίας (< τουρκική نظام / nizam < ἀραβική نظام / niẓām).

¹¹⁸ Καλούςιος 2008, 123.

ἀμαρτίας μου, ὅπως μὲ ἐλεήσει ὁ Κύριος τὸν ἀνάξιον ἱερομόναχον Διονύσιον.»¹¹⁹

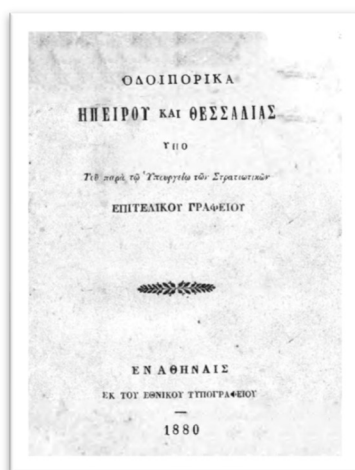
1880: αναφορά Γεωργιάδη

Στα 1880 ο ιατρός, δήμαρχος Βόλου και βουλευτής Νικόλαος Γεωργιάδης γράφει για την περιοχή που εξετάζουμε: «Πρὸς δὲ τὰ δεξιὰ τοῦ Πηνειοῦ, ἐν ταῖς κοιλάσι τῶν παραποταμίων αὐτοῦ, κεῖνται τὰ χωρία Παλαιοχώρι, Κρασιά, **Περλιάγκο** (**ἐπάνω** καὶ **κάτω**), Κλινοβό, Καλογριανὰ καὶ **Χουτιάνα** ἐν τῇ κοιλάδι τοῦ ποταμίου τοῦ Κλινοβοῦ, Λοζέστι, Βενιτίστα, Καστανιά παρὰ τὸν ὁμώνυμον ποταμόν, Κρινερό, Κουκλέοι, Βοροβίκο, Γοδοβάσδα παρὰ τὸ ὁμώνυμον ῥυάκιον, καὶ Χαλίκι, τὸ δυτικώτερον καὶ ὀρεινότερον πάντων, ἀπέχον μίαν ὥραν τῶν πηγῶν τοῦ Πηνειοῦ. Τὸ μεγαλύτερον τῶν χωρίων τούτων εἶναι ἡ Καστανιά, κατοικοῦμενον ὑπὸ 150 περίπου οἰκογενειῶν, τὰ δὲ λοιπὰ εἶναι μικρά, περιέχοντα 10, 15, 20, 40 οἰκογενείας. Παρὰ τὴν Καστανιὰν ἀνεῦρεν ὁ Πουκεβίλ λείψανα Κυκλωπείων τειχῶν, ἴσως τῆς Εὐρώπου, πόλεως τῶν Αἰθίκων. (...) Ἄπαντα τὰ μνημονευθέντα χωρία **διοικητικῶς μὲν ὑπάγονται εἰς τὸν διοικητὴν τῶν Τρικάλων, πνευματικῶς δὲ ποιμαίνονται ὑπὸ τοῦ Ἀγίου Σταγῶν.**»¹²⁰

¹¹⁹ Νίκος Βέης, «Χειρόγραφα και παλαιότυπα του ναοῦ του Αγίου Νικολάου Τρικάλων», *Επετηρίς του Μεσαιωνικοῦ Αρχείου*, 12 (1962 / Αθήναι 1965) 21 & Καλούσιος 2008, 114.

¹²⁰ Γεωργιάδης 1880, 302–303.

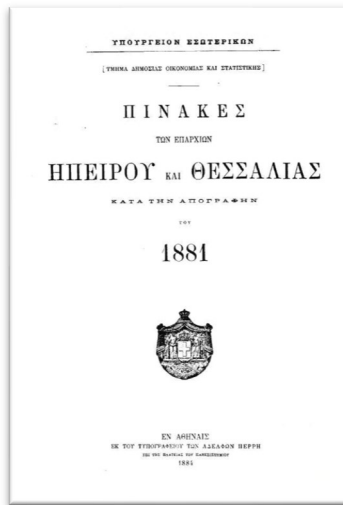
1880: Οδοιπορικά Ηπείρου και Θεσσαλίας

Στα **1880** το Επιτελικό Γραφείο του Υπουργείου των Στρατιωτικών εξέδωσε στην Αθήνα το βιβλίο «Οδοιπορικά Ηπείρου και Θεσσαλίας» με υπεύθυνο έκδοσης τον ταγματάρχη Ιφικράτη Κοκίδη. Στη σελίδα 210 αναφέρεται ο οικισμός «**Πυρνιάγκο Ἄνω**» με 160 χριστιανούς κατοίκους και χαρακτηρίζεται «βλαχοχώρι».¹²¹

¹²¹ Κοκίδης 1880, 210, όπου αναφέρονται οι οικισμοί από γράμμα π. Βέβαια, μάλλον εκ παραδρομής, ο Ιφικράτης Κοκίδης στη σελίδα 204, όπου αναφέρονται οικισμοί με το γράμμα κ, αναφέρει το βλαχοχώρι Κάτω Περλιάγκο με 90 χριστιανούς κατοίκους και το βλαχοχώρι Κάτω Πυρνιάγκο με 142 χριστιανούς κατοίκους.

1881: Απογραφή

Μετά την ενσωμάτωση της Θεσσαλίας και μέρος της Ηπείρου στο Ελληνικό Βασίλειο στα **1881** διενεργήθηκε απογραφή. Στην επαρχία Καλαμπάκας και στον **Δήμο Χαλκίδος**¹²² **παρ' Ασπροποτάμω** καταγράφεται μεταξύ των άλλων το «**Έπάνω Περλιάγκο**» με 147 άρρενες και 119 θήλεις κατοίκους, **266 στο σύνολο**.¹²³

«Οι χρηματίσαντες **δήμαρχοι του Ασπροποτάμου** κατά την περίοδο 1881–1911 ήσαν οι κατωτέρω: **Δήμος Χαλκίδος παρ'**

¹²² «Ο Δήμος οφείλει την ονομασία του στην άποψη των ιστορικών της εποχής ότι στην περιοχή υπήρχε η αρχαία πόλη των Αθαμάνων Χαλκίδα. Η ύπαρξη πάντως αρχαίας πόλης με αυτή την ονομασία δεν έχει τεκμηριωθεί μέχρι σήμερα από κανένα αρχαιολογικό εύρημα.» Κωνσταντινίδης 2017 (Ασπροποταμίτες), 209.

¹²³ Πίνακες 1884, 31, Ρίζος 2020, 372.

Ασπροποτάμω: 1) Νάσιος Γιαννίκας, 2) Νάσιος Ζέικος, 3) Κώστας Λέγγας ή Μπέκας 4) Στέφανος Πάντζιος.»¹²⁴

Στον Δήμο Πιαλείων δήμαρχος διετέλεσε και κάποιος Κωνσταντίνος **Περλιαγκίδης**, ο οποίος «κατήγετο από το χωριό **Ανω Περλιάγκο**. Υπήρξε πατριωτική και επαναστατική ψυχή, πολεμήσας σ' όλες τις απελευθερωτικές προσπάθειες της Θεσσαλίας. Το 1887¹²⁵ εξελέγη Δήμαρχος Πιαλείας.»¹²⁶

1881: Ασπροποταμίτικα δάση (από τουρκικά → ελληνικά)

«Μετά την πτώση τού Αλή πασά, τα χτήματα περιήλθον εις το τούρκικο δημόσιο. Κατά την απελευθέρωση της Θεσσαλίας εις το ελληνικό δημόσιο, ως διάδοχο του οθωμανικού, περιήλθαν με σχετική σύμβαση¹²⁷ Ελλάδος–Τουρκίας τον **1881** τα εξής ασπροποταμίτικα δάση. **Ανω Περλιάγκο, στρέμματα 4.000, Κάτω Περλιάγκο 7.000, Κρασιά 16.000, Καστανιά 5.000,**

¹²⁴ Χατζηγιάκης 1961 (Ασπροπόταμος), 319–320. «**Δήμαρχοι του Δήμου Χαλκίδος** διετέλεσαν οι εξής: 1883–1887: Ζέικος Αθανάσιος, 1887–1891: Γιαννίκας Αθανάσιος, 1891–1895: Λέγγας ή Μπέκας Κώστας, 1895–1899: Γιαννίκας Αθανάσιος, 1899–1907: Λέγγας Κώστας, 1907–1914: Πάντζιος Στέφανος.» Κωνσταντινίδης 2017 (Ασπροποταμίτες), 210.

¹²⁵ «Ο Κωνσταντίνος Περλιαγκίδης ή Βιτσιόρης διετέλεσε δήμαρχος (του Δήμου Πιαλίων) κατά τα έτη 1887–1891.» Παπασωτηρίου 1935 (Καλαμπάκα), 302, Καλούσιος 1995 (Χρυσομηλιά), 41.

¹²⁶ Χατζηγιάκης 1961 (Ασπροπόταμος), 320.

¹²⁷ Γεώργιος Δυοβουνιώτης, Έλληνικοί κώδικες ήτοι κείμενον τών νόμων και τών Βασιλικών Διαταγμάτων μετά τής νομολογίας Άρείου Πάγου, έφετείων, νομικού συμβουλίου, έγκυκλίων, γνωμοδοτήσεων νομομαθών, εισηγητικών εκθέσεων κ.τ.λ. (Ίόνιος Πολιτικός Κώδιξ), εκδ. Γεώργιος Δ. Φέξης, έν Αθήναις 1901, σελ. 381.

Δολιανά 6.000, Δραγοβίσι 8.000, Κόττορι 15.000, Λεπενίτσα 18.000, Χαλίκι 10.000, Σκλινιάσα 5.000, Καρβολεπενίτσα 9.000, Τίρνα 18.000, Δραμίζι 7.000, Λάνζο 2.000, Καλόγηροι 6.000, Ζόλι 3.000, Κούτσενα 12.000, Βετερνίκο 10.000, Περτούλι 15.000, Πίρα 8.000, Δέση 10.000, Τυφλοσέλι 2.000, Γαρδίκι 5.000, Μουτσάρα 3.000, Παχτούρι 4.000, Μπούκορο 3.000, Δοβρόι 2.000, Βαλκάνο 5.000, Βιτσίστα 2.000.»¹²⁸

Μεταφορά ξυλείας στην Καλαμπάκα μέσω ποταμών

129

Εργάτες του ξυλουργικού εργοστασίου Β. Δερπανοπούλου τραβούν με άγκιστρα τους κορμούς των δέντρων από τον Πηνειό ποταμό.

Από τα δάση του Κόζιακα κοντά στα χωριά **Άνω** και **Κάτω Περλιάγκο** αλλά και γενικότερα από την περιοχή του

¹²⁸ Χατζηγάκης 1961 (Ασπροπόταμος), 182–183, Κωνσταντινίδης 2017 (Ασπροποταμίτες), 118.

¹²⁹ Θεσσαλία 2006 (πηγές), 140.

Ασπροποτάμου μεταφέρονταν παλαιότερα ξυλεία μέσω ποτάμιων οδών προς τα εργοστάσια σε Καλαμπάκα και Τρίκαλα και μάλιστα από ανθρώπους που καταγόταν κυρίως από τα χωριά που αναφέραμε. Ας δώσουμε όμως τον λόγο στον αείμνηστο Καλαμπακιώτη Λάζαρο Αρσενίου να μας τα πει με λεπτομέρειες:

«Η ζωή της Θεσσαλίας συνδέεται με το ποτάμι της, τον Πηνειό. Οι κάτοικοί της αξιοποιούν ανέκαθεν τα νερά του για ποικίλες χρήσεις. Μία από αυτές ήταν και η μεταφορά ξυλείας. Η αρχή της χάνεται στα βάθη των αιώνων. **Το τέλος της όμως επήλθε στη δεκαετία του 1930**, όταν η περιοχή απέκτησε δρόμους και φορτηγά αυτοκίνητα. Μεταφορά ξυλείας με τον Πηνειό γινόταν σε πολλά τμήματά του. Το σημαντικότερο βρισκόταν εντός των ορίων της Επαρχίας Καλαμπάκας. **Ορεινή κατά 95% η Επαρχία αυτή**, η περισσότερο ορεινή τής Ελλάδας, αποτελούσε ανέκαθεν σπουδαίο κέντρο παραγωγής ξυλείας. **Η παραγωγή της αυξήθηκε κατά πολύ αμέσως με την απελευθέρωση της Θεσσαλίας το 1881.** Όσοι κορμοί δέντρων κόβονταν κοντότεροι από τέσσερα μέτρα, σχίζονταν επί τόπου από τα πολλά **νεροπρίονα** που λειτουργούσαν με υδατόπτωση. Τα περισσότερα ήταν εγκατεστημένα κοντά στα χωριά **Γλυκομηλιά**, Καλομοίρα, Κλινοβός και **Χρυσομηλιά**, και κάποια άλλα γύρω από τα ποτάμια Μαλακασιώτικο, **Περλιαγκώτικο** και **Κλινοβίτικο**. Τα σχισμένα από νεροπρίονα σανίδια μεταφέρονταν στην Καλαμπάκα με μουλάρια. Υπολογίζεται ότι χρησιμοποιούνταν για τη μεταφορά αυτή εκατοντάδες μουλάρια, που ανήκαν σε αγωγιάτες Βλάχους, οργανωμένους άτυπα σε караβάνια. Οι αγωγιάτες με τις οικογένειές τους και με τα μουλάρια τους κατοικούσαν ομαδικά σε ισόγειες τετράγωνες οικοδομές, χωρισμένες σε δωμάτια, που όλα τους “έβλεπαν” σε τετράγωνη επίσης μεγάλη εσωτερική αυλή, με κατάλληλο χώρο για τα ζώα. Τα

μεγαλύτερα από τα κτίσματα αυτά ήταν του Μάη και του Ρούβαλη. Οι **αγωγιάτες κατάγονταν** στην πλειονότητά τους από τα **Βλαχοχώρια της Καλαμπάκας** και μερικοί από τη Βωβούσα, το Δίστρατο και άλλα χωριά τού Μετσόβου. Τα μουλάρια ανήκαν στους ίδιους και συντηρούνταν με δαπάνη τους. Τη μεταφορά την αναλάμβαναν εργολαβικά. Τα σανίδια φορτώνονταν και από τις δύο πλευρές του ζώου, αλλά δένονταν καλά από τα συνηθισμένα σαμάρια τους. Μεταφέρονταν έτσι στην Καλαμπάκα και από εκεί με κára στα Τρίκαλα για επεξεργασία.

Από το **1886** ανέλαβαν την **μεταφορά οι Σιδηρόδρομοι Θεσσαλίας**, αμέσως με την έναρξη της λειτουργίας τους.¹³⁰ Κατασκεύασαν μάλιστα στο μηχανουργείο τους στον Βόλο και ειδικά βαγόνια. Με το τρένο η ξυλεία μεταφερόταν στα Τρίκαλα για επεξεργασία και από εκεί διοχετευόταν στο εμπόριο του Βόλου και της Λάρισας.»¹³¹

«Για την επεξεργασία της μεταφερόμενης ξυλείας ιδρύθηκε στην Καλαμπάκα από τον **Ντούλα Τζίναρίδη εργοστάσιο** κοντά στον **Σιδηροδρομικό Σταθμό** της πόλης, από όπου φορτώνονταν σε βαγόνια σανίδες και άλλη ξυλεία.»¹³²

«Οι ξυλοκόποι που μετείχαν στη μεταφορά ονομάζονταν **“σαλτζήδες”**.¹³³ Οι καλύτεροι αναδεικνύονταν σε μαστόρους. Όλοι τους, σαλτζήδες και μαστόροι, ήταν **βλαχικής καταγωγής από τα**

¹³⁰ Βλιώρας 2019 (Κίρικο), 2–7.

¹³¹ Αρσενίου 2015 (Καλαμπάκα), 83.

¹³² Αρσενίου 2015 (Καλαμπάκα), 84.

¹³³ **Σαλτζής**: ξυλοκόπος που συνέβαλλε στη μεταφορά κορμών δέντρων, ενίοτε δεμένων σε αυτοσχέδιες σχεδίες, μέσω ποταμού (< τουρκική *salci*: άτομο που μεταφέρει επιβάτες και φορτία σε σχεδία).

χωριά της Καλαμπάκας: Μαλακάσι, Καλομοίρα, Καστανιά, Κλινοβός, **Χρυσομηλιά** και **Γλυκομηλιά**. Οι πλέον έμπειροι, και κυρίως οι μαστόροι, προέρχονταν, όπως μας είπε ο Δερπανόπουλος, από τη **Γλυκομηλιά** (**Κάτω Περλιάγκο** παλαιότερα). Στη μοναδική **φωτογραφία** που τραβήχτηκε το 1910 στο λιμάνι Τσαγκρασούλη¹³⁴ της Καλαμπάκας φαίνονται πολλοί **σαλτζήδες** με τοπικές ενδυμασίες, κρατώντας **κάντζα**.¹³⁵ Ανάμεσά τους διακρίνεται με τη ρεπούμπλικα ο μεγαλέμπορος ξυλείας Τρικόλων Κωνσταντίνος Τούφας, (πατέρας του σημαίνοντος αθλητικού παράγοντα Γιώργου Τούφα, συζύγου της όμορφης Καλαμπακιώτισσας Λουίζας Σταθάκη). Η μεταφορά ξύλων με τα

¹³⁴ «Με τη λειτουργία του τρένου η αποβάθρα μετατοπίστηκε στη γέφυρα Τσαγκρασούλη, στα όρια της κτηματικής περιοχής Καλαμπάκας–Καστρακίου, εκεί όπου έστριβε ο δρόμος προς τη Διάβα και την Πίνδο. Μικροί, πηγαίναμε εκεί και χαζεύαμε με τους ξυλοκόπους. Τους βλέπαμε να “ψαρεύουν” με τα άγκιστρα τους μεγάλους κορμούς και να τους βγάζουν έξω από το ποτάμι. Από εκεί τους έπαιρναν διπλόκαρα, που έρχονταν από τα Τρίκαλα, διότι δεν υπήρχαν τέτοια κára στην Καλαμπάκα. Μερικούς τούς μετέφερναν στο εργοστάσιο “Πίνδος” του Ντούλα Τζιναρίδη, που είχε γίνει νότια σε σύνορο με τον Σιδηροδρομικό Σταθμό Καλαμπάκας, και τους άλλους τους πολλούς στη μεγάλη βιομηχανία επεξεργασίας ξύλου του Δερπανόπουλου στα Τρίκαλα.» Αρσενίου 2015 (Καλαμπάκα), 86.

¹³⁵ Εργαλείο «που χρησιμοποιούσαν οι ξυλοκόποι, για να κουμαντάρουν τα κούτσουρα μέσα στο νερό.» Αρσενίου 2015 (Καλαμπάκα), 85.

Ετυμολογείται από την τουρκική قانجه / kanca κι αυτό με τη σειρά του από την βενετική λέξη ganzo (απ’ όπου και ο νεοελληνικός γάντζος), με τελική αναγωγή την πρωτοκελτική *ganskynos (κλαδί) ή την αρχαιοελληνική λέξη γαμψός, οπότε είναι αντιδάνειο.

νερά τού Πηνειού στην Καλαμπάκα σταμάτησε στις αρχές τού 1930.¹³⁶»¹³⁷

Από την όλη αυτή διαδικασία που μόλις διαβάσαμε, λεγόταν παλαιότερα στην Καλαμπάκα σε περίπτωση **αναδουλειάς** των επαγγελματιών και η **παροιμιακή φράση**: «Το ποτάμι δεν κατεβάζει πάντα κούτσουρα αλλά και πέτρες!»

1883.04.02: Ένταξη στο Δήμο Χαλκίδος παρ' Άσπροποτάμω

Στο φύλλο 126 της «Έφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος», που δημοσιεύτηκε στην Αθήνα στις **2 Απριλίου 1883**, και συγκεκριμένα στη σελίδα 663, στον «Πίνακα τῆς εἰς δήμους διαιρέσεως τῆς κατὰ τὸν Νομὸν Τρικάλων ἐπαρχίας Καλαμπάκας», ορίζεται ὅτι στον **Δήμο Χαλκίδος παρ' Άσπροποτάμω**, με συνολικό **πληθυσμό 4.851 κατοίκους** και **έδρα** την **Κρανιά**,¹³⁸ ανήκουν και τα χωριά «**Γιουβάνου**», που απέχει 2,30 ὥρες από την έδρα του δήμου (Κρανιά) και έχει 190 κατοίκους, «**Ἐπάνω Περλιάγκο**», που απέχει 3 ὥρες από την έδρα του δήμου (Κρανιά) και έχει 266 κατοίκους, «**Κάτω Περλιάγκο**», που απέχει 3,30 ὥρες από την έδρα του δήμου (Κρανιά) και έχει 149 κατοίκους, και «**Χουτάνα**», που απέχει 4 ὥρες από την έδρα του δήμου (Κρανιά) και έχει 20 κατοίκους.

¹³⁶ Η διαδικασία συνεχίστηκε και μετά από τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, σύμφωνα με μαρτυρίες ηλικιωμένων Καλαμπακιωτών.

¹³⁷ Αρσενίου 2015 (Καλαμπάκα), 87.

¹³⁸ «Ἀπὸ 1^{ης} Μαΐου μέχρι τέλους Σεπτεμβρίου» και τον **Κλινοβό** «ἀπὸ 1^{ης} Ὀκτωβρίου μέχρι τέλους Ἀπριλίου.» (!)

1886: εγκατάσταση Μακεδόνων κατατρεγμένων σε

Περλιάγκο και γύρω χωριά.

«Κατά το **1886** εκατό περίπου **οικογένειες** από τα χωριά Σλιμινίτσα, Γιανοβέν (Γιαννοχώρι) και Πιλιμάτι (Μονόπυλο) της **Καστοριάς** εγκαταστάθηκαν στην **Θεσσαλίαν φεύγουσαι την τουρκικήν καταδίωξη**. Έναι εκ των οικογενειών τούτων εγκαταστάθηκαν εις τα ασπροποταμίτικα χωριά **Άνω και Κάτω Περλιάγκο**, Καλογριανή και εις τα χωριά των ριζών του Κόζιακα Ξυλοπάροικο και Βαριμπόπη.¹³⁹»¹⁴⁰

1889: 275 κάτοικοι

Στα **1889** κατοικούσαν στο Άνω Περλιάγκο **275 κάτοικοι**.¹⁴¹

1896: 350 κάτοικοι

Στα **1896** κατοικούσαν στο Άνω Περλιάγκο **350 κάτοικοι**.¹⁴²

¹³⁹ «Η σημερινή Φήκη Τρικάλων (Σπανός Β. 2000, 196–198) στη θέση 39°30'58.8"N 21°39'19.6"E. Το χωριό κατά την Τουρκοκρατία λεγόταν Βαριμπόπη, λέξη που προέρχεται από το αλβανικό Variborë κι αυτό με τη σειρά του από τα σλαβικά варя́ (βράζω, μαγειρεύω, ψήνω) και δοδ (κουκί)· κάποια στιγμή στην ετυμολογική πορεία υπήρξε ανθρωπωνύμιο, κι από κει προέκυψε το τοπωνύμιο.» Βλώρας 2022 (Παῖσιος).

¹⁴⁰ Χατζηγιάκης 1961 (Ασπροπόταμος), 322.

¹⁴¹ Νημάς 2011 (πληθυσμός), 83.

¹⁴² Νημάς 2011 (πληθυσμός), 83.

1897: Ίδρυση μονοτάξιου δημοτικού σχολείου

Στα **1897** μαθαίνουμε ότι **ιδρύθηκε μονοτάξιο δημοτικό σχολείο στο Άνω Περλιάγκο**, το οποίο 34 έτη αργότερα έφτασε να έχει 104 μαθητές! «Έχει μονοτάξιον δημοτικὸν σχολεῖον μὲ 104 μαθητάς, ιδρυθὲν τῷ 1897.»¹⁴³

1907: 445 κάτοικοι

Στα **1907** κατοικούσαν στο Άνω Περλιάγκο **445 κάτοικοι**.¹⁴⁴

1912.08.29: Ένταξη στην Επαρχία Καλαμπάκας

Στις 29.08.1912 με το ΦΕΚ 261/1912 το Άνω Περλιάγκον εντάσσεται στην **Επαρχία Καλαμπάκας**, ενώ μέχρι τότε ανήκε στο Τ.Δ. Χαλκίδος παρ' Άσπροποτάμω.¹⁴⁵

1920: 547 κάτοικοι

Στα **1920** κατοικούσαν στο Άνω Περλιάγκο **547 κάτοικοι**.¹⁴⁶

¹⁴³ Παπασωτηρίου 1935 (Καλαμπάκα), 210.

¹⁴⁴ Νημάς 2011 (πληθυσμός), 83.

¹⁴⁵ Δρακάκης-Κούνδουρος 1940β, 685.

¹⁴⁶ Νημάς 2011 (πληθυσμός), 83.

δούμε τι λέει για το Άνω Περλιάγκο: «Κοινότης Χρυσομηλιάς (Άνω Περλιάγκον): Εἰς τὰς **δυτικὰς ὑπώρειας** τῆς **“Μαραγκόγιας”**¹⁵⁰ καὶ εἰς **ὑψος 711 μ.**,¹⁵¹ πέντε δὲ ὥρας νοτιοδυτικὰ τῆς Καλαμπάκας, εὐρίσκεται τὸ χωρίον Χρυσομηλιά, ὡς μετωνομάσθη λόγῳ τῶν ἐκλεκτῶν του χρυσῶν του μῆλων **“Σκούπια”** τὸ **Άνω Περλιάγκον**. Οἱ **642 κάτοικοί** του (332 ἄρρενες καὶ 310 θήλεις) μένουν ἐνταῦθα θέρος τε καὶ χειμῶνα. Ἀσχολοῦνται εἰς τὴν **δενδροκομίαν**, τῶν **μηλεῶν** ἰδίως, **γεωργίαν** καὶ **κτηνοτροφίαν**, ἔχοντες 3.533 αἰγοπρόβατα καὶ ὁμοῦ μετὰ τοῦ Κάτω Περλιάγκου καὶ τῆς Καλογριᾶς, 95 χιλιάδας ὁκάδας **σίτου**, 12 χιλιάδας ὁκάδα **κριθῆς**, 10 χιλιάδας ὁκάδας **σικάλεως** καὶ 250 χιλιάδας ὁκάδας **ἀραβοσίτου**. Ἔχει **ἔσοδα Κοινότητος 26.324 δραχμᾶς**, ἰδίαν **ἐνορίαν**, τοῦ Ἀγίου Γεωργίου, μὲ **25.573 δραχμᾶς ἔσοδα**, καὶ **μονοτάξιον δημοτικὸν** σχολεῖον μὲ **104 μαθητάς**, ἰδρυθὲν τῷ **1897**.»¹⁵²

1940: 836 κάτοικοι

Στα **1940** κατοικοῦσαν στη Χρυσομηλιά **836 κάτοικοι**.¹⁵³

¹⁵⁰ Ὅπως φαίνεται σε αγγλικό χάρτη του 1944 ἡ **κορυφή** τῆς **Μαραγκόγιας** βρίσκεται **βόρεια τῆς Χρυσομηλιάς** στη θέση 39.614839, 21.499994 καὶ σε υψόμετρο 993 μέτρων. Επομένως ἡ Χρυσομηλιά βρίσκεται στις νότιες ὑπώρειες ἢ καλύτερα στις νότιες κλιτύες τῆς Μαραγκόγιας καὶ κοντὰ στὴν κορυφή. Σε νεότερους χάρτες ἡ Μαραγκόγια ονομάζεται **Λεύκα**.

¹⁵¹ Το υψόμετρο τῆς Χρυσομηλιάς κυμαίνεται ἀπὸ 850 ἕως 1000 περίπου μέτρα. <http://www.topoguide.gr>, <https://goo.gl/maps/UdMB91VUdShNVtvx6>.

¹⁵² Παπασωτηρίου 1935 (Καλαμπάκα), 210.

¹⁵³ Νημάς 2011 (πληθυσμός), 83.

1941.03.12: θάνατος Χρυσομηλιωτών στο ύψωμα 731

Ο στρατιώτης **Απόστολος Μαντζαφλάρας** του Σωτηρίου από την **Χρυσομηλιά**, στρατιωτικής κλάσεως 1930, που ανήκε στο 5^ο Σύνταγμα Τρικάλων,¹⁵⁴ τραυματίστηκε στις 12 Μαρτίου 1941 στο ύψωμα 731, κατά την εαρινή ιταλική επίθεση (9–25 Μαρτίου 1941)¹⁵⁵ και πέθανε στις 18 Μαρτίου 1941 στο β' Πεδινό Χειρουργείο,¹⁵⁶ ενώ ο στρατιώτης του 5^{ου} Συντάγματος Τρικάλων **Παναγιώτης Μπίκος** του Σωτηρίου από την **Χρυσομηλιά**, γεννηθείς το 1910, σκοτώθηκε στο ύψωμα 731 στις 10 Μαρτίου του 1941.¹⁵⁷

ΓΕΝΙΚΟ ΕΠΙΤΕΛΕΙΟ ΣΤΡΑΤΟΥ
ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΣΤΡΑΤΟΥ
«ιστορίες απόδξης ήδω...»

Η Διεύθυνση - Εκδόσεις - Αραιοτηρότες - Αρχείο - Βιβλίο

ΑΡΧΙΟΗ - CUSTOMER ARMY PERSONS - ΑΝΑΖΗΤΗΗ ΠΕΣΟΝΤΩΝ

Αναζήτηση πεσόντων

ΕΠΙΣΤΡΟΦΗ ΣΤΗ ΦΟΡΜΑ ΑΝΑΖΗΤΗΣΗΣ

Μπίκος Παναγιώτης

Πατρώνυμο:	Σωτήριος
Έτος γέννησης:	1910
Νομός γέννησης:	Τρικάλων
Ο.Τ.Α. γέννησης:	Χρυσομηλιάς (τ. Περλύγκων Άνω)
Οικισμός γέννησης:	Χρυσομηλιάς (τ. Περλύγκων Άνω)
Περίοδος:	Β Παγκόσμιος Πόλεμος
Μονάδα:	5ο Σύνταγμα Πεζικού
Ημερομηνία θανάτου:	10/3/1941
Τάφος:	Το 731

158

¹⁵⁴ «Το 5^ο Σύνταγμα Τρικάλων επανδρούτο από στρατιώτες των σημερινών νομών Τρικάλων και Καρδίτσας.» Μυτιληναίος 2001, 264.

¹⁵⁵ Μυτιληναίος 2001, 292.

¹⁵⁶ Βαρδάκας 2020 (731), 11.

¹⁵⁷ Βαρδάκας 2020 (731), 11 & <https://dis.army.gr/content/search-casualties/view/8803>.

¹⁵⁸ <https://dis.army.gr/content/search-casualties/view/8803>.

1942: ιερέας Γεώργιος Βασιλείου Παπαγεωργίου

Σε Μηναίο Οκτωβρίου (έν Κωνσταντινουπόλει 1843), ο μελετητής Δημήτριος Καλούσιος διάβασε στις 13 Αυγούστου του 2001 μια μικρογράμματη ενθύμηση 6 στίχων,¹⁵⁹ από την οποία μαθαίνουμε ότι ο **Γεώργιος Παπαγεωργίου**, κάτοικος της **Χρυσομηλιάς**, χειροτονήθηκε **ιερέας** στα **1942** και τοποθετήθηκε ως **εφημέριος στο χωριό Πίρα**.¹⁶⁰

1943.11.05: Πυρπόληση από γερμανικά στρατεύματα

Και η **Χρυσομηλιά** ήταν ένα από τα χωριά που **κάηκε** και **καταστράφηκε** από τις **γερμανικές δυνάμεις Κατοχής** τον **Νοέμβριο του 1943**, στα πλαίσια της εκκαθαριστικής επιχείρησης Πάνθηρας, όπως και η Καλαμπάκα.¹⁶¹

«Από το Περτούλι κινούνται ανατολικά τα τμήματα του ταγματάρχη Feser. Στις **5 Νοεμβρίου** εισέρχονται στη Χρυσομηλιά ταυτόχρονα με τα τμήματα της Καλογριανής. Η Χρυσομηλιά είναι το τελευταίο χωριό, το οποίο καταστρέφουν οι δυνάμεις του

¹⁵⁹ «Γεώργιος Βασιλείου Παπαγεωργίου | εφημέριος του χωρίου Πίρας | κάτοικος του χωρίου Χρυσομηλιάς | της επαρχίας Καλαμπάκας του Νομού Τρικάλων | χειροτονηθείς εν έτει 1942 | γράφω διά ενθύμησην Παπαγεωργίου Γεώργιος του Βασιλείου.» Καλούσιος 2012 (Σύμμεικτα λε'), 305, 318.

¹⁶⁰ Που βρίσκεται 23 περίπου χιλιόμετρα νοτιοδυτικά της Χρυσομηλιάς. Για τη γραφή με –ι– βλ. Βλιώρας 2021 (ετυμολογικά), 9–12.

¹⁶¹ Βλιώρας 2011 (πυρπόληση), 16, Βλιώρας–Νικολογιάννη 2018 (πυρπόληση), 25.

“Πάνθηρα” πυρπολώντας 140 σπίτια και εκτελώντας 3 από τους κατοίκους της.»¹⁶²

«Κατάστασις πυρποληθέντων υπό των Γερμανών χωρίων του Ασπροποτάμου: **Άνω Περλιάγκο**: οικίες 140, αχυρώνες–στάβλοι 293, θύματα 3, εκκλησίες 1.»¹⁶³ «**Ονόματα φονευθέντων**: **Άνω Περλιάγκο**: Ζάχος Ζαχαράκης, Αλ. Ζαχαρόπουλος, Γ.Γ. Αποστόλου.»¹⁶⁴

«Από το Περτούλι έφυγαν και οι τελευταίοι Γερμανοί για τη Χρυσομηλιά–Μουργκάνι την Παρασκευή, **5 του Νοέμβρη**, ακολουθώντας άλλα τμήματά τους που προηγήθηκαν. (...) Την ίδια ημέρα που καιγότανε τα χωριά Τίρνα,¹⁶⁵ Νεραϊδοχώρι και Περτούλι, άλλα τμήματα γερμανικά κινήθηκαν από το Μουργκάνι προς τη **Χρυσομηλιά**, όπου σε συνδυασμό έφτανε και η συμπαγής πια φάλαγγα του Περτουλίου, η οποία και διασκορπίστηκε στα χωριά της πλευράς εκείνης της ειδυλλιακής Πίνδου. Μερικά από τα χωριά εκείνα είχαν υποστεί κι άλλοτε επιδρομές Γερμανών, σε μικρή όμως κλίμακα. Έτσι η καταστροφή του Ασπροποτάμου συμπληρώθηκε και με τη **ληηλασία και εμπρησμό των γραφικών χωριών** Κλινοβού, **Άνω και Κάτω Χρυσομηλιάς, Αϊβάν, Παλαιοχωρίου, Καλογριανής**, Βανακουλίων, Πρεβέντας, Καραντίων κ.λπ. Στην **Άνω Χρυσομηλιά** οι Γερμανοί **εκτέλεσαν δύο χωρικούς**, στο **Αϊβάν έκαψαν ένα γέροντα**, στο

¹⁶² Κωνσταντινίδης 2009, 163, Χατζηγάκης 1961 (Ασπροπόταμος), 347 κ.ε.

¹⁶³ Χατζηγάκης 1961 (Ασπροπόταμος), 347.

¹⁶⁴ Χατζηγάκης 1961 (Ασπροπόταμος), 353.

¹⁶⁵ Για τη γραφή με –ι– βλ. Βλιώρας 2021 (ετυμολογικά), 16.

Παλαιοχώρι έκαψαν μια γερόντισσα και στην *Καλογριανή* σκότωσαν ένα.»¹⁶⁶

1946-49: Εμφύλιος Πόλεμος

Κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου Πολέμου (1946–1949) η Χρυσομηλιά είχε 15 θύματα.¹⁶⁷ Αναφέρονται τα ονόματα: «Γιαννούλας Αλέξανδρος του Γεωργίου, αντάρτης, εφονεύθη 16 Μαΐου 1947, Ματονέρι Καλαμπάκας (Σ). Δήμου Χρίστος, αντάρτης, εφονεύθη 16 Μαΐου 1947, Ματονέρι Καλαμπάκας (Ν). Ζαχαράκης Αντώνιος, αντάρτης, εφονεύθη 16 Μαΐου 1947, Ματονέρι Καλαμπάκας (Ν). Ζαχαράκης Κωνσταντίνος του Αχιλλέως, αντάρτης, εφονεύθη 16 Μαΐου 1947, Ματονέρι Καλαμπάκας (Σ). Θάνος Σωτήριος του Κωνσταντίνου, αντάρτης, εφονεύθη (Ν).»¹⁶⁸

1951: 977 κάτοικοι

Στα **1951** κατοικούσαν στη Χρυσομηλιά **977 κάτοικοι**.¹⁶⁹

1961: 1101 κάτοικοι

Στα **1961** κατοικούσαν στη Χρυσομηλιά **1101 κάτοικοι**.¹⁷⁰

¹⁶⁶ Καρανάσιος 1948 (καταστροφή), 117.

¹⁶⁷ Νημάς 2014, 128.

¹⁶⁸ Νημάς 2014, 164.

¹⁶⁹ Νημάς 2011 (πληθυσμός), 83.

¹⁷⁰ Νημάς 2011 (πληθυσμός), 83.

1971: 936 κάτοικοι

Στα 1971 κατοικούσαν στη Χρυσομηλιά 936 κάτοικοι.¹⁷¹

1975–1995: Πρόεδροι κοινότητας

«**Πρόεδροι της Κοινότητας Χρυσομηλιάς** τα τελευταία χρόνια χρημάτισαν: 1) Μπούλμπος Αθανάσιος (1975–1976) 2) Περιστερής Απόστολος (1976–1979) 3) Γιαννούλας Παύλος (1979–1981) και 4) Γρηγορίου Απόστολος (1982–σήμερα). Τον διαδέχτηκε ο Περιστερής Στέφανος του Μιλτιάδη. Γραμματέας δε στην Κοινότητα υπηρετεί από το 1974 μέχρι τώρα (1988) ο Αθανασίου Αθανάσιος.

Ενώ σήμερα (1988) όλα σχεδόν τ' Ασπροποταμίτικα χωριά κατά την χειμερινή περίοδο ερημώνουν (αρκετά τελείως, αυτά βάζουν συνήθως ένα φύλακα), η Χρυσομηλιά εξακολουθεί να κρατάει κοντά της επίμονα τον κόσμο, διακόσιες περίπου μόνιμες οικογένειες χειμώνα–καλοκαίρι, άτομα πάνω–κάτω χίλια· το **καλοκαίρι ο πληθυσμός υπερδιπλασιάζεται** (2.000–2.500). Επιστρέφουν τότε για παραθέριση στο χωριό οι Χρυσομηλιώτες της διασποράς από Καλαμπάκα, Τρίκαλα (Πράσινη Γωνιά), Βόλο, Θεσσαλονίκη, πολλοί μένουν στον Νομό Λαρίσης (Γιάννουλη, Δασοχώρι, Φαλάννη, Λάρισα), ακόμα και το εξωτερικό (Γερμανία, Αμερική, Αυστραλία).»¹⁷²

¹⁷¹ Νημάς 2011 (πληθυσμός), 83.

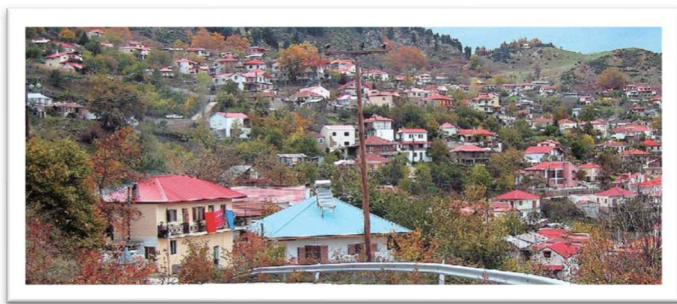
¹⁷² Καλούσιος 1995 (Χρυσομηλιά), 38.

1981: 723 κάτοικοι

Στα **1981** κατοικούσαν στη **Χρυσομηλιά 723 κάτοικοι**.¹⁷³

2021, 2011, 2001, 1991: Πληθυσμός (απογραφή)

Στην **απογραφή** του **1991** η Χρυσομηλιά είχε **780** κατοίκους,¹⁷⁴ στα **2001 625** κατοίκους,¹⁷⁵ στα **2011 506** κατοίκους¹⁷⁶ και στα **2021 ...** κατοίκους.

Σύμμεικτα

Γεωφυσικά στοιχεία

«*Η κοιλάδα της Χρυσομηλιάς είναι πιο απαλή, πιο ήρεμη. Μεγάλο διχαλωτό ρέμα ξεκινά απ' τα βουνά. Ένα διχάλι απ' την περτουλιώτικη Βίγκα,*¹⁷⁷ *το άλλο από τη Χουτιάνα του Κόζιακα. Τα*

¹⁷³ Νημάς 2011 (πληθυσμός), 83.

¹⁷⁴ Ο Νημάς 2011 (πληθυσμός), 83, αναφέρει 346.

¹⁷⁵ Ο Νημάς 2011 (πληθυσμός), 83, αναφέρει 755.

¹⁷⁶ <https://www.statistics.gr>.

¹⁷⁷ Βουνό στη θέση 39.565043, 21.484327 με υψόμετρο 1300 μ.

ρέματα ενώνονται λίγο πιο κάτω απ' το μοναστήρι των Ταξιαρχών και τα νερά τους χύνονται στον Κλινοβίτη, παραποτάμι της Σαλαμπριάς.»¹⁷⁸

«Μέσα στο χωριό βρίσκονται οι **βρύσες Κατερίνα, Στρατίκι και Πλάτανος.**»¹⁷⁹

«Μετά τη Χρυσομηλιά η οδός συνεχίζεται προς την οδό Πύλης–Ελάτης–Αχελώου (7,5 χλμ.) αφήνοντας στο 1^ο χλμ. δεξιά της το **εξωκκλήσι της Αγίας Τριάδας**,¹⁸⁰ στο 1,5 χλμ. διακλάδωση αριστερά προς **εξωκκλήσι Παναγίας Τσέτου**¹⁸¹ (500 μ.) στο 5,5 χλμ. αριστερά της **βρύση** και αμέσως κατόπιν δεξιά της άλλη **βρύση.**»¹⁸²

«Από Χρυσομηλιά άλλη δασική οδός δεξιά, αφήνει στο 1,5 χλμ. αριστερά της το **εξωκκλήσι των Αγίων Αποστόλων**,¹⁸³ στο 4,5

¹⁷⁸ Χατζηγιάκης 1961 (Ασπροπόταμος), 29–30.

¹⁷⁹ Παπαζήσης 1997 (Καλαμπάκα), 499. «Η Κατερίνα, το Στρατίκι και ο Πλάτανος είναι βρύσες με γευστικό, κρύο νερό μέσα στο χωριό.» www.infotouristmeteora.gr

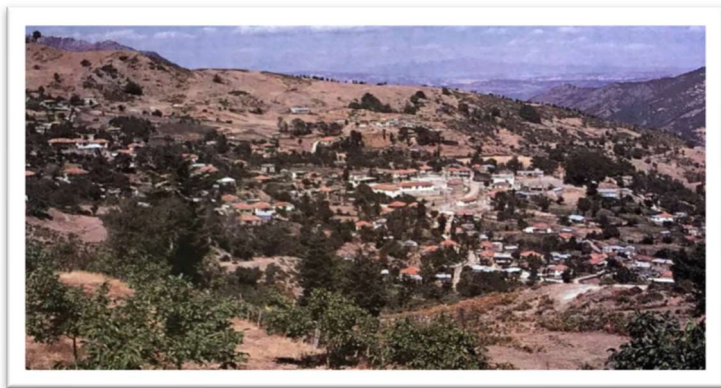
¹⁸⁰ 39.600927, 21.502726.

¹⁸¹ 39.595056, 21.498914. Για το ξωκλήσι αυτό υπάρχει η εξής παράδοση: «Μια άλλη παραλλαγή, από τη Χρυσομηλιά (Άνω Περλιάγκο) του Ασπροπόταμου, του νομού Τρικάλων. Σ' αυτή γίνεται λόγος για το ελάφι που πήγαινε κάθε χρόνο στις 23 Αυγούστου, στα εννιάμερα της Παναγίας, στο εξωκκλήσι της Ζωοδόχου Πηγής. Η Θεοτόκος το έστελνε, πολλά χρόνια, για θυσία στους πιστούς. Κάποτε το ελάφι πήγε κουρασμένο. Οι πανηγυριώτες το έσφαξαν χωρίς να λογαριάσουν την κούρασή του. Από τότε η Παναγία δεν έστειλε άλλο ελάφι.» για την παράδοση με το ελάφι και την αντίστοιχη στο Λοζέστι / Ελάφι Καλαμπάκας βλ. Βλιώρας 2021 (Λοζέστι), 21.

¹⁸² Παπαζήσης 1997 (Καλαμπάκα), 499.

¹⁸³ 39.611685, 21.497220.

χλμ. αριστερά της βρύση, στο 5 χλμ. δασική οδό αριστερά προς **εξωκκλήσι Αγίου Γεωργίου** και αμέσως κατόπιν δασική οδός αριστερά προς Αηδόνα και στο 8^ο χλμ. συναντιέται με την οδό Αηδόνας–Καλαμπάκας.»¹⁸⁴

185

Πολύτεκνοι

«Η Κοινότητα της Χρυσομηλιάς διαθέτει μια ξεχωριστή **ιδιαιτερότητα**: έχει συνεισφέρει σημαντικά στην **επίλυση του δημογραφικού προβλήματος** της χώρας μας καθώς από τους περίπου 800¹⁸⁶ μόνιμους κατοίκους του χωριού, τα **¾ είναι μέλη**

¹⁸⁴ Παπαζήσης 1997 (Καλαμπάκα), 499.

¹⁸⁵ Παπαζήσης 1997 (Καλαμπάκα), 500.

¹⁸⁶ Στην απογραφή του 1991 η Χρυσομηλιά είχε 780 κατοίκους, στα 2001 625 κατοίκους και στα 2011 506 κατοίκους. «Οι κάτοικοί της ζουν κυρίως από την κτηνοτροφία και από εποχιακές απασχολήσεις (δασεργάτες, εργάτες γης στην Πελοπόννησο). Έτσι, το **χειμώνα** μένουν στον οικισμό **150–170** οικογένειες, ενώ το **καλοκαίρι** ο αριθμός των **κατοίκων** του φτάνει τους **2.000.**» www.infotouristmeteora.gr

πολύτεκνων. Σύμφωνα με το “βιογραφικό” της Χρυσομηλιάς, οι κάτοικοι ασχολούνται κυρίως με την **κτηνοτροφία** και την **υλοτομία**, ενώ τα τελευταία χρόνια γίνεται προσπάθεια **τουριστικής ανάπτυξης** της λόγω και της κοντινής απόστασης του χωριού στο **χιονοδρομικό κέντρο Περτουλίου.**»¹⁸⁷

«Ο **νηπιακός σταθμός “Άγιος Γεώργιος Χρυσομηλιάς”** δημιουργήθηκε και λειτουργεί με τη συνδρομή της Ευρωπαϊκής Ένωσης στο πλαίσιο του Π.Ε.Π. Θεσσαλίας 2000–2006, με συγχρηματοδότηση κατά 75% από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό ταμείο (Ε.Κ.Τ.) και κατά 25% από πόρους του Ελληνικού Δημοσίου.»¹⁸⁸

Μνημείο πεσόντων

«Στο προαύλιο του Ιερού Ναού του Αγίου Γεωργίου (βορειοδυτικά) το ολοπέτρινο **Ηρώο** σε μαρμάρινη πλάκα χαραγμένα: “**Μνημείο πεσόντων Χρυσομηλιάς. 1912–13:** Κωνσταντίνος Γεωργίου, Απόστολος Κωνσταντίνου, Νικόλαος Χρήστου. **1918–22:** Δημήτριος Γεωργίου, Αθανάσιος Θανασάρας, Βασίλειος Μαντζαφλάρας, Σωτήριος Μαντζαφλάρας, Ιωάννης Παπαγεωργίου, Σωτήριος Παπάς, Λεωνίδας Περιστέρης, Κωνσταντίνος Ραμιώτης. **1940–41:** Βάιος Γιαννούλας, Σωτήριος Μαντζαφλάρας, Παναγιώτης Μπίκος. **1947–50:** Μιχάλης Αντωνίου, Θεόδωρος Γιαννούλας, Απόστολος Θάνος, Στέφανος Θάνος, Θεόδωρος Θάνος, Στέφανος Καραγιώργος, Βασίλειος Μαργέλος, Αργύρης Σίμος. **Μέση Ανατολή 1944:** Δημήτριος Ζαχαράκης.»¹⁸⁹

¹⁸⁷ iefimerida 2013.

¹⁸⁸ Επιχειρησιακό 2015, 149.

¹⁸⁹ Καλούςιος 1995 (Χρυσομηλιά), 39.

Παλαιά πέτρινα σπίτια

17. Το πέτρινο σπίτι του Δήμου Αλέξανδρου, σκεπασμένο με εγχώρια πλάκα, έτος 1960 (15 - 2 - 1987)

190

191

«Από τα **παλιά σπίτια** (ολοπέτρινα και σκεπασμένα με **πλάκα**) διασώζονται μόνον **τρία** (και από αυτά το ένα δεν κατοικείται).»¹⁹²

Ετυμολόγηση

Πώς ετυμολογείται το τοπωνύμιο Περλιάγκο; Ο μελετητής Βασίλειος Σπανός αποφαινεται πως «**είναι δυσετυμολόγητο**»,¹⁹³ ενώ «ο Αλέξανδρος Χατζηγάκης¹⁹⁴ πιθανολογεί ότι ίσως ετυμολογείται από το ρήμα περνά ή το σλαβικό περενιάτι (= παραλαμβάνω).»¹⁹⁵

Το πρόβλημα επιτείνεται, καθώς η **μορφή** που το συναντούμε κάθε φορά σε παλαιότερες αναφορές **ποικίλει** και μας δυσκολεύει στην περαιτέρω έρευνα: Πριν-, Πριλ-, Πιρλ-, Πιρν-, Πρεν-, Πρελ-, Περλ-, Περν- κ.λπ.

Η **πρώτη αναφορά** τού **1455** το αναφέρει ως **Pirnagos** και οι επόμενες ως Άπάνου **Πρινιάκου**, Άπάνου **Πιρνηάγκου** και Άπάνου **Πρινιάγγου**.

Η **παλαιότερη βέβαια αναφορά** στα μέσα του 14^{ου} αιώνα «του **Πριλήγκου**» / «του **Πιρλήγκου**» δεν είμαστε σίγουροι πως σχετίζεται με οικισμό της περιοχής που εξετάζουμε και ίσως να είναι ανθρωπωνύμιο.

¹⁹⁰ Καλούσιος 1995 (Χρυσομηλιά), 47.

¹⁹¹ <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=1191516568338929>.

¹⁹² Καλούσιος 1995 (Χρυσομηλιά), 41.

¹⁹³ Σπανός Β. 2000 (Οικισμοί), 458.

¹⁹⁴ Χατζηγάκης 1950 (τοπωνυμικά), 127.

¹⁹⁵ Σπανός Β. 2000 (Οικισμοί), 459.

Κρίνοντας και από τη **θέση** των δύο Περλιάγκων, που βρίσκονται σε υψόμετρο 900 (το Άνω) και 700 (το Κάτω) περίπου μέτρων δυτικά μιας **κορυφής του Κόζιακα** που σε σημερινούς χάρτες έχει την ονομασία **Σπανό**,¹⁹⁶ θα μπορούσαμε να δεχθούμε ως πιθανότερη ετυμολογία την σλαβική φράση «**при¹⁹⁷ нагу¹⁹⁸**» (**pri nagu**), που έχει τη σημασία «**πριν από το γυμνό μέρος του βουνού**», πριν από το **σπανό**, δηλαδή λίγο **πριν από την κορυφή**.

Είναι άλλωστε χαρακτηριστικό πως **πολλά ορεωνύμια** έχουν **παρόμοια ονομασία**, από την περιοχή **κοντά στην κορυφή του**

¹⁹⁶ Στη θέση 39.616125, 21.555599 και σε υψόμετρο 1608 μ.

¹⁹⁷ Από το πρωτοσλαβικό *pri.

¹⁹⁸ Δοτική ή τοπική πτώση στο αρσενικό ή αιτιατική στο θηλυκό του επιθέτου нагъ (nag: γυμνός), από το πρωτοσλαβικό *nagъ.

όρους που είναι **άδενδρη, γυμνή, φαλακρή, σπανή**,¹⁹⁹ με πιο γνωστό το Φαλακρό όρος στη Δράμα.

Αρχικά, λοιπόν, **при нагу (pri nagu)** θα ονομάστηκε η **περιοχή λίγο πριν από την άδενδρη κορυφή του Κόζιακα** στο σημείο εκείνο, και αργότερα, όταν χτίστηκαν τα δύο ομώνυμα χωριά, μάλλον στα πρώτα χρόνια της Τουρκοκρατίας, όπως είδαμε, θα έλαβαν κι αυτά την ονομασία αυτή.

Παρόμοια περίπτωση έχουμε και για τον οικισμό **Μακρινάγκο**²⁰⁰ Αγράφων (39.061622, 21.683850), που βρίσκεται σε υψόμετρο 700 περίπου μέτρων και κοντά στο βουνό (υψόμετρο 1548 μ.) στη θέση 38.958290, 21.755386, που σε σύγχρονους χάρτες έχει την ονομασία ...**Σπανό!**

Για την μορφή **Πρελιάγκο / Περλιάγκο / Πριλιάγκο / Πιρλιάγκο**, που συναντούμε αργότερα, πρέπει να έπαιξε ρόλο η αρωμουνική / βλάχικη λέξη **prilargu**, που σημαίνει «**άπωτέρω, κοινώς μακρύτερα**»²⁰¹ αλλά και «ενδιάμεσα»,²⁰² με την έννοια ότι οι οικισμοί βρίσκονται πιο πέρα από άλλα γνωστότερα, πολυπληθέστερα και σημαντικότερα χωριά (Καστανιά, Κλινοβός, Περτούλι) αλλά και πάνω στην πορεία (ή ενδιάμεσα) προς τα περτουλιώτικα λιβάδια, όπως είδαμε στην πορεία του Καραϊσκάκη, για παράδειγμα.

¹⁹⁹ Οικονόμου 1986 (Τοπωνυμικό), 181, 557, 623–624, 658, 921 & passim.

²⁰⁰ Υποπτευόμαστε ότι το πρώτο συνθετικό του τοπωνυμίου αυτού είναι η πρωτοσλαβικό λέξη *mǫkrъ (όπως και στο τοπωνύμιο **Μακρινίτσα** Πηλίου), που σημαίνει «**υγρός, υγρασία**», λαμβανομένου υπόψη και του παραποτάμου του Ταυρωπού που διέρχεται από το χωριό.

²⁰¹ Νικολαΐδης 1909, 446, λήμμα **πριλάργκου**.

²⁰² Cunia 2010, 853, λήμμα **prilargu**, 575, λήμμα **largu**².

Όσον αφορά την νεότερη —μετά από το 1928— ονομασία του χωριού, Χρυσομηλιά,²⁰³ «οφείλεται στην **παραγωγή μήλων**»:²⁰⁴ «ὡς μετωνομάσθη λόγω τῶν ἐκλεκτῶν χρυσῶν του μήλων “**Σκούπια**”²⁰⁵ τὸ **Ἄνω Περλιάγκον**.»²⁰⁶

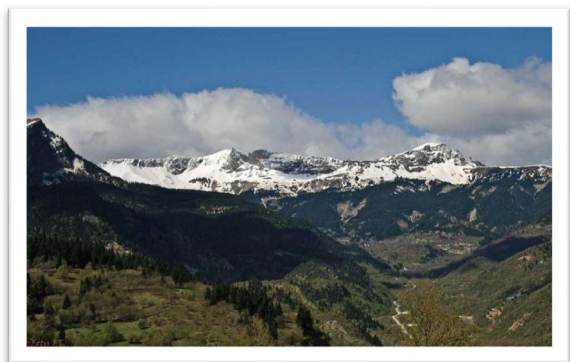
²⁰³ «Το ὄνομα Χρυσομηλιά οφείλεται στα **μήλα** που καλλιεργούσε το χωριό, **σκιούπια**, μήλα μεγάλα, καθαρά και μεγάλης αντοχής. “Ενάμιση χρόνο και μοσχοβόλαγε το μήλο! Χοντρά μήλα, εκλεκτά! Βρίσκαμε, λέει ο παπα–Κώστας, στην Σαρακήνα, στην ποταμιά της Σαλαμπριάς, κάνα μεγάλο και χοντρό μήλο και λέγαμε: Πω! πω! χρυσό μήλο! είναι από την Χρυσομηλιά”.» Καλούσιος 1995 (Χρυσομηλιά), 37.

²⁰⁴ Σπανός Β. 2000 (Οικισμοί), 458.

²⁰⁵ Εννοεῖ τα **σκιούπια**. «Οι ποικιλίες των μήλων εκείνη την εποχή πέραν των πασίγνωστων φιρικών του Πηλίου είναι τα **σκιούπια**, οι μανιές, τα ουάνι, τα πολιτικά και άλλες ποικιλίες μήλων που στο πέραςμα του χρόνου εκτοπίστηκαν.» Διονύσης Βαλάσσας, Αγροτικός Συνεταιρισμός Ζαγοράς Πηλίου: 101 χρόνια δημιουργίας, <https://www.tovima.gr>, 23.11.2017. «Σήμεραρον ἡ ἡμετέρα ἐπαρχία (Πήλιο) (...) τριάκοντα εἰδῶν μήλα, τὰ ἐξῆς: 1) Φερίκια τριῶν εἰδῶν, ἐνὸς καλοκαιρινοῦ, δύο χειμωνιάτικα. 4) Μανιές, 5) Μαρκέικα, 6) Ἀναστασείκα, 7) Καρλέικα, 8) Σουμπεκιά, 9) Χειμωνιάτικα, 10) Μουσαλείκα, 11) Βαρδακείκα, 12) Φλασκιά, 13) **Σκιούπια**, 14) Φακηλάτα, 15) Λαδόμηλα, 16) Κωστέικα, 17) Τσακνακείκα, 18) Καρπενισιώτικα, 19) Κερέικα, 20) Ἀρβανίτα, 21) Καραουλάνια, 22) Μῆλα τῆς Ἐκκλησιᾶς, 24) Κανηκείκα, 25) Δηλιγιαννείκα, 26) Τσιλκείκα, 27) Νταουτέικα, 28) Χαϊβάνια, καὶ πέντε εἰδῶν ἀνώνυμα φέροντα ὅλα ὁμοῦ τὸ ὄνομα καλοκαιρινά.» Ζωσιμιάς Ἑσφιγμενίτης, Προμηθεύς, 1889, <https://sarantakos.wordpress.com>.

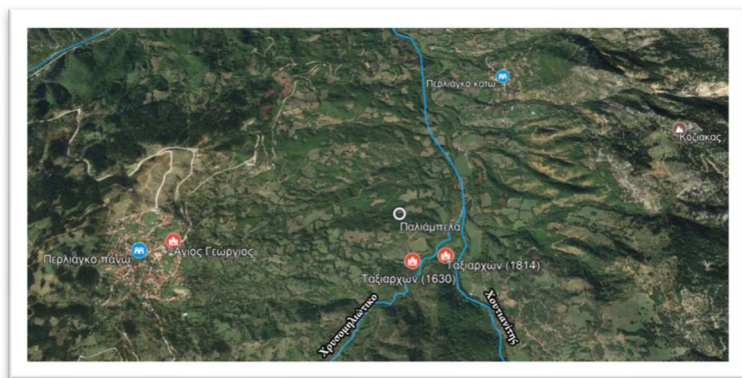
Ἡ ονομασία σκιούπια να ετυμολογείται ἀραγε ἀπὸ τὴν σλαβικὴ λέξι *скѣп* / *skŭp* (*skŭ:p*), που σημαίνει **ακριβός** ἢ ἀπὸ τὴν ἐπίσης σλαβικὴ *скѣп* / *skŭp* (*skŭp*), που σημαίνει **μαζεμένος**;

²⁰⁶ Παπασωτηρίου 1935 (Καλαμπάκα), 210.

Παράρτημα

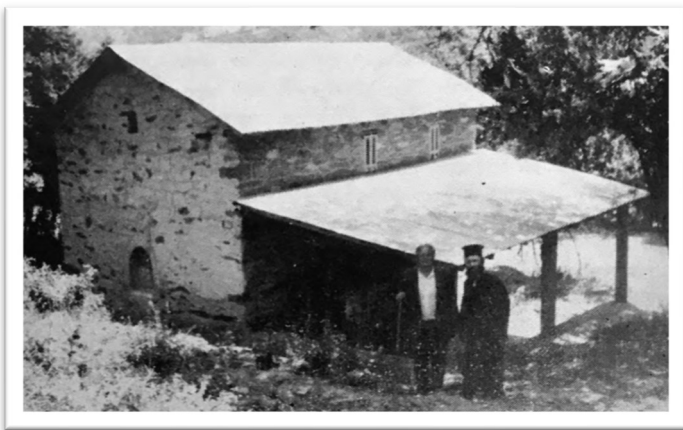
Μονή Αγίων Ταξιάρχων

Χάρτης της περιοχής. Επεξεργασία χαρτογραφικών δεδομένων: Σπυρίδων Βλιώρας.

Η **μονή Αγίων Ταξιάρχων Περλιάγκου** βρίσκεται σήμερα «στη **δυτική πλευρά του Κόζιακα, επί ωραιότητας και γραφικότητας τοποθεσίας** και ονομάζεται ήδη υπό των κατοίκων των γειτονικών του χωρίων **Παλιομονάστηρο ή Παρεκκλήσι.**»²⁰⁷

²⁰⁷ «Το δεύτερο μοναστήρι **δεν κατεστράφη ολοκληρωτικά**, άλλα μέλλει με την πάροδο των ετών και την εγκατάλειψη να έχει την τύχη του πρώτου (πλησίον εις το χωρίον Περτούλι (...)) ετιμάτο στη μνήμη της Αγίας Κυριακής). Το μοναστήρι τούτο τιμώμενον εις την μνήμη των **Ταξιάρχων Μιχαήλ και Γαβριήλ** ευρίσκεται στη **δυτική πλευρά του Κόζιακα, επί ωραιότητας και γραφικότητας τοποθεσίας** και ονομάζεται ήδη υπό των κατοίκων των γειτονικών του χωρίων **Παλιομονάστηρο ή Παρεκκλήσι.**» Χατζηγάκης 1961 (Ασπροπόταμος), 137.

208

Φαίνεται πως παλαιότερα είχε γίνει **προσπάθεια ίδρυσης της μονής σε άλλες θέσεις**, όπως σε δύο θέσεις **κοντά στην Αϊβάν** (σημερινό χωριό Αηδόνα),²⁰⁹ όπου σώζονται κάποια ερείπια. «Αυτές οι **αλληπάλληλες μετακινήσεις του μοναστηριού** έχουν

²⁰⁸ Καλούσιος 1995 (Χρυσομηλιά), 20.

²⁰⁹ «Δυόμισι χιλιόμετρα μετά την στροφή για **Αηδόνα** και αριστερά του δρόμου για **Παλαιοχώρι** (Καλαμπάκας) βρίσκεται η τοποθεσία **Παλιομονάστερο**. (...) Σ' ένα ξέφωτο πέτρινο **εικονοστάσι** αφιερωμένο στους Αγίους Ταξιάρχες.» Καλούσιος 1995 (Χρυσομηλιά), 17–18. «Κάνα **χιλιόμετρο από τον Κουκουράβα** στον δρόμο για **Αηδόνα–Παλαιοχώρι** και δίπλα (αριστερά) στο ποτάμι υπάρχει **εικονοστάσι** (...) Πάνω από το **Εικόνισμα** (αριστερά καθώς ανεβαίνουμε προς Παλαιοχώρι–Αηδόνα) είναι μια σειρά από **τσιουγκάνια** (απότομα βράχια, όλο πέτρα)- εκεί έκτισαν οι Ταξιάρχες για δεύτερη φορά το μοναστήρι, όταν έφυγαν από την Αηδόνα. Ο τόπος ανήκει στην Χρυσομηλιά. (...) Στην **ψηλότερη κορυφή από το τσιουγκάνι** διακρίνονται μόνον τα **θεμέλια ενός κτίσματος** (...) Εμείς το λέμε εδώ “**Στα κελιά**”, όλο **ασκηταριά**, ένα **κελί** εδώ, ένα στ’ άλλο **τσιουγκάνι**.» Καλούσιος 1995 (Χρυσομηλιά), 18–19.

οπωσδήποτε σχέση και με την **ασφάλειά** του από διαφόρους **εχθρούς**.»²¹⁰

Στη θέση 39.606716, 21.520237 και δυτικά τού Χρυσομηλιώτικου ρέματος βρίσκεται σήμερα το «**Μικρό Μοναστήρι ή Παλιομανάστερο**, την έλεγαν ακόμα και **Παρεκκλήσι**. Η **τοποθεσία** ανήκει στα **Παλιάμπελα**, υπάρχει δε τώρα εδώ **μόνον ο παλιός ναός** (**ανακαινισμένος** βέβαια) μέσα σε δρυς και πλατάνια, ψηλά στις κορφές έλατα.»²¹¹

Από την μονή σώζεται μόνο το **καθολικό**, που τιμάται επ' ονόματι των Αρχαγγέλων Ταξιαρχών Μιχαήλ και Γαβριήλ και **εορτάζει** στις **6 Σεπτεμβρίου** (Ή ανάμνησις τοῦ γεγονότος

²¹⁰ «Και διά την μονή ταύτη υπάρχει **παράδοσις** καθ' ην η **εικόν** των Ταξιαρχών ήτο πριν εις ἓν **ερημικό μέρος του χωρίου Αἰβάνου**, εκείθεν **έφυγε** και **μετέβη** εις τὸ **μέρος αυτό**, που είναι το μοναστήρι, αλλά και από κει ακόμη **ξανάφυγε** και πήγε πιο πέρα όπου ήδη είναι το μεγάλο μοναστήρι των Ταξιαρχών που εκτίσθη το **1814**, ενώ το παλαιότερον, όπου διά δευτέραν φοράν είχε μεταβεί η εικόν των Ταξιαρχών Αγγέλων, εκτίσθη το **1695**.» Χατζηγάκης 1961 (Ασπροπόταμος), 137. «**Τρεις φορές άλλαξαν θέση οι Ταξιάρχες**. Πρώτα έχτισαν το Μοναστήρι στο **Αἶβάν**, αλλά δεν τους άρεσε εκεί και πήγαν στο μέρος της **Χρυσομηλιάς**, σύνορο με Αηδόνα. Η καντήλα όμως έφυγε και από εδώ και κατέβηκε στο ποτάμι της Χρυσομηλιάς. Τελευταία ο Ταξιάρχης περασε το ποτάμι και εγκαταστάθηκε «για αέρα» στην **κοιλάδα ανάμεσα στα δυο ποτάμια Χρυσομηλιάς και Χουτιάνας**. Αυτές οι **αλλεπάλληλες μετακινήσεις του Μοναστηριού** έχουν οπωσδήποτε σχέση και με την **ασφάλειά** του από διαφόρους **εχθρούς**.» Καλούσιος 1995 (Χρυσομηλιά), 16.

²¹¹ Καλούσιος 1995 (Χρυσομηλιά), 21, Παπαζήσης 1997 (Καλαμπάκα), 498.

θαύματος ἐν Κολασσαῖς, ἥτοι ἐν Χώναις, παρὰ τοῦ Ἀρχαγγέλου Μιχαήλ).²¹²

213

Ο ναός είναι μια μικρή πέτρινη **μονόκλιτη βασιλική** με αρκετό ὕψος²¹⁴ και τοίχους εσωτερικά καλυμμένους με **αγιογραφίες**.²¹⁵ Έχει μια πολύ **χαμηλή είσοδο** προς νότον,²¹⁶

²¹² «Και **ὄχι** στις **8 Νοεμβρίου** («Σύναξις τῶν Ἀρχιστρατήγων Μιχαήλ καὶ Γαβριήλ, καὶ τῶν λοιπῶν ἁγίων ἀσωμάτων καὶ οὐρανίων Ταγμάτων»).» Καλούσιος 1995 (Χρυσομηλιά), 21.

²¹³ Καλούσιος 1995 (Χρυσομηλιά), 23.

²¹⁴ «Ἐτσι δὲν διέτρεχε τὸν κίνδυνο νὰ σκεπαστεῖ ἀπὸ τὰ χιόνια.» Καλούσιος 1995 (Χρυσομηλιά), 22.

²¹⁵ «(Οσία Μαρία ἡ Αἰγυπτία, ὁ Ἅγιος Ζωσιμάς, ὁ ἄρχων Μιχαήλ ολόσωμος κλπ.), **καλές μεν πλην κατὰ τὸ 1/3 κατεστραμμένες ἀπὸ τὸ χρόνο**. Οἱ τοιχογραφίες ὁδηγοῦν στο συμπέρασμα ὅτι τουλάχιστον **δυτικά δὲν υπήρχε Νάρθηκας** (στον δυτικὸ τοῖχο τοῦ Κυρίως Ναοῦ δὲν υπάρχει πόρτα, ἀλλὰ συνεχῆς αγιογραφία), ἐπίσης **ἀποκλείεται με βεβαιότητα νὰ ἦταν ἐδῶ και επιγραφή**.» Καλούσιος 1995 (Χρυσομηλιά), 22.

²¹⁶ «Μόλις 1,40 μ. περίπου.» Καλούσιος 1995 (Χρυσομηλιά), 22.

όπου υπάρχει κι ένα ευρύχωρο **χαγιάτι (υπόστεγο)**,²¹⁷ ενώ το **ιερό** δεν έχει εξωτερικά **καμιά κόγχη**.

Στην **Πρόθεση** υπάρχουν γραμμένα τα **ονόματα** διαφόρων **μοναχών** που μόναζαν παλαιότερα στη μονή: «**Ἀνθίμου** **ιερομονάχου**, **Ζαχαρίου** **ιερομονάχου**, **Χριστοφόρου** **μοναχοῦ**, **Χρυσάνθου** **ιερομονάχου**, **Ἰωασάφου** **ιερομονάχου**, **Νικοδήμου** **ιερομονάχου**, **Θεοφίλου** **μοναχοῦ**, **Πέτρου** **Πούλου**.»²¹⁸

Σε **πέτρα του ανατολικού τοίχου** διακρίνεται με δυσκολία η **χρονολογία ἱρλθ'**, δηλαδή **1630/31**, ημερομηνία που φαίνεται να είναι **το έτος κτίσης του καθολικού** και ενδεχομένως **ίδρυσης της μονής**, τουλάχιστον στη θέση εκείνη.²¹⁹

Διακρίνονται ακόμη δύο ημερομηνίες «στον **δυτικό τοίχο** **εξωτερικά** χαραγμένες στο σοβάτισμα–αρμολόγημα: **1829** και **1981**»,²²⁰ οι οποίες προφανώς αναφέρονται σε ενδεχόμενες **ανακαινίσεις** του ναού.

²¹⁷ Καλούσιος 1995 (Χρυσομηλιά), 23.

²¹⁸ Καλούσιος 1995 (Χρυσομηλιά), 22, Παπαζήσης 1997 (Καλαμπάκα), 498.

²¹⁹ «Αλλά η χρονολογία που έχει την πρωτεύουσα αξία είναι χαραγμένη από παλιά σε πέτρα, χτισμένη κανονικά στον **ανατολικό τοίχο**. Ο ολοπρόθυμος ξεναγός μου κυρ-Γιάννης (Παπαγεωργίου) βοήθησε να την καθαρίσουμε λίγο με προσοχή, έφερε και νερό να την πλύνουμε και τελικά διαβάσαμε καθαρά «**ἱρλθ'**» ήτοι 7.139-5.508/9 = 1630/1631 μ.Χ. Οπωσδήποτε τούτο το έτος σχετίζεται με την **ίδρυση της Ιεράς Μονής σε τούτο το μέρος**. Ο Αλ. Χατζηγάκης αναφέρει έτος κτίσεως το **1795** (ή το 1695).» Καλούσιος 1995 (Χρυσομηλιά), 23, Παπαζήσης 1997 (Καλαμπάκα), 498.

²²⁰ Καλούσιος 1995 (Χρυσομηλιά), 23, Παπαζήσης 1997 (Καλαμπάκα), 498.

221

180 περίπου μέτρα βορειοανατολικά του κτίσματος αυτού, **ανάμεσα** από τα ποτάμια **Χουτιανίτη** και **Χρυσομηλιώτικο**, και συγκεκριμένα στη θέση 39.606716, 21.520237, βρίσκεται ένας άλλος **ναός των Ταξιαρχών**, που ανήκε στο «**Μεγάλο ή Νέο Μοναστήρι**», που ίσως κτίστηκε στα **1814**²²² και «**έκάνη** έξ άπροσεξίας πιστοῦ τὸ **1957**».²²³

²²¹ Παπαζήσης 1997 (Καλαμπάκα), 498.

²²² Καλούσιος 1995 (Χρυσομηλιά), 24, Παπαζήσης 1997 (Καλαμπάκα), 498.

²²³ «Στις 04.06.1988 συνάντησα στην Γλυκομηλιά την εν λόγω γυναίκα. Πρόκειται για την Παπασταύρου Σοφία (έτος γεννήσεως 1919, από την Γλυκομηλιά). Μου είπε τα εξής σχετικά: “Τον Οκτώβριο του 1957 έκανα στα Τρίκαλα εγχείρηση από στομάχι και επειδή είχε μεγάλη κακοκαιρία δεν ήρθε κανένας να με δει. Είπα τότε: Άγιε Ταξιάρχη άμα με βοηθήσεις να γίνω καλά θα σου ανάψω μια λαμπάδα ίσια με το μπόι μου. Έγινε πράγματι καλά και στις 3 Νοεμβρίου του 1957 ήρθα στο χωριό (την Γλυκομηλιά). Ύστερα από μερικές ημέρες, λόγω της εγχείρησης, τέλος Νοεμβρίου ή αρχές Δεκεμβρίου (του **1957**), άναψα την λαμπάδα στους Ταξιάρχες και είπα στην καντηλανάφτισσα της Χρυσομηλιάς (την Ζαχαροπούλου Ελένη) να προσέξει. Αλλά αυτή δεν την έσβησε και το ίδιο βράδυ το Μοναστήρι κάηκε· ο τόπος ήταν γεμάτος κλαρί.

Από τα **παλιά κτήρια** της μονής διακρίνονται τριγύρω **μόνον σωριασμένες πέτρες και ξύλα**.²²⁴ Ο **σημερινός ναός**, που

Στενοχωρέθηκα πάρα πολύ, ήμην απαρηγόρητη".» Καλούσιος 1995 (Χρυσομηλιά), 24.

²²⁴ «Τούτο το **Περλιαγκίτικο μοναστήρι** των Ταξιαρχών, μολογεί ο κυρ-Γιάννης, ήταν **μεγάλο, διπλάσιο** από το **Παλιομανάστερο**. Είχε πολλή **ακμή**: γιδοπρόβατα, κτήματα, αμπέλια, γελάδια, "μελισσομάντρι" (μελίσσια). Ψηλά από το μοναστήρι, από το βουνό Τσιουλάκι, έριχναν το γάλα σε κιούγκια που έφταναν μέχρι την μονή, όπου και τυροκομούσαν. Υπήρχαν εκτός από τα σημερινά πλατάνια και τις δρυς και πολλές καρυδιές, αρκετές από αυτές έχουν ξεραθεί τώρα. Αυτό το χωματένιο αυλάκι περνούσε μέσα από το μοναστήρι και εδώ λίγο παρακάτω στα βόρεια κινούσε τον **νερόμυλο των καλογέρων**. Έπιαναν το νερό από το ποτάμι της Χουτιάνας και άλεθε εδώ Χρυσομηλιά, Γλυκομηλιά και Χουτιάνα. Εδώ δίπλα στο μοναστήρι υπήρχε και το **αλώνι** της μονής. Το αλώνι τώρα χορταριασμένο, χωρίς να διακρίνεται καθόλου. Και ο **νερόμυλος** ένας σωρός πέτρες και ξύλα, αν δεν μας τον επεσήμανε ο κυρ-

πανηγυρίζει στις **8 Νοεμβρίου**, είναι μια στενόμακρη **μονόκλιτη πέτρινη βασιλική** με διπλάσιο **μήκος** από την παλιά εκκλησία του Μικρού Μοναστηριού, **χωρίς τοιχογραφίες** και μ' ένα μικρό τσιμεντένιο **καμπαναριό** του 1980 κοντά στη δυτική είσοδο.²²⁵

Στα **1798** στη **μονή Ταξιαρχών Περλιάγκου**, η οποία μάλλον περιλάμβανε και τα δύο σωζόμενα σήμερα γειτονικά παρεκκλήσια, αναφέρεται στην Πρόθεση 104 του μετεωρίτικου μοναστηριού του Αγίου Στεφάνου με **έναν μοναχό αφιερωτή**,²²⁶ ενώ στα **1881**, που η περιοχή περιήλθε στη Θεσσαλία, στη μονή **μόναζαν 4 μοναχοί**.²²⁷ Πέντε έτη αργότερα, στα **1886**, «το μονύδριο των Ταξιαρχών (Πριλιάγκου) **ενώθηκε** με την Ιερά **Μονή Κοιμήσεως της Θεοτόκου Χρυσίνου** του Κλινοβού Καλαμπάκας με το Βασιλικό Διάταγμα της 08.07.1886 (ΦΕΚ 184 Α / 11.7.1886).»²²⁸ Τρία χρόνια μετά, στα **1889**, υπήρχαν **5**

Γιάννης ούτε και θα τον υποπτευόμουν. Στο **Ιερό** υπήρχε και μία **κρύπτη** με **οστά μοναχών**.» Καλούσιος 1995 (Χρυσομηλιά), 26.

²²⁵ Με την επιγραφή: «**“Ανεγέρθη δωρεᾷ. Ὁ ἐνεργῶν Ν. Ζ. Ζ. 1980”**. Μου εξηγούν: Ο Ν. Ζ. Ζ. είναι ο **Νικόλαος Ζαχαράκης του Ζάχου** από την **Χρυσομηλιά**, ο οποίος και μάζευε τα χρήματα, αυτός δηλαδή ενήργησε για να κτισθεί η εκκλησία. Κατά **99% κτίστηκε από τους Χρυσομηλιώτες** και μόνον **1% συμμετείχε η Γλυκομηλιά**, ήτοι στο ένα περίπου εκατομμύριο που κόστισε, η Γλυκομηλιά πρόσφερε μόνον 16.400 δραχμές και σήμερα μάλιστα την διεκδικεί, επειδή είναι χτισμένη στον δικό της τόπο. Δέκα βήματα από κει καθώς πέφτουν τα νερά στο Χρυσόμηλιώτικο ποτάμι αρχίζει το δικό μας μέρος (της Χρυσομηλιάς). Εδώ πανηγυρίζουν στις **8 Νοεμβρίου**.» Καλούσιος 1995 (Χρυσομηλιά), 26–27.

²²⁶ Σπανός Κ. 2012 (104), 189.

²²⁷ Νημάς 2011 (πληθυσμός), 76, Καλούσιος 1995 (Χρυσομηλιά), 16.

²²⁸ Καλούσιος 1995 (Χρυσομηλιά), 16.

μοναχοί στο μοναστήρι,²²⁹ ενώ στα 1896 τρεις²³⁰ και στα 1901 αναφέρεται ο ίδιος αριθμός τριών μοναχών.²³¹

Στις 23 Ιουνίου 1906 υπογράφηκε στη Μονή Χρυσίνου ένα πρωτόκολλο παράδοσης και παραλαβής, στο οποίο καταγράφονται κάποια **περιουσιακά στοιχεία του μετοχίου «οί Ταξιάρχαι»**: «1)4 μεγάλες δεσποτικές **εικόνες**, 2)4 **εικόνες** μεσαίου μεγέθους, 3)2 **εικόνες** εις το παρεκκλήσιον, δύο μικρά μανουάλια μπρούντζινα, ένας μικρός πολυέλαιος ορειχάλκινος, ένα ευαγγέλιο απλό, ἓν ἕτερον ευαγγέλιον, δύο αργυρά κομψά ποτήρια, εἷς στέφανος αργυρός συρματόπλεκτος μεγάλος δεσποτικής ιεράς εικόνας, εἷς ὁμοῖος απλός, δύο μικροί στέφανοι αργυροί, ο εἷς συρματόπλεκτος και ο ἕτερος απλούς. 4)Μία θήκη επίχρυση εμπεριέχουσα **ἁγία λείψανα** των αγίων, Ιωάννου του Ελεήμονος, μέρος των δισμυρίων μαρτύρων, του Ιωάννου του Χρυσοστόμου, του αγίου Μερκουρίου και του αγίου Κοσμά. 5)Ένας **σταυρός** επίχρυσος μέτριου μεγέθους· ὁμοίως και ένα θυμιατό αργυρό. 6)Ένα **ρακοκάζανο**, ένα μικρότερο **καζάνι**, δυο **τεντζερέδες**, ένα καπάκι και ἑξί σαγάνια και ένα σενίον. 7)100 **στρέμματα αγρούς κειμένους**, περίξ του μετοχίου, εις Λαζάνη, Παναγιά, Σουρβιά και μαντάνια. 8)1000 **στρέμματα** περίπου **δάσους** εις θέσιν **Τσιολάκι**. 9)Ένας **υδρόμυλος** ἔξωθεν του μετοχίου. 10)Δυο **στρέμματα κήπους** εις το χωρίον **Ἄνω Περιλιάκου**, και ενα μικρόν νεόδμητο ναῖσκο.²³²»²³³

²²⁹ Νημάς 2011 (πληθυσμός), 76, Καλούςσιος 1995 (Χρυσομηλιά), 16.

²³⁰ Νημάς 2011 (πληθυσμός), 76, Καλούςσιος 1995 (Χρυσομηλιά), 16.

²³¹ Καλούςσιος 1995 (Χρυσομηλιά), 16.

²³² «Μάλλον πρόκειται για το εξωκλήσι του Αγίου Δημητρίου.»

²³³ Καλούςσιος 1995 (Χρυσομηλιά), 29–31.

Στις 20 Σεπτεμβρίου του **1918** η **μονή Ταξιαρχών** ενώθηκε με τη μονή Αγίου Νικολάου **Σιαμάδων**,²³⁴ ενώ στα **1935** ο Ιωάννης Παπασωτηρίου αναφέρει ότι είχε **συγχωνευθεί** με τη **μονή Σταγιάδων**: «Μεταξὺ Χρυσομηλιάς καὶ Κάτω Περλιάγκου ὑπῆρχεν ἄλλοτε καὶ ἡ Ἱερὰ **Μονὴ Ταξιαρχών**, ἐκ τῆς ὁποίας **σῴζεται σήμερον μόνον ἡ ἐκκλησία**. Καὶ αὐτὴ εἶναι **συγχωνευμένη** εἰς τὴν Ἱερὰν **Μονὴν Σταγιάδων**.»²³⁵

Τον Νοέμβριο του **1943** πυρπολήθηκαν καὶ τα κτήρια της μονῆς Ταξιαρχών ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς, στα πλαίσια της ἐπιχείρησης Πάνθηρας: «Ἐν τῇ περιοχῇ τῶν Μετεώρων καὶ τοῦ **Ἀσπροποτάμου** τὰ ἐξῆς μοναστήρια καὶ λοιπὰ **ἱερὰ ἰδρύματα κατεστράφησαν ἢ ὑπέστησαν ζημίας διαρκούσης τῆς Κατοχῆς**. (...) 5) Τὸ **μονύδριον τοῦ Ταξιάρχου Μιχαήλ** παρὰ τὸ χωρίον **Περλιάγκου** τοῦ Ἀσπροποτάμου **μετεβλήθη** ὑπὸ τῶν βαρβάρων **εἰς ἐρείπια**.»²³⁶

Τέλος, σε Μηναῖο Ιουλίου (ἐν Κωνσταντινουπόλει 1843) της μονῆς ο μελετητὴς Δημήτριος Καλούσιος διάβασε ορισμένες ἐνθυμήσεις,²³⁷ που ἀναφέρουν κάποιον **Σωτήριο Τρύφωνα**

²³⁴ Παπαζήσης 1997 (Καλαμπάκα), 497–498.

²³⁵ Παπασωτηρίου 1935 (Καλαμπάκα), 210.

²³⁶ «6) Ἡ **ἐκκλησία** τοῦ **Ἰωάννου Προδρόμου** τοῦ χωρίου **Περλιάγκου** ἐπυρπολήθη ἐπίσης ὑπὸ τῶν βαρβάρων. 7) Ἡ **παλαιὰ ἐκκλησία τοῦ χωρίου Κάτω Περλιάγκου ἐπυρπολήθη** ὑπὸ τῶν βαρβάρων, ἐγένοντο δὲ **παρανάλωμα τοῦ πυρὸς** μεταξὺ ἄλλων **ἀξιόλογοι παλαιαὶ φορηταὶ εἰκόνες**.» Βέης 1959 (Εκθέσεις), 34.

²³⁷ «Γράφω διὰ ἐνθύμηση ἐγὼ ὁ ἱεροψάλτης ἱεροῦ ναοῦ Αγίου Ταξιάρχου Σ. Φέφης, 1948», «Σωτήριος Φέφης Τρύφων ψάλτης», «Σωτήριος Τρύφων Φέφης, τῇ 25–7–’48, ἱεροψάλτης», «ἱεροψάλτης τοῦ ναοῦ τοῦ Αγίου

Φέφη, που διετέλεσε **ψάλτης** κατά την διετία **1947–1948** στην —διαλυμένη ήδη τότε— μονή των Ταξιαρχών.

Κειμήλια μονής

Σώζονται επίσης κάποια κειμήλια της μονής ή κάποιες αναφορές για σχετικά κειμήλια. Στα **1715** αφιερώθηκε στη μονή μία «**τετράζωνη εικόνα**. Στην άνω σειρά: **Μιχαήλ**, Παναγία, Πρόδρομος, **Γαβριήλ**. Στις άλλες τρεις ζώνες ανά 5 άγιοι. Στο πίσω μέρος αναγράφεται:²³⁸ “Εν τῷ **χιλιοστῷ ἑπτακοσιοστῷ πέμπτῳ καὶ δεκάτῳ** ἔτει ἱστορήθη ἡ θεία αὕτη εἰκόνα κι ἀφιερώθη εἰς τὴν μονήν, εἰς τὸν ναὸν τῶν Ταξιαρχῶν, διὰ **συνδρομῆς Ἀνανίου ἱερομονάχου** ἀπὸ Ἀδὰμ Ἰσσκγ’ (7223–5509/8=**1714/15**)”»²³⁹

Στην μονή ανήκε επίσης κι ένα **ἅγιον ποτήριον** που είχε επάνω του σκαλισμένη στα **1770** μια (νεο)λατινική φράση και με κάποιον τρόπο έφτασε (ως δώρο;) στη μονή Ταξιαρχών, ενώ σήμερα βρίσκεται (;) στον ναό Αγίας Παρασκευής στην Αηδόνα. «Εἰς τὴν ἐκκλησίαν **αγία Παρασκευή Αἰβάνου** εὐρίσκεται **ιερόν ποτήριον** εἰς τὴν βάσιν τοῦ οὐοίου εἶναι χαραγμένη ἡ φράσις «**Sacra congregazione de propaganda fide anno 1770**», ἤτοι «**ἱερόν συνέδριον τῆς προπαγάνδας τῆς πίστεως, ἔτος 1770**». Ασφαλῶς το ποτήριον αὐτό ανήκει εἰς μοναστήριον, ἴσως εἰς το

Ταξιάρχου, γράφω διὰ ἐνθύμησιν τὸ 1947, Σ. Φέφης». Καλούσιος 2012 (Σύμμεικτα λε'), 312.

²³⁸ «Με μαύρα γράμματα οἱ 6 πρώτες σειρές και με καφέ ἡ ἔβδομη.»

²³⁹ Καλούσιος 1995 (Χρυσομηλιά), 29, Παπαζήσης 1997 (Καλαμπάκα), 499.

μοναστήριον Ταξιαρχών Περιλιάγκου, και το έφερε καλόγηρος από την Ιταλία *δώρον παπικόν*.»²⁴⁰

Υπάρχει ακόμη αναφορά για ένα έντυπο (κολοβό) *ευαγγέλιο* του **1781**: «Κολοβὸ Εὐαγγέλιο· Ἐνετίησι ,αχπα΄ (=1781).»²⁴¹

Τέλος, στα **1817**, όταν *ηγούμενος* της μονῆς ήταν κάποιος ιερομόναχος *Γερμανός*, αφιερώθηκε σ' αυτή ένα άγιον ποτήριον με χαραγμένες τις εξῆς επιγραφές: «Ἐτοῦτο τὸ *ἅγιον ποτήριον* εἶναι τῶν *Αγίων Ταξιαρχῶν* ἐκ μονῆς *Πηρνιάνκου*» και «δὶ' ἐξόδου αὐτῆς τῆς μονῆς, *ἡγουμενέοντος τοῦ πανοσιωτάτου Γερμανοῦ, Εὐθύμιος χρυσοχόος ,αωιζ΄* (=1817).»²⁴²

243

²⁴⁰ Χατζηγάκης 1961 (Ασπροπόταμος), 227.

²⁴¹ Καλούσιος 1995 (Χρυσομηλιά), 29, Παπαζήσης 1997 (Καλαμπάκα), 498.

²⁴² Καλούσιος 1995 (Χρυσομηλιά), 29, Παπαζήσης 1997 (Καλαμπάκα), 498.

²⁴³ Παπαζήσης 1997 (Καλαμπάκα), 499.

Ναός Αγίου Γεωργίου Χρυσομηλιάς

244

Ο παλαιός ναός του Αγίου Γεωργίου Χρυσομηλιάς βρισκόταν στη θέση 39.608418, 21.502542.

Είχε κτιστεί, σύμφωνα με **επιγραφή**,²⁴⁵ στις **17 Σεπτεμβρίου 1760**, επί μητροπολίτου Σταγών **Παρθενίου**,²⁴⁶ πιθανόν στη θέση άλλου παλαιότερου ναού.²⁴⁷

²⁴⁴ Καλούσιος 1995 (Χρυσομηλιά), 14.

²⁴⁵ «1760, Σεπτεμβρίου 17: Ναός του Αγίου Γεωργίου της Χρυσομηλιάς Καλαμπάκας, επιγραφή κτιτορική». Καλούσιος 1995 (Σύμμεικτα ια'), 228. «Ο ναός του Αγίου Γεωργίου Χρυσομηλιάς κτίστηκε το 1760 και ανακαινίστηκε τελευταία. Την **κτητορική** του **επιγραφή**, που **δεν σώζεται σήμερα**, έχουν δημοσιεύσει ο Αλέξανδρος Χατζηγάκης και ο Δημήτριος Καλούσιος.» Παπαζήσης 1997 (Καλαμπάκα), 499.

²⁴⁶ Καλούσιος 1995 (Σύμμεικτα ια'), 227–233.

²⁴⁷ «Πριν κτισθεί το 1760 η παραπάνω εκκλησία, η **παράδοση αναφέρει** ότι “η εκκλησία του Αγίου Γεωργίου του χωρίου Πάνω Περνιάγκο **κτίστηκε** ύστερα από **εκατό χρόνια από την άλωση της Κωνσταντινούπολης** και αργότερα **κάηκε από τους Αρβανίτες**.”» Καλούσιος 1995 (Χρυσομηλιά), 9.

«Ἀνηγέρθη μὲν **ἐκ βάθρων** καὶ θεμελίων ὁ θεῖος ναὸς τοῦ ἁγίου ἐνδόξου μεγαλομάρτυρος **Γεωργίου** τοῦ Τροπαιοφόρου ἐν ἔτει **ᾠψξ' (1760)**, **ιστορήθη** μὲν ἐπὶ τῆς ἀρχιερατείας τοῦ θεοφιλεστάτου καὶ λογιωτάτου Ἀγίου Σταγῶν κ. **Παρθενίου** καὶ ἐφημερίας Σίμου Ἀθ. Νικολάου, ἐπιτροπεύοντος Χρήστου ἐν ἔτει **ᾠψξ' (1760)**, Σεπτεμβρίου 17.»²⁴⁸

Επρόκειτο για **πέτρινη τρίκλιτη βασιλική, χωρίς τρούλο, με νάρθηκα** κι ένα ξύλινο **καμπαναριό**.²⁴⁹

Ο ναός είχε αγιογραφηθεῖ «με **τοιχογραφίας** πολλῆς, κομψῆς καὶ περισσῆς χάριτος».²⁵⁰ «Στο **θόλο** που χώριζε το ναό ἀπὸ το γυναικωνίτη καὶ **κάτω ἀπὸ τὴν τοιχογραφία τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου**»²⁵¹ υπῆρχε **έμμετρη ἐπιγραφή**: «Παντάνασσα, πανάσπιλε, κυρία Θεοτόκε, | ὡς οὔσα χαριτόβρυτος, πηγὴ πασῶν χαρίτων, | τῷ πιστοτάτῳ δούλῳ σου, Κυρία, **Δημητρίῳ** | τῷ ὀλοψύχως τρέχοντι ἐν τῷδε σου τῷ οἴκῳ | καμὲ παρακινήσαντι αὐτὸν καθιστορῆσαι | εὐημερίαν χάρισε ἐν τῷ παρόντι βίῳ | καὶ ἄνεσιν ἀπέραντον ἐν τῷ ἐπουρανίῳ.»²⁵²

²⁴⁸ Χατζηγάκης 1961 (Ἀσπροπόταμος), 150, Καλούσιος 1995 (Χρυσομηλιά), 8–9.

²⁴⁹ «Ἦταν **τρίκλιτη βασιλική** με **νάρθηκα**, που χρησίμευε ὡς γυναικωνίτης. Μου λένε οἱ κάτοικοι: “Ὁ Αἰ–Γιώργης ἦταν πάρα πολὺ παλιά ἐκκλησία, Βυζαντινὴ, **χωρὶς τρούλο, πέτρινη** καὶ **σκεπασμένη με πλάκα**. Ἦταν λίγο μεγαλύτερη ἀπὸ τὴν σημερινή, ὅλοι οἱ τοῖχοι εἶχαν αγιογραφίες. Στὰ νότια υπῆρχε **χαγιάτι**. Το **καμπαναριό** ἦταν **ξύλινο** (τέσσερα ξύλα στὴ γη, σκεπὴ με τσίγκο).» Καλούσιος 1995 (Χρυσομηλιά), 8.

²⁵⁰ Χατζηγάκης 1961 (Ἀσπροπόταμος), 208, 211.

²⁵¹ Καλούσιος 1995 (Χρυσομηλιά), 8.

²⁵² «Ὁ **ἐπίσκοπος** οὗτος κατέβαλε μεγίστην ἐπιμέλειαν, ὥστε ἡ ἐκκλησία αὕτη νὰ ιστορηθεῖ με **τοιχογραφίας** πολλῆς, κομψῆς καὶ περισσῆς χάριτος.

«Ο Αλέξανδρος Χατζηγάκης (...) μάς διέσωσε ότι “υπάρχει **τοιχογραφία** της οσίας **Μαρίας της Αιγυπτίας** με τον Άγιο Ζωσιμά, που θρηνεί την αποσκελετωμένη απ’ τα μαρτύρια της ερήμου οσία. Τέτοια παράσταση δεν απαντά στις εκκλησίες του Ασπροποτάμου. Η τοιχογραφία δείχνει την καλλιτεχνική αξία και τη μόρφωση του σπουδαίου και μετριοφρονα ανώνυμου ζωγράφου.”»²⁵³

Στα 1935 ο Ιωάννης Παπασωτηρίου αναφέρει ότι η «Κοινότης **Χρυσομηλιάς** (**Άνω Περλιάγκον** (...)) έχει **έσοδα Κοινότητος 26.324 δραχμῶς**, ιδίαν **ένοριαν**, τοῦ **Ἀγίου Γεωργίου**, με **25.573 δραχμῶς έσοδα**»²⁵⁴

Τον Νοέμβριο του 1943, στα πλαίσια της επιχείρησης Πάνθηρας, οι **γερμανικές δυνάμεις Κατοχής έκαψαν** και τον **ναό του Αγίου Γεωργίου**, εκτός από πολλά σπίτια του χωριού. «Η εκκλησία αυτή **επυρπολήθη** την **2 Νοεμβρίου του 1943**»²⁵⁵

Ιδιαίτερως όλως πρέπει να μνημονευθεί ο ανώνυμος και μετριοφρων ζωγράφος, που ιστόρησε τας τοιχογραφίας και έγραψε έμμετρη επιγραφή με βυζαντινά γράμματα, ακριβώς κάτω από την τοιχογραφία της Κοιμήσεως της Θεοτόκου. Η επιγραφή αυτή πιθανόν να εστιχουργήθη από τον Θεοφάνη. Πάντως δεικνύει την ποιητική διάθεση, είτε του ζωγράφου είτε του Δεσπότη.» Χατζηγάκης 1961 (Ασπροπόταμος), 208, 211.

²⁵³ Καλούσιος 1995 (Χρυσομηλιά), 8.

²⁵⁴ Παπασωτηρίου 1935 (Καλαμπάκα), 210, Καλούσιος 1995 (Χρυσομηλιά), 9.

²⁵⁵ Άλλη ημερομηνία αναφέρει ο Κωνσταντινίδης 2009, 163: «Στις **5 Νοεμβρίου** εισέρχονται στη Χρυσομηλιά». Βλ. & Καρανάσιος 1948 (καταστροφή), 117.

από τους **Γερμανούς**.»²⁵⁶ «**Έγινε στάχτη**, μού λένε, **δεν έμεινε τίποτα. Διασώθηκε** μόνον ένα **έντυπο Ευαγγέλιο** (έν Άθήναις 1890).»²⁵⁷

Δέκα χρόνια μετά, στα **1953**, οι κάτοικοι, που στη διάρκεια όλης της δεκαετίας εκκλησιάζονταν στο ξωκλήσι του Αγίου Δημητρίου,²⁵⁸ έκτισαν τον **καινούργιο ναό του Αγίου Γεωργίου**, ένα «**πέτρινο κτίσμα**, σκεπασμένο με **κεραμίδια, τρίκλιτη βασιλική χωρίς τρούλο, στέγη τετράριχτη**. (...) **Δυτικά έχει προπύλαια με τρεις καμάρες**, στα **νότια** βρίσκεται το **χαγιάτι**. **Δεν υπάρχουν τοιχογραφίες** (ούτε στο ιερό). (...) **Ο Κυρίως Ναός** έχει και **υπερώο (γυναικωνίτη)**, όπου φυλάσσονται διάφορες εικόνες, μαζεμένες εδώ για ασφάλεια από τα διάφορα ξωκλήσια. (...) Τα **εγκαίνια** του Ιερού Ναού του Αγίου Γεωργίου έγιναν την Κυριακή **28 Αυγούστου 1966** από τον Τρίκκης και Σταγών **Διονύσιο**.»²⁵⁹

²⁵⁶ Χατζηγάκης 1961 (Ασπροπόταμος), 208, Καλούσιος 1995 (Χρυσομηλιά), 9.

²⁵⁷ Καλούσιος 1995 (Χρυσομηλιά), 9.

²⁵⁸ Καλούσιος 1995 (Χρυσομηλιά), 12.

²⁵⁹ Καλούσιος 1995 (Χρυσομηλιά), 12–14.

260

²⁶⁰ <https://www.tameteora.gr>.

Βιβλιογραφία

1. **Carile–Cavallo 1989:** Antonio Carile, Guglielmo Cavallo, «Το ανέκδοτο χρυσόβουλο του Ανδρονίκου Γ' Παλαιολόγου για τη μονή της Λυκουσάδας (1332;)», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, 15 (1989) 33–63.
2. **Cunia 2010:** Tiberius Cunia, Dictsiunar a limbâljei armânească, (di-aoa sh-vără 100 di anj) după dictsiunarili T. Papahagi, S. Mihăileanu shi I. Dalametra, sh-cu turnarea-a zboarâlor armăneshti tu limbili rumânească, frântsească shi inglizească, Editsii Timpurără (proschiră), Andreu 2008, editura Cartea Aromână, 2010, σελ. 1134.
3. **Dokaupil–Vogel–Kruliš 1904:** R. Dokaupil, A. Vogel, Adolf Kruliš, Kaiserlich–Königliches Militär–Geographisches Institut²⁶¹ (Βιέννη, Αυστρία), Generalkarte von Mitteleuropa im Maße²⁶² 1:200 000. 39°40', Janina, εκδ. Militärgeographisches Institut, Βιέννη 1904²⁶³ (Προσθήκες, αναθεωρήσεις 1914).
4. **Heuzey 1994:** Léon Heuzey, «Βυζαντινά ντοκουμέντα για τα Ζαβλάντια των Τρικόλων», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, 7 (1994) 3–6.

²⁶¹ «Αυτοκρατορικό Στρατιωτικό Γεωγραφικό Ινστιτούτο»

²⁶² «Γενικός χάρτης της Κεντρικής Ευρώπης σε κλίμακα 1:200 000».

²⁶³ Ο Γενικός χάρτης της Κεντρικής Ευρώπης σχεδιάστηκε από το Αυτοκρατορικό Στρατιωτικό Γεωγραφικό Ινστιτούτο από το 1889 έως το 1912.

5. **iefimerida 2013**: Αυτό είναι το Ελληνικό χωριό στο οποίο τα $\frac{3}{4}$ των κατοίκων είναι πολύτεκνοι, <https://www.iefimerida.gr>, 24.12.2013.
6. **Koder κ.ά. 1987 (Βυζαντινή Θεσσαλία)**: Johannes Koder, Friedrich Hild, «Βυζαντινή Θεσσαλία: οικισμοί – τοπωνύμια – μοναστήρια – ναοί»· ελληνική μετάφραση με προσθήκες: Κώστας Σπανός, Δημήτρης Αγραφιώτης, *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, 12 (1987) 11–112.²⁶⁴
7. **Malanima 2009 (economy)**: Paolo Malanima, *Pre-Modern European Economy: One Thousand Years (10th–19th centuries)*, εκδ. Brill, Leiden–Boston 2009, σελ. 422.
8. **Mann 1948αβ**: Mann Stuart, *An historical Albanian-English dictionary*, εκδ. Longmans, Green, and co., Λονδίνο 1948, **τ. α'** (A–M), σελ. 302, **τ. β'** (N–Z), σελ. 306.
9. **Orel 1998**: Vladimir Orel, *Albanian Etymological Dictionary*, εκδ. Brill, Λέιντεν–Βοστώνη 1998, ISBN 978-90-04-11024-3, σελ. xlii + 670.
10. **Soloviev–Mošin² 1974**: Александар Соловјев (Alexandre V. Soloviev), Владимир Мошин (Vladimir A. Mošin), Грчке повеље српских владара (Grčke povelje srpskih vladara. *Diplomata Graeca regum et imperatorum Serviae*. Ελληνικά προστάγματα Σέρβων

²⁶⁴ **Koder κ.ά. 1976 (Thessalia)**: Johannes Koder, Friedrich Hild, Peter Soustal, *Hellas und Thessalia*, εκδ. Österreichische Akademie der Wissenschaften, Βιέννη¹ 1976, σελ. 316.

ηγεμόνων), ISBN 090208965X, Βελιγράδι (¹1936)
²1974, τ. II, σελ. 537.

11. **Trapp κ.ά. 1996 (Lexikon PLP)**: Trapp Erich, Beyer Hans–Veit, Walther Rainer, Sturm–Schnabl Katja, Kislinger Ewald; Leontiadis Ioannis, Kaplaneres Sokrates, Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit,²⁶⁵ Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Vienna 1976–1996, ISBN 3–7001–3003–1, **σελ. 19306**.
12. **Αρσενίου 2015 (Καλαμπάκα)**: Αρσενίου Λάζαρος, **Καλαμπάκα**: 3.000 χρόνια νεότητα, εκδ. Τα Μετέωρα, Καλαμπάκα 2015, ISBN: 978–960–98589–6–0, σελ. 146.
13. **Αρχείο Α 2007**: Αρχείο Αλή Πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης, επιμέλεια Βασίλης Παναγιωτόπουλος, Δημήτρης Δημητρόπουλος, Παναγιώτης Μιχαηλάρης, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών (Ε.Ι.Ε.), Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών, Αθήνα 2007, **τ. 1 (1747–1808)**, ISBN 978-960-7916-61-7, ISBN τ. 1 978-960-7916-62-4, σελ. 807.
14. **Βαρδάκας 2020 (731)**: Γεώργιος Βαρδάκας, «Η τιτανομαχία του υψώματος 731», *Διάλογος*, 1188 (09.03.2020) 10–11.
15. **Βέης 1911 (Σερβικά)**: Νίκος Βέης, «Σερβικά και Βυζαντιακά γράμματα Μετεώρου», *Βυζαντίς*, 2 (1910/11) 1–100.

²⁶⁵ Άλλος τίτλος: Abkürzungsverzeichnis und Register zum Prosopographischen Lexikon der Palaiologenzeit.

16. **Βέης 1959 (Εκθέσεις)**: Νίκος Βέης, «Τέσσαρες **ἐκθέσεις** περὶ τῶν εἰς τὰ **Μετέωρα** καὶ τὴν λοιπὴν **Θεσσαλίαν ἀποστολῶν μου**», *Θεσσαλικά Χρονικά*, 7–8 (1959) 29–39.
17. **Βέης 1987 (Λυκουσάδα)**: Νίκος Βέης, «Αποσπάσματα ενός χρυσοβούλου για τη μονή Παναγία Ελεούσα στη Λυκουσάδα–Λωξάδα της Καρδίτσας», μτφρ. από τα γαλλικά Αλέκα Αγγελοπούλου, *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, 12 (1987) 3–7.²⁶⁶
18. **Βλιώρας 2011 (πυρπόληση)**: Σπυρίδων Βλιώρας, «Ἡμέρα μνήμης καὶ τιμῆς. **Καλαμπάκα: Πυρπόληση** (18 Οκτωβρίου 1943) – **Απελευθέρωση** (18 Οκτωβρίου 1944)», *Τα Μετέωρα*, 900 (21.10.2011) 16.
19. **Βλιώρας–Νικολογιάννη 2018 (πυρπόληση)**: Σπυρίδων Βλιώρας, Αθηνά Νικολογιάννη, «1943–1944: πυρπόληση–απελευθέρωση Καλαμπάκας», *Τα Μετέωρα*, 1266 (26/10/2018) 25, www.academia.edu/39009323.
20. **Βλιώρας 2021 (ετυμολογικά)**: Σπυρίδων Βλιώρας, «Ετυμολογικές τοπωνυμικές περιπλανήσεις», *Τα Μετέωρα*, 1385 (05.02.2021) 18–19, 1387 (19.02.2021) 23. (www.academia.edu/45027724, σελ. 34)

²⁶⁶ Πρώτη δημοσίευση: **Βέης 1957 (Lycousada)**: Νίκος Βέης, «Fragments d'un chrysobulle du couvent de Lycousada», στον τόμο *Mélanges offerts à Octave et Melpo Merlier: à l'occasion du 25e anniversaire de leur arrivée en Grèce*, 3 (Αθήνα 1957) 479–486.

21. **Βλιώρας 2020 (οικισμοί):** Σπυρίδων Βλιώρας, «Τρεις διαλυμένοι οικισμοί κοντά στο χωριό Καστράκι Καλαμπάκας: Ρουξιόρι, Τριστιανός, Ρίγκλαβο, Καλαμπάκα 16.07.2020, www.academia.edu/40959690, σελ. 152.²⁶⁷
22. **Βλιώρας 2021 (Στορνάρης):** Σπυρίδων Βλιώρας, «Ο Νικολός Στορνάρης και η Επανάσταση εναντίον των Τούρκων στον Ασπροπόταμο (5 Ιουλίου 1821). Μέρος ε'», *Τα Μετέωρα*, 1412 (13.08.2021) 22–23.
23. **Βλιώρας 2022 (Παῖσιος):** Σπυρίδων Βλιώρας, «Παῖσιος Β': ο δραστήριος και φιλεκπαιδευτικός Κλινοβίτης ιεράρχης των Σταγών», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, 81 (2022) ...–..., 82 (2023) ...–....
24. **Γεωργιάδης 1880:** Γεωργιάδης Νικόλαος, Θεσσαλία, ἐκ τοῦ τυπογραφείου Ἑρμοῦ, Ἀθῆναι 1880, σελ. 352.²⁶⁸
25. **Γουγουλάκη–Ζιώζια 1993:** Γουγουλάκη–Ζιώζια Ευαγγελία, «Αξιοσημείωτα **ιστορικά γεγονότα** και άλλα συμβάντα στην **περιοχή των Τρικάλων** κατά την περίοδο της **Τουρκοκρατίας**, όπως μαρτυρούνται από διάφορες **ενθυμήσεις**», *Τρικαλινά*, 13 (1993) 227–275.
26. **Γουλούλης 1995:** Σταύρος Γ. Γουλούλης, «Η “δίδυμη” μονή Πόρτα Παναγίας και Δουσίκου Μεγάλων Πυλών,

²⁶⁷ Σπυρίδων Βλιώρας, «Τρεις διαλυμένοι οικισμοί κοντά στο χωριό Καστράκι Καλαμπάκας: Ρουξιόρι, Τριστιανός, Ρίγκλαβο», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, 78 (2020) 349–394.

²⁶⁸ εκδ. Παρασκευόπουλος, Βόλος ²1894 (εκδ. Έλλα, Λάρισα ³1995, ISBN-13 978-960-85318-2-6, σελ. 276).

Ιστοριογεωγραφικά, 5 (Γιάννενα–Θεσσαλονίκη 1995)
79–121.

27. **Δημητρακόπουλος 1999**: Φώτιος Δημητρακόπουλος, «Το σιγίλλιο του πατριάρχη Αντωνίου Δ' (1393) για την Μονή του Σωτήρος των Μεγάλων Πυλών. Συμβολή στη διπλωματική και στα τοπωνυμικά της Δυτικής Θεσσαλίας», *Τρικαλινά*, 19 (1999) 31–52.
28. **Επιχειρησιακό 2015**: Επιχειρησιακό σχέδιο Δήμου Καλαμπάκας 2014–2019, Νοέμβριος 2015, σελ. 315.
29. **Θεσσαλία 2006**: Συλλογικό έργο, **Θεσσαλία: θέματα ιστορίας**, εκδ. Ένωση Δήμων και Κοινοτήτων Θεσσαλίας, συντονισμός Αίγλη Δημόγλου, ISBN: 978–960–89677–1–7, Λάρισα 2006, σελ. 430.
30. **Θεσσαλία 2006 (πηγές)**: Συλλογικό έργο, **Θεσσαλία: ιστορικές πηγές**, εκδ. Ένωση Δήμων και Κοινοτήτων Θεσσαλίας, τόμος Β', οργανισμός Αίγλη Δημόγλου–Γιάννης Κούτης, ISBN: 978–960–89677–2–4, Λάρισα 2006, σελ. 309.
31. **Καλούσιος 1993 (Σύμμεικτα δ')**: Δημήτριος Καλούσιος, «Τρικαλινά Σύμμεικτα δ'», *Μετέωρα*, 46–47 (1992–1993) 178–208.
32. **Καλούσιος 1995 (Σύμμεικτα η')**: Δημήτριος Καλούσιος, «Τρικαλινά Σύμμεικτα η'», *Μετέωρα*, 48–49 (1994–1995) 145–181.
33. **Καλούσιος 1995 (Χρυσομηλιά)**: Δημήτριος Καλούσιος, *Η Χρυσομηλιά Καλαμπάκας*, Τρίκαλα 1992, σελ. 48.²⁶⁹

²⁶⁹ **Καλούσιος 1989**: Δημήτριος Καλούσιος, *Η Χρυσομηλιά Καλαμπάκας*, εφ. Τρικαλινά Νέα, φύλλα 8–26 Φεβρουαρίου 1989.

34. **Καλούσιος 1995 (Σύμμεικτα ια')**: Δημήτριος Καλούσιος, «Τρικαλινά Σύμμεικτα ια'», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, 28 (1995) 177–248.
35. **Καλούσιος 2005 (Σύμμεικτα κς')**: Δημήτριος Καλούσιος, «Τρικαλινά Σύμμεικτα κς'», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, 47 (2005) 161–192.
36. **Καλούσιος 2008 (Σύμμεικτα κη')**: Δημήτριος Καλούσιος, «Τρικαλινά Σύμμεικτα κη'», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, 54 (2008) 97–128.
37. **Καλούσιος 2012 (Σύμμεικτα λε')**: Δημήτριος Καλούσιος, «Τρικαλινά Σύμμεικτα λε'», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, 62 (2012) 305–334.
38. **Καρανάσιος 1948 (καταστροφή)**: Αχιλλέας Καρανάσιος, «Η καταστροφή του Ασπροποτάμου (ε', τελευταίο)», *Μετέωρα*, 2 (1948) 115–117.
39. **Κασομούλης Α 1939**: Νικόλαος Κασομούλης, *Ενθυμήματα στρατιωτικά της Επαναστάσεως των Ελλήνων 1821–1833, εισαγωγή και σημειώσεις: Γιάννης Βλαχογιάννης, Χορηγία Παγκείου Επιτροπής, τ. 1*, Αθήνα 1939, σελ. 553.
40. **Κοκίδης 1880**: Ιφικράτης Κοκίδης, *Οδοιπορικά Ηπείρου και Θεσσαλίας, υπό του παρά τω Υπουργείω των Στρατιωτικών Επιτελικού Γραφείου, Έκ του Έθνικού Τυπογραφείου, Αθήνα 1880*, σελ. 247.
41. **Κωνσταντινίδης 2017 (Ασπροποταμίτες)**: Δημήτρης Κωνσταντινίδης, *Οι Ασπροποταμίτες βλάχοι, Τρίκαλα 2017*, ISBN 978-960-93-8641-8, σελ. 304.

42. **Κωστόπουλος 1991 (Αηδόνα)**: Ηλίας Κωστόπουλος, Ιστορικά–Λαογραφικά Αηδόνας Καλαμπάκας, Τρίκαλα 1991, σελ. 231.
43. Μαλαβάκης 2001 (τοπωνύμια): Νίκος Μαλαβάκης, «Ετυμολογημένα τοπωνύμια Νομού Τρικάλων», Τρικαλινά, 21 (2001) 101–150.
44. **Μαλίγκου 2007**: Ευαγγελία Μαλίγκου, Η Θεσσαλία κατά την πρώτη περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας: η περίπτωση του οθωμανικού φορολογικού κατάστιχου του 1454–5 του σαντζακίου Τρικάλων, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Φιλοσοφική Σχολή, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Θεσσαλονίκη 2007, σελ. 79.
45. **Μυτιληναίος 2001**: Ιωάννης Μυτιληναίος, «Η Τιτανομαχία του Υψώματος 731 (9–25 Μαρτίου 1941) και η συμβολή του 5^{ου} Συντάγματος Πεζικού Τρικάλων», Τρικαλινά, 21 (2001) 263–310.
46. **Νημάς 2011 (πληθυσμός)**: Θεόδωρος Νημάς, «Η εξέλιξη του πληθυσμού στον Ν. Τρικάλων από την άλωση της Κωνσταντινουπόλεως έως σήμερα με βάση τις επίσημες απογραφές», Τρικαλινά, 31 (2011) 47–94.
47. **Νημάς 2014**: Θεόδωρος Νημάς, «Ο Εμφύλιος Πόλεμος (1946–1949) στην περιοχή Τρικάλων. Συγκρούσεις και Νεκροί. Συμπλήρωμα και Διορθώσεις», Τρικαλινά, 34 (2014) 107–168.
48. **Νημάς 2020 (Εκπαίδευση)**: Θεόδωρος Νημάς, Η εκπαίδευση στη Θεσσαλία κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας. Συμβολή στη μελέτη του θεσσαλικού

- διαφωτισμού, εκδ. Σταμούλης, Θεσσαλονίκη 2020, σελ. 480.
49. **Νημάς 2020 (Ετυμολογία):** Θεόδωρος Νημάς, «Ετυμολογία των παλαιών ονομάτων των οικισμών του Νομού Τρικάλων», *Τρικαλινά*, 40 (2020) 17–32.
50. **Νικολαΐδης 1909:** Κωνσταντίνος Νικολαΐδης, *Ετυμολογικόν Λεξικόν της Κουτσοβλάχικης Γλώσσης*, εκδ. Σακελλαρίου, Αθήνα 1909, σελ. 598.
51. **Νικολαΐδης 2016:** Βασίλης Νικολαΐδης, «Η Λάρισα και Τρίκαλα στα 1850», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, 69 (2016) 49–59.
52. **Ντάμπλιας 2014:** Χρήστος Ντάμπλιας, «Η διακυβέρνηση της Θεσσαλίας από τους διαδόχους του Κωνσταντίνου Δούκα», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, 65 (2014) 33–42.
53. **Ντάφη 2015 (Ζούκης):** Ευαγγελία Ντάφη, «Ο Καλαριτινός ζωγράφος Δημήτριος Ζούκης με τον μαθητή του Γεώργιο και οι τοιχογραφίες τους στον ναό του Αγίου Αθανασίου Καστανιάς Καλαμπάκας», *Τρικαλινά*, 35 (2015) 333–352.
54. **Οικονόμου 1986 (Τοπωνυμικό):** Κωνσταντίνος Οικονόμου, *Τοπωνυμικό Ζαγορίου, Διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Σχολή Φιλοσοφική, Τμήμα Φιλολογίας*, Ιωάννινα 1986, σελ. 975.
55. **Παπασωτηρίου 1935 (Καλαμπάκα):** Ιωάννης Παπασωτηρίου, «Ἐπαρχία Καλαμπάκας», *Ἐκτακτος Ἑκδοσις τῶν Θεσσαλικῶν Χρονικῶν, τῆς Ἱστορικῆς καὶ Λαογραφικῆς Ἑταιρείας τῶν Θεσσαλῶν* (1936–39) 177–215.

56. **Πίνακες 1884:** Υπουργείον Εσωτερικών, Πίνακες των επαρχιών Ηπείρου και Θεσσαλίας κατά την απογραφήν του 1881, εκδ. Περρή, Αθήνα 1884, σελ. 74.
57. **Ρίζος 2020:** Κωνσταντίνος Ρίζος, «Η διαίρεση σε δήμους του Νομού Τρικάλων μετά την απελευθέρωση της Θεσσαλίας το 1881», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, 77 (2020) 367–379.
58. **Σαββίδης 1995:** Αλέξης Σαββίδης, Τα προβλήματα για την **οθωμανική κατάληψη** και την εξάπλωση των κατακτητών στο **θεσσαλικό χώρο**, *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, 28 (1995) 33–64.
59. **Σοφιανός 2000 (Λυκουσάδα):** Δημήτριος Σοφιανός, «Τα υπέρ της μονής της Παναγίας της Λυκουσάδας του Φαναρίου Καρδίτσας παλαιά βυζαντινά (ιγ' και ιδ' αι.) έγγραφα και τα προβλήματα χρονολόγησης και ταύτισής τους», *Βυζαντινά*, 21 (2000) 123–135.
60. **Σοφιανός 2004 (Επισκοπή):** Δημήτριος Σοφιανός, *Η Επισκοπή Σταγών*. Σύντομο ιστορικό διάγραμμα, εκδ. Ιεράς Μητροπόλεως Σταγών και Μετεώρων, Καλαμπάκα 2004, ISBN: 960-87988-0-9, σελ. 158.
61. **Σοφιανός 2006 (Λυκουσάδα):** Δημήτριος Σοφιανός, «Τα υπέρ της μονής της Παναγίας της Λυκουσάδος του Φαναρίου Καρδίτσας παλαιά βυζαντινά (ιγ' και ιδ' αιώνας) έγγραφα (χρυσόβουλλα κ.ά.). Διπλωματική έκδοση», *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών (ΕΕΒΣ)*, 52 (2004–2006) 479–528.
62. **Σπανός Β. 1998 (Κύριλλος):** Βασίλης Σπανός, «Η **καθαίρεση του επισκόπου των Σταγών Κυρίλλου** με

- βάση τον κώδικα 1472 της Ε.Β.Ε. (Ιούνιος **1854**)», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, **34** (1998) 185–192.
63. **Σπανός Β. 2000 (Οικισμοί)**: Σπανός Βασίλης, *Οι οικισμοί της βορειοδυτικής Θεσσαλίας κατά την τουρκοκρατία από τον ιδ' έως τον ιθ' αιώνα*. Εισαγωγή στην ιστορία της Θεσσαλίας από την ύστερη βυζαντινή εποχή έως τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (ΑΠΘ). Σχολή Φιλοσοφική. Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Θεσσαλονίκη 2000, τ. 1, σελ. 395, τ. 2, σελ. 391.²⁷⁰
64. **Σπανός Κ. 1990 (291)**: Σπανός Κώστας, «Η ανέκδοτη πρόθεση 291 της μονής Βαρλαάμ», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, **17** (1990) 49–76.
65. **Σπανός Κ. 1991 (39)**: Κώστας Σπανός, «Η ανέκδοτη πρόθεση 39 της Μονής του Δουσίκου (16^{ος}–17^{ος} αι.). Συμβολή στη μελέτη των θεσσαλικών οικισμών και ονομάτων», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, **20** (1991) 33–80.
66. **Σπανός Κ. 1993α (215)**: Κώστας Σπανός, «Οι θεσσαλικοί οικισμοί και τα ονόματα των αφιερωτών τους στην πρόθεση 215 της Μονής του Βαρλαάμ 1613/1614–19^{ος} αι.», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, **23** (1993) 81–112.
67. **Σπανός Κ. 1993β (215)**: Κώστας Σπανός, «Οι θεσσαλικοί οικισμοί και τα ονόματα των αφιερωτών τους στην πρόθεση 215 της Μονής του Βαρλαάμ,

²⁷⁰ **Σπανός Β. 2004**: Σπανός Βασίλης, *Οι οικισμοί της βορειοδυτικής Θεσσαλίας κατά την τουρκοκρατία από τον ιδ' έως τον ιθ' αιώνα*. Εισαγωγή στην ιστορία της Θεσσαλίας από την ύστερη βυζαντινή εποχή έως τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, εκδ. Σταμούλης, Θεσσαλονίκη 2004, σελ. 784.

- 1613/1614–19^{ος} αι.», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, 24 (1993) 112–180.
68. **Σπανός Κ. 1997 (421)**: Κώστας Σπανός, «Οι θεσσαλικοί οικισμοί και τα ονόματα των αφιερωτών τους στην πρόθεση 421 του Μεγάλου Μετεώρου, 1592/93–19^{ος} αι.», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, 32 (1997) 17–56.
69. **Σπανός Κ. 2000 (1758)**: Κώστας Σπανός, «Οι οικισμοί στο κατάστιχο 230 της μονής του Βαρλαάμ το 1758», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, 38 (2000) 273–304.
70. **Σπανός Κ. 2012 (104)**: Κώστας Σπανός, «Οι οικισμοί της Επισκοπής των Σταγών και τα ονόματα των αφιερωτών τους στην πρόθεση 104 του Αγίου Στεφάνου των Μετεώρων (1798)», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, 61 (2012) 177–198.
71. **Σπανός Β. 2015 (250)**: Βασίλειος Σπανός, «Οι οικισμοί της επισκοπής Σταγών και οι εισφορές των κατοίκων τους σ’ αυτήν στο κατάστιχο 250 της μονής Βαρλαάμ (πληροφορίες για τον πληθυσμό τους – 1772)», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, 67 (2015) 65–96.
72. **Σπανός Β. 2016 (231)**: Βασίλειος Σπανός, «Το κατάστιχο 231 της μονής Βαρλαάμ των Μετεώρων. Πληροφορίες για τους οικισμούς της Επισκοπής των Σταγών και τον πληθυσμό τους (1759)», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, 70 (2016), 33–64.
73. **Σπανός Κ. 2018 (βαφτιστικά)**: Κώστας Σπανός, *Λεξικό των θεσσαλικών βαφτιστικών ονομάτων, 15^{ος}–19^{ος} αιώνας*, Λάρισα 2018, σελ. 256.
74. **Στουρνάρας 2012 (τιμάρια Κόζιακα)**: Στουρνάρας Γρηγόριος, «Φοροδιοικητικές ενότητες και

- παραγωγικοί μηχανισμοί στη Δυτική Θεσσαλία κατά την οθωμανική περίοδο: Η περίπτωση των τιμαρίων στην περιοχή του όρους Κόζιακα», *Τρικαλινά*, 32 (2012) 101–130.
75. **Στουρνάρας 2015**: Γρηγόριος Στουρνάρας, Η αγροτική οικονομία και οι παραγωγικές δραστηριότητες στη Δυτική Θεσσαλία κατά την πρώιμη Οθωμανική Περίοδο: Οι πεδινοί οικισμοί των Τρικάλων, *Τρικαλινά*, 35 (2015) σελ. 113–114.
76. **Χατζηγάκης 1950 (τοπωνυμικά)**: Αλέξανδρος Χατζηγάκης, Τ' Ασπροπόταμο Πίνδου: Τοπωνυμικά, με πρόλογο του ακαδημαϊκού και καθηγητού του Πανεπιστημίου Αθηνών κ. Ν. Α. Βέη, εκδ. Χρ. Μπακάλης–Κ. Κωνσταντινίδης, Τρίκαλα 1950, σελ. 170.
77. **Χατζηγάκης 1961 (Ασπροπόταμος)**: Αλέξανδρος Χατζηγάκης, Τ' Ασπροπόταμο Πίνδου: Ιστορικά, πρόλογος Ν. Α. Βέη, Τρίκαλα 1961, σελ. 367.
78. **Χατζιδάκης 1987**: Μανόλης Χατζιδάκης, Έλληνες ζωγράφοι μετά την Άλωση (1450–1830), εκδ. Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών, τ. 1 (Αβέρκιος–Ιωσήφ), Αθήνα 1987 (²1998), σελ. 342.

